Фрідріх ДЮРРЕНМАТТ

ПРАВОСУДДЯ

В основі цього роману — не факти. Імена, дійові особи, населені пункти й сюжет автором вигадані. Будь-яка схожість із справжніми подіями, місцевостями й людьми, живими чи мертвими,— суто випадкова.

1

Я вирішив написати про це, певна річ, тільки тому, що звик доводити все до ладу. Як людина досить педантична я хочу, щоб цей мій звіт потім підшили до справи. Я хочу примусити себе ще раз перебрати в пам'яті події, що призвели до виправдання вбивці і смерті невинної людини. Хочу ще раз простежити кожен свій крок, на який мене спокусили, обміркувати заходи, яких я вжив, можливості, що ними не скористався. Хочу ще раз сумлінно зважити шанси, які ще, мабуть, усе ж таки залишилися в правосуддя. Та насамперед я пишу про це тому, що маю час — багато часу, щонайменше місяців два. Щойно я повернувся

з аеропорту (бари, до яких я по заглядав дорогою, в рахунок не йдуть, і нинішній мій стан теж не має значення: я п'яний як чіп, але завтра знов буду тверезий). Коли я, знімаючи на револьвері запобіжник, вискочив зі свого "фольксвагена", величезний лайнер із почесним доктором Ісааком Колером на борту злетів у нічне небо і з ревом та гуркотом узяв курс на Австралію. Він і сьогодні утнув штуку: подзвонив мені перед самим відльотом. Старий, видно, знав про мій намір.

А про те, що летіти вслід за ним я не маю грошей, знають усі.

Отож мені не залишається нічого іншого, як чекати, поки він повернеться — може, в червні, а може, в липні. Чекати, вряди-годи (або

й частіше — як буде за що) напиватися і писати — тільки й роботи тепер для адвоката, що на ньому поставили хрест. Проте в одному кантональний радник помиляється: чекати я не стомлюся, час не загоїть ран від його злочину, його ані змиє випите мною спиртне, ані виправдають ці мої записи. Розповідаючи правду, я вкарбовую її в свою пам'ять, збираюся на силі колись — у червні, як уже сказано, або в липні, чи хай там коли він повернеться (а він повернеться), зробити свідомо — байдуже, в якому стані я тоді буду, у п'яному чи в тверезому, — те, що тепер прагну зробити згарячу. Ця розповідь — не лише доказ, а й підготовка до вбивства. До справедливого вбивства.

Тепер, у кабінеті, в мене знову зринає тверезa думка: справедливість можна відновити ще тільки шляхом злочину. Те, що потім мені доведеться накласти на себе руки, неминуче. Це не означає, однак, нібито я хочу уникнути відповідальності. Навпаки, лише так я й можу відповісти за свої вчинки — коли не перед законом, то перед людською совістю. Я знаю правду, але не маю змоги її довести. Мені бракує свідків для вирішального моменту. А завдяки моєму самогубству мені швидше повірять і без свідків. Я йду на смерть не так, як на неї йде вчений, що ставить на собі експеримент і жертвує життям задля науки. Ні, я вмираю через те, що продумав випадок із собою до кінця.

Місце злочину. Воно відіграє роль уже з самого початку. "Театральний" із його фасадом у стилі рококо — одна з небагатьох споруд, якими може похвалитися наше безнадійно невдало забудоване місто. Сам ресторан розміщений на трьох поверхах, що відомо не кожному: більшість відвідувачів знають тільки про два з них. На першому поверсі в довгі передобідні години — у нашому місті всі прокидаються дуже рано — можна побачити заспаних студентів, а також ділових людей, які не встають із-за столиків і пополудні. Згодом, після кави з вишнівкою, тут стає тихо, кельнерки снують невидимо, а десь близько четвертої години з'являються виснажені вчителі, важко всідаються стомлені службовці. Потім на зміну їм гуртом сунуть усілякі можновладці,— звісно, вже на вечерю,— і аж десь під одинадцяту приходять, крім політиків, підприємців та фінансистів, представники

вільних та аж надто вільних професій, а також трохи перелякані іноземці — наше місто любить, щоб його називали "міжнародним". На другому поверсі все так само повите душком. Кращого слова й не придумаєш: в обох низеньких, обклеєних червоними шпалерами залах стоїть тропічна задуха. А проте відвідувачі тримаються мужньо — жінки у вечірніх сукнях, багато чоловіків у смокінгах. Повітря просякнуте потом, парфумами, а найдужче — пахощами фірмових страв нашого міста: січеної телятини зі смаженою картоплею і всякого такого. Тут збираються після прем'єр та великих афер (переважно таке саме товариство, що й унизу, тільки врочисто вбране), і не для того, щоб облагодити діло, а для того, щоб відсвяткувати облагоджене діло. Зате на третьому поверсі "Театральний" уже зовсім не той. Тут із подивом відчуваєш подих розпусти. Виставлену напоказ невимушеність. Кабіни високі, світлі, й усе в них дуже нагадує дешевий заїзд: прості дерев'яні стільці, на столах — картаті скатерки, повсюди підноси для пивних кухлів. Одразу біля сходів — напівпорожнє кабаре з посередніми фокусниками й іще посереднішим стриптизом; у залі грають у карти й більярд. Тут сидять міські торговці овочами та фруктами, будівельні підрядчики й власники універсальних магазинів та великих гаражів, фахівці по знесенню давніх споруд, сидять нерідко цілими годинами, ставки фантастичні, а довкола шастають набридливі вболівальники, далекі й непевні приятелі; поруч очікують і кілька дівок, три чи чотири, завжди за тим самим столиком біля вікна, і їх тут не просто терплять, вони — невід'ємна частина інтер'єру й водночас недорогі. Відносно. По-справжньому багаті люди розмінюватись на дрібниці не люблять.

Коли ми зустрілися з кантональним радником Колером уперше, я саме склав державний іспит, написав дисертацію і здобув ступінь доктора та свідоцтво на звання адвоката, але служив іще, як і під час навчання, на побігеньках у Штюссі-Лойпіна. Цей став відомим далеко за межами нашої країни завдяки тому, що домігся виправдання у процесах про вбивства братів Етті, Рози Пік, Дойбельбай-са та Амслера, а також мирової угоди між "Допоміжними підприємствами Трег" і Сполученими Штатами (причому перші дістали неабияку вигоду). Я мав принести Штюссі-Лойпіну до "Театрального" висновок експертизи про один із тих

сумнівних випадків, які любив тільки він. Знаменитого адвоката я знайшов на третьому поверсі біля одного з більярдних столів, де він щойно закінчив партію з кантональним радником. На сусідньому столі грали доктор Бенно з професором Вінтером, і аж тепер, коли я сів писати про це, мені спало на думку, що того вечора в ресторані зібралися всі головні дійові особи пізніших подій — немов у пролозі. Надворі було холодно — стояв листопад, а може, й грудень, тепер уже важко пригадати,— я до кісток промерз, бо за звичкою не надяг пальта, а "фольксваген" довелося припаркувати за кілька кварталів від "Театрального".

— Замовте собі грог, юначе,— порадив мені Колер. Потім пильно подивився на мене й підкликав кельнера.

Я мимоволі послухався, до того ж Штюссі-Лойпін сказав мені зачекати — він саме відійшов до одного із столиків і гортав висновок. Ближче до дверей у залі грали торговці овочами, і на тлі вікна виднілися їхні темні постаті. Знадвору долинав глухий гуркіт трамвая. Кантональний радник усе ще розглядав мене — безцеремонно, не приховуючи свого погляду. Було йому років десь під сімдесят. Тільки він один не скинув тут піджака, проте навіть не спітнів. Нарешті я відрекомендувався, збагнувши, що переді мною — особа важна, хоча хто саме здогадатися й не міг.

— Родич полковника Шпета? — спитав він, не називаючи свого прізвища — чи то не надав цьому значення, чи то гадав, що я й сам його знаю. (Полковник Шпет — войовничий поміщик, нині федеральний радник. Вимагає атомного озброєння.)

— Навряд,— відповів я.

(Щоб до цього вже не повертатись: народився я 1930 року. Матері, Анни Шпет, не пам'ятаю, батько взагалі невідомо хто. Виріс у сирітському притулку, про який у мене лишилися приємні спогади —

особливо про величезний ліс, що підступав аж до самого будинку. Директор і вчителі були всі прекрасні люди, дитинство моє минуло щасливо, отож рідні батько та мати — це ще далеко не завжди перевага. Лихо моє почалося з почесного доктора Ісаака Колера. Щоправда, перед тим я опинився в скрутному становищі, хоч і не безнадійному.)

— Хочете стати компаньйоном Штюссі-Лойпіна? — поцікавився кантональний радник.

Я здивовано звів на нього очі.

— Мені таке й у голову не заходило.

— А він про вас високої думки.

— Мені він про це досі й не натякнув.

— Штюссі-Лойпін не любить натякати,— сухо відказав старий.

— Це його помилка,— кинув я легковажно. — Я хочу працювати самостійно.

— Це буде нелегко.

— Можливо.

Старий засміявся:

— Ви ще надивитеся чудес! У нашій країні не легко стати на ноги самому... Ви граєте в більярд? — несподівано запитав він.

Я відповів заперечливо.

— А це ваша помилка,— мовив він і знов замислено звів на мене пильний погляд.

Іронії в його сірих очах я не помітив — вони були сповнені подиву, серйозні й суворі. Потім кантональний радник підвів мене до сусіднього столу, де грали доктор Бенно і професор Вінтер. Обох я знав, професора — по університету (він був ректором, коли я починав учитися), доктора Бенно — до нічному життю, що панувало в нашому місті —тоді, правда, тільки до півночі, зате досить жваво. Професію доктор Бенно мав непевну. Колись він був і переможцем олімпіади з фехтування — через це його називали Гайнцом-Олімпійцем,— і чемпіоном Швейцарії у стрільбі з пістолета, і водночас не пере вершеним гравцем у гольф, і власником галереї, що не давала ніякого прибутку. Тепер доктор Бенно, як казали, переважно орудував нерухомою маєтністю.

Я привітався. Обидва кивнули головою.

— Вінтер — вічний початківець,— сказав Колер.

— А ви, мабуть, чемпіон? — засміявся я.

— Звичайно,— спокійно відповів він. — Більярд — це моя стихія. Дайте мені кий, професоре, ви цю кулю не закотите.

Професор Адольф Вінтер простяг йому кий. То був гладкий, проте досить невисокий шістдесятирічний чоловік у золотих окулярах без оправи, з лискучою лисиною, доглянутою густою бородою із сивими пасмами, яку він мав звичку з гідністю погладжувати, завжди охайно, навіть вишукано вдягнений у костюм класичного крою, один із тих базік-гуманістів, яких повнісінько в нашому університеті, член пен-клубу й правління фонду Устері, автор двотомної базгранини "Карл Шпіттелер і Гесіод, або Швейцарія і Еллада у порівнянні", вид-во "Артеміс", 1940 (як у юриста сама згадка про філософський факультет викликає в мене роздратування).

Кантональний радник ретельно натер крейдою шкіряний кінчик кия. Рухи його були спокійні, впевнені. Рішуче лунали і його фрази, однак ніщо в ньому не виказувало погорди — він був сама врівноваженість, незворушність, усе в ньому свідчило про силу й непохитність. Він ледь схилив голову набік, оглянув більярдний стіл, а тоді швидко й рішуче зробив удар.

Я дивився, як котяться, б'ються одна об одну й відскакують білі кулі.

— A la bande1. Отак треба бити цього Бенно,— промовив кантональний радник, віддаючи професору Вінтерові кия. — Ви зрозуміли, юначе?

— Яв цьому нічого не тямлю,— відповів я і обернувся, щоб узяти грог: кельнер саме поставив його на столик поруч.

— Колись ви це збагнете,— засміявся Колер, потім узяв зі столика під стіною згорнені в трубку газети й пішов.

У бивство. Те, що сталося через три роки, добре відомо, і про це можна розповісти коротенько (мені навіть не конче бути при цьому тверезим). Почесний доктор Ісаак Колер пішов у відставку, хоч його партія вже мала намір висунути його кандидатуру до урядової (а не федеральної, як писали деякі зарубіжні газети) ради, покинув політику взагалі (адвокатську практику він

Від борту (франц.).

облишив уже давно), очолив цегельний трест, що почав розростатися на весь світ, узяв "ліворуч", керував у ролі президента всілякими адміністративними радами, брав також участь у роботі однієї з комісій ЮНЕСКО, іноді його по кілька місяців не бачили в місті, поки одного без пори весняного дня в березні 1955 року він провіз містом

англійського міністра Б. Той міністр приїхав до нас в особистій справі — в одній приватній клініці йому лікували виразку шлунка.

І ось він сидів із колишнім кантональним радником у його "роллс-ройсі", неохоче згодившись, перше ніж полетіти додому, таки оглянути місто. Цілий місяць міністр уперто відмовлявся від цього заходу, та нарешті здався. Позіхаючи, дивився він на визначні пам'ятки, що пролітали за вікнами машини: вище технічне училище, університет, кафедральний собор у романському стилі (кантональний радник давав короткі пояснення). У лагідному повітрі мерехтіла річка (сонце саме заходило), набережна була всіяна людьми. Міністр кивав головою, ще відчуваючи на губах присмак картопляного пюре та перетертих кашок, якими його годували в приватній клініці, мріяв уже тим часом про нерозведене віскі, і годос кантонального радника лунав йому ніби десь далеко-далеко, а гуркіт машин на вулиці — ще далі. На нього налягла важка, мов свинець, утома, а може, вже й здогад про те, що виразка шлунка — загалом не така вже й дрібниця...

— Just a moment1,— мовив почесний доктор Ісаак Колер і звелів шоферові Францу зупинитись біля "Театрального". Тут він вийшов, сказав шоферові трохи зачекати і машинально іще тицьнув згорненою парасолькою на фасад ("Eighteenth century")2. Але міністр Б. ніяк на це не відреагував, він і далі куняв, йому й далі щось снилося. Кантональний радник рушив до ресторану, ввійшов крізь обертові двері до великої зали, де його надзвичайно шанобливо привітав метрдотель. Наближалася сьома година, всі столики вже були зайняті, люди вечеряли, залу сповнював гомін голосів, плямкання, брязкіт ножів та виделок. Колишній кантональний радник роззирнувся й ступив на середину зали: там за невеличким столиком сидів професор Вінтер, заклопотаний своїм tournedos Rossini3 та пляшкою шамбертену. Колер дістав револьвер і застрелив члена пен-клубу, навіть перед цим люб'язно не привітавшись (узагалі сцена відбулася надзвичайно шляхетно), потім байдуже поминув застиглого метрдотеля, який тільки мовчки витріщив на нього очі, вийшов повз остовпілих, на смерть переляканих кельнерок крізь обертові двері у теплий березневий вечір,

відчинив дверцята "роллс-ройса" й сів біля міністра, який усе куняв і нічого не помітив; до його свідомості навіть не дійшло, що машина зупинилася, він, як уже сказано, куняв собі, і йому щось там снилося — чи то віскі, чи то політика (суецька криза змила потім і його), чи то якесь кошмарне передчуття, пов'язане з виразкою шлунка (минулого тижня газети повідомили про його смерть; некрологи були дуже коротенькі, і в більшості з них редактори не завдали собі клопоту перевірити написання прізвища покійного).

— В аеропорт, Франце,— звелів почесний доктор Ісаак Колер.

Його арешт (фрагмент). Про це не можна розповідати без зловтіхи. Через кілька столиків від убитого вечеряв начальник нашої кантональної поліції зі своїм давнім приятелем — скульптором Мокком. Той був глухий, сидів, занурений у свої думки, і нічогісінько з того, що сталося в залі, не помітив. Обидва їли potaufeu4 — Мокк задоволено, начальник поліції, який цього ресторану не любив і приходив сюди дуже рідко,— похмуро. Все тут було не по-його: м'ясна юшка надто холодна, відварне м'ясо надто тверде, брусниці надто солодкі. Коли пролунав постріл, начальник поліції і голови не підвів — принаймні так розповідають,— бо саме висмоктував за всіма правилами мистецтва мозок із кістки. Потім він усе ж таки встав і навіть перекинув при цьому стілець, але, як людина, що звикла до порядку, сам підняв його й поставив на місце. Коли він підійшов до Вінтера, той лежав головою в tournedos Rossini, все ще стискаючи в руці келих із шамбертеном.

— То не Колер щойно тут був? — запитав начальник поліції зблідлого управителя ресторану, що й досі безпорадно стояв посеред зали і приголомшено дивився на нього.

— Так точно! Ясна річ,— пробурмотів управитель.

Начальник поліції замислено оглянув убитого професора-германіста, тоді похмуро зиркнув на таріль зі смаженою картоплею та бобами, ковзнув очима по тарілках з ніжним салатом, помідорами й редискою.

— Тут уже нічим не поможеш,— нарешті промовив він.

— Так точно! Ясна річ.

Відвідувачі — досі вони сиділи, мов зацiпенілі,— попідхоплювалися. За стойкою позастигали кухар зі своїм персоналом. Тільки Мокк і далі спокійно їв. Якийсь худий чоловік пропхався наперед.

— Я лікар.

— Не чіпайте його,— спокійно наказав начальник поліції. — Спершу нам треба сфотографувати.

Лікар нахилився до професора, однак порушувати наказ не став.

— Справді,— підтвердив він. — Мертвий.

— Атож,— спокійно відповів начальник поліції. — Ідіть на своє місце.

Потім узяв зі столу пляшку шамбертену.

— Я її реквізую,— промовив він і простяг пляшку управителеві ресторану.

— Так точно! Ясна річ,— пробурмотів той.

Після цього начальник поліції пішов до телефону.

Коли він повернувся, прокурор Еммерлін уже стояв біля трупа. Прокурор був у святковому темному костюмі. Цього вечора він зібрався піти послухати симфонічний концерт і саме доїдав у французькій залі на другому поверсі omelette flambée5, коли почув постріл. Еммерліна не любили. Всі тільки й ждали, щоб він скоріше пішов на пенсію,— повії та їхні конкуренти з іншого табору, злодії і зломщики, нечесні прокуристи, ділові люди, що опинилися в скруті, і навіть апарат правосуддя — від поліції аж до адвокатів та прокурорів. Ба навіть колеги — й ті відвернулися від нього. Всі брали його на глузи — мовляв, воно й не дивно, що справи в місті тепер стоять жалюгідніше 6, ніж будь-коли; відтоді, як прокурором у нас Еммерлін, чогось жалюгіднішого, ніж правосуддя, годі собі й уявити, і т. ін. Становище Еммерліна було безнадійне, він давно уже втратив авторитет, присяжні засідателі дедалі частіше ігнорували його вимоги, судді теж, а особливо він страждав від начальника поліції, який зажив слави чоловіка, що вельми шанував так звану "карну" частину нашого населення. Проте Еммерлін був юрист із великої літери, він далеко не завжди сідав у калюжу, його виступи й репліки викликали страх, а безкомпромісність імпонувала людям, хоч би як її дехто ненавидів. То був прокурор давньої школи, кожен виправдувальний вирок він сприймав як особисту образу, ставився однаково несправедливо до багатих і бідних, був неодружений, спокус для нього не існувало, жодної жінки зроду не торкався. Це — його найгірші професійні вади. Злочинці були для нього чимось незбагненним, просто сатанинським, і викликали в нього старозавітну лють. Він був релікт непохитної і водночас непідкупної моралі, "випадковий камінь у болоті правосуддя, що все прощає", як сам висловлювався пристрасно й заразом гнівно. Еммерлін і тепер був надзвичайно збуджений, тим більше що особисто знав і жертву, й убивцю.

— Начальнику поліції! — обурено вигукнув він, усе ще із серветкою в руці. — Тут кажуть, його вбив доктор Ісаак Колер!

— Так і є,— похмуро буркнув начальник поліції.

— Але ж це просто неможливо!

— Той Колер, як видно, здурів,— відповів начальник поліції, сів на стілець поруч із мертвим і закурив улюблену свою сигару "Баійяно".

Еммерлін утер серветкою піт на чолі, підтяг стільця від сусіднього столу й також сів. Тепер огрядний покійник лежав головою в тарілці між двома здоровенними, гладкими представниками влади. Так вони сиділи й чекали. У ресторані стояла гробова тиша. Ніхто вже не їв. Погляди всіх людей були звернені до цієї примарної групи. Аж коли до зали ввалив гурт членів студентської корпорації, виникло замішання. Студенти зі співом заволоділи всією залою. Не зрозумівши відразу, що тут сталося, вони на все горло співали далі, а тоді враз розгублено змовкли. Нарешті з'явився лейтенант Геррен з оперативною групою відділу вбивств. Один поліцейський заходився фотографувати, судовий експерт безпорадно стояв збоку, а окружний прокурор — він був у складі групи — почав вибачатися перед Еммерліном за те, що приїхав сюди. Тихо лунали накази, розпорядження. Потім мертвого підвели — обличчя в підливі, на широкій бороді гусяча печінка й зелені боби,— поклали на ноші й віднесли до санітарної машини. Золоті окуляри без оправи кельнерка Елла знайшла у смаженій картоплі, аж коли їй дозволили прибрати на столі. Після цього окружний прокурор почав допитувати перших свідків.

Розмова №1 (можливий варіант). Коли кельнерки нарешті прийшли до тями, а відвідувачі поволі, нерішуче посідали за столи, коли дехто знов узявся їсти, коли вже почали збігатися й журналісти, прокурор і начальник поліції вирішили обговорити становище, і їх провели до комори поруч із кухнею. Єм-мерлін хотів побалакати кілька хвилин з начальником поліції сам, без свідків. Настав час організувати й провести страшний суд. Розмова серед полиць із хлібом, консервами, пляшками з олією та мішками з борошном була коротка, але неприємна. Як згодом пояснив парламентові начальник поліції, прокурор зажадав підняти на ноги всю поліцію.

— А навіщо? — заперечив начальник поліції. — Хто поводиться так, як Колер, той тікати не збирається. Ми спокійно заарештуємо його вдома.

— З вашого дозволу, я сподіватимусь, що ви поводитиметеся з Колером так, як і з будь-яким злочинцем,— промовив Еммерлін уже різкіше.

Начальник поліції нічого не відповів.

— Цей чоловік — один із найбагатших і найвідоміших громадян у місті,— провадив Еммерлін. — І наш святий обов'язок (один з його улюблених висловів) — ужити найрішучіших заходів. Не можна допускати, щоб люди подумали, нібито ми його покриваємо.

— Наш святий обов'язок — уникнути непотрібних витрат,— спокійно заявив начальник поліції.

— То ви не піднімете на ноги поліцію?

— І не подумаю.

Прокурор перевів погляд на хліборізальну машину, біля якої саме стояв.

— Ви з Колером дружите,— нарешті промовив він; ні, не злостиво — звичайним голосом, тільки холодно. — Вам не здається, що за таких обставин ваша об'єктивність може постраждати?

Мовчання.

— Справу Колера,— спокійно відповів начальник поліції,— візьметься розслідувати лейтенант Геррен.

Так почався скандал.

Геррен був чоловік рішучий, шанолюбний і часом діяв надто поквапно. За кілька хвилин він підняв на ноги не тільки всю поліцію, а й населення — йому пощастило передати по радіо перед випуском останніх вістей о пів на восьму екстрене повідомлення кантональної поліції. Машина запрацювала на всю котушку. Колерова вілла виявилася порожня (сам він був удівець, дочка, стюардеса швейцарської авіакомпанії, десь літала, а кухарка пішла в кіно). Вирішили, що Колер утік. На вулицях з'явилися поліційні машини з раціями, прикордонні пости дістали відповідні вказівки, повідомлено було й поліцію сусідніх країн. Усі ці заходи із суто технічного боку заслуговували тільки похвали. Не врахували, однак, того, що відчув начальник поліції: це були пошуки людини, яка й не думала тікати. Отож біда сталася вже тоді, коли невдовзі, по восьмій годині, надійшла новина з аеропорту: Колер провів на літак англійського міністра, а тоді любенько сів у свій "роллс-ройс" і повернувся до міста. Особливо тяжко вразила ця звістка прокурора. Задоволений своєю перемогою над начальником поліції і переконавшись, що державна машина працює нормально, він спокійно приготувався слухати увертюру до Моцартового "Викрадення з сералю", вже й відкинувся з насолодою в кріслі, погладив свою коротеньку сиву борідку,— Мондшайн саме підніс диригентську паличку,— і раптом той, кого розшукували, кого вистежували з допомогою найсучасніших поліційних засобів — почесний доктор Ісаак Колер разом з однією із найбагатших у місті вдів, яка ні про що й не здогадувалася, пройшов середнім проходом великої концертної зали повз заповнені людьми ряди наперед, як завжди урівноважений і впевнений, з невинною міною, так наче нічого й не сталося, і сів поруч із Еммерлі-ном, навіть більше — ще й потис украй розгубленому прокуророві руку. Загального збудження, перешіптування (на жаль, і хихотіння) не можна було не помітити, й увертюрі досить-таки не поталанило, бо те, що діялося в залі, завважили й оркестранти, і один гобоїст навіть з цікавістю підвівся. Мондшайн мусив починати вдруге, а прокурор був такий приголомшений, що сидів, мов скам'янілий, не тільки під час Моцартової увертюри, а й потім, коли почався Другий фортепіанний концерт

Иоганнеса Брамса. І хоч Еммерлін нарешті збагнув, що ж, власне, сталося, проте піаніст уже вступив, і прокурор не зважився перебити Брамса — надто він поважав культурну спадщину. Еммерлін з болем відчував, що мав би вжити заходів, але тепер було вже пізно, і так він просидів до самого антракту. Та потім прокурор почав діяти. Він вибрався з натовпу роззяв, які обступили кантонального радника, побіг до кабіни з телефоном-автоматом, мусив вернутися назад і розміняти в гардеробниці гроші, нарешті подзвонив до поліційної управи, поговорив із Герреном, і до концертної зали поспішив посилений наряд. А Колер, навпаки, поводився так, мовби нічого й не сталося, пригощав у барі вдову шампанським, і йому ще й безсоромно пощастило: друга половина концерту почалася за кілька хвилин до того, як прибула поліція. Отож Еммерлінові з Герреном довелося чекати під зачиненими дверима. В залі лунали звуки Сьомої симфонії Брукнера, і музиці тій не було кінця-краю. Прокурор збуджено ходив туди-сюди, білетерки кілька разів мусили закликати його заспокоїтись і не гупати ногами та й узагалі дивилися на нього, як на дикуна. А Еммерлін проклинав Брукнера разом з його романтикою. Оркестр дійшов ще тільки до адажіо, і коли нарешті після четвертого пасажу вибухнули оплески — їм теж, здавалося, не буде кінця-краю,— і публіка крізь стрій підтягнутих до дверей поліцейських посунула надвір, почесний доктор Ісаак Колер з усіма не вийшов. Щез. Начальник поліції запросив його до своєї машини, вивів через службовий вхід і поїхав з ним до поліційної управи.

Розмова №2 (можливий варіант). В управі начальник поліції повів почесного доктора до свого кабінету. В машині вони не перемовилися жодним словом, і тепер начальник поліції рушив попереду порожнім, тьмяно освітленим коридором. У кабінеті він мовчки показав Колерові на зручне шкіряне крісло, замкнув зсередини двері, скинув кітель.

— Влаштовуйся зручніше,— мовив він.

— Дякую, мені й так зручно,— відповів, уже сидячи, колишній кантональний радник.

Господар кабінету поставив на столик між двома кріслами дві склянки, дістав із шафи пляшку червоного вина.

— Вінтерів шамбертен,— пояснив він і налив. Потім також сів, хвилю дивився перед себе, а тоді заходився ретельно витирати хустиною піт на шиї і чолі.

— Ісааку, любий мій,— почав він нарешті,— скажи мені, бога ради, навіщо ти застрелив отого старого цапа?

— Ти маєш на увазі... —трохи нерішуче почав кантональний радник.

— Ти взагалі бодай розумієш, що зробив? —урвав його начальник поліції.

Почесний доктор відповів не зразу. Спершу він неквапно надпив вино, потім

звів на співрозмовника трохи іронічний чи скоріше навіть здивований погляд.

— Звичайно,— сказав він нарешті. — Звичайно, розумію.

— І навіщо ж ти застрелив професора Вінтера?

— А-а, он що! — мовив кантональний радник і ніби про щось замислився. Тоді засміявся: —То он воно що! Непогано.

— Що непогано?

— Та все.

Начальник поліції не знав, що й відповісти. Він сидів спантеличений і злий. А вбивця, навпаки, аж повеселішав, він раз у раз нишком усміхався сам до себе і, здавалося, навіть не знати з чого тішився.

— Ну? То навіщо ти застрелив професора?— втретє запитав начальник поліції — рішуче, вимогливо — і знову витер піт на чолі та шиї.

— Я не мав на це ніякої причини,— признався кантональний радник.

Начальник поліції вражено втупився в нього, не вірячи своїм вухам, тоді

вихилив увесь шамбертен, наповнив свою склянку ще й при цьому розлив вино.

— Не мав ніякої причини?!

— Ніякої.

— Але ж це безглуздя! Ти повинен був мати якусь причину! — нетерпляче вигукнув начальник поліції. — Це просто безглуздя!

— Виконуй свій обов'язок, прошу тебе,— сказав Колер і статечно допив вино.

— Мій обов'язок полягає в тому, щоб заарештувати тебе!

— От-от.

Начальник поліції був у розпачі. Як людина розважлива він у всьому любив ясність. Вбивство взагалі він розглядав як нещасливий випадок і ніколи не давав йому оцінки з погляду моралі. Але як людині порядку

йому потрібна була причина. Вбивство без причини — це, як на нього, порушення не так моралі, як логіки.

— Я здам тебе в божевільню на обстеження, так буде найкраще!— люто заявив він. — Це просто неможливо — щоб ти надумав убивати без причини.

— Я цілком здоровий,— спокійно відказав Колер.

— Подзвонити Штюссі-Лойпіну? — запропонував начальник поліції.

— Навіщо?

— Тобі потрібен адвокат, чоловіче добрий. Найкращий із тих, яких ми тільки маємо. А Штюссі-Лойпін якраз такий і є.

— Мені досить буде й того, якого призначить суд.

У господаря кабінету опустилися руки. Він застебнув комір, глибоко вдихнув повітря.

— Ти, мабуть, з глузду з'їхав,— прохрипів він. — Віддай револьвер!

— Який револьвер?

— Той, з якого ти застрелив професора.

— У мене його немає,— заявив почесний доктор і підвівся.

— Ісааку,— благально промовив начальник поліції,— я сподіваюся, ти не примусиш нас обшукувати тебе!

Він хотів налити собі ще вина, але пляшка була порожня.

— Чимало ж видудлив той клятий Вінтер,— пробурмотів начальник поліції.

— Розпорядися, щоб мене нарешті забрали,— запропонував убивця.

— Будь ласка. Але потім тобі вже не поможе ніщо. — Начальник поліції також устав, відімкнув двері й подзвонив. — Відведіть його,— наказав він вахмістрові, що ввійшов до кабінету. — Він заарештований.

Запізніла підозра. Мої намагання переказати ці розмови — власне, "можливі варіанти", оскільки сам я їх не чув,— це не спроба написати роман, а необхідність змалювати кожну подію якомога вірогідніше. Але* тут нічого складного нема. Правосуддя чиниться значною мірою за лаштунками, це правда, одначе там-таки, за лаштунками, розмиваються начебто так чітко окреслені зовні обов'язки й повноваження, міняються чи інакше розподіляються ролі, відбуваються розмови між дійовими особами, що на людях виступають непримиренними ворогами, і взагалі панує зовсім інша тональність. Не все можна запротоколювати й додати до справи. Одну інформацію розголошують, іншу приховують. Так, приміром, начальник поліції був зі мною завжди відвертий, балакучий, доброхіть про все розповідав, дозволяв зазирати до важливих паперів, нерідко й переступав задля мене свої повноваження, одне слово, він ставиться до мене — ще й тепер — прихильно. Та й сам Штюссі-Лойпін був зі мною цілком ввічливий, навіть після того, як я давно вже опинився в іншому таборі; це тільки недавно вітер повіяв не з того боку, але причина тут зовсім інша. Кажу ж, мені не треба вигадувати ці розмови, досить лише їх реконструювати.

Ні, мої "літературні" труднощі полягають в іншому. Я розумію, навіть задумане мною вбивство та самогубство не стануть достатнім доказом моєї правдивості. Та коли я описую ці події, мене знов і знов посідає безглузда надія все ж знайти такий доказ. Може, мені пощастить, скажімо, з'ясувати, де подівся Колерів револьвер. Адже зброю, якою було вчинене вбивство, так і не відшукали. Спочатку цій обставині ніхто не надав значення, і на слідство вона не вплинула. В тому, хто

злочинець, суд не сумнівався, свідків було задосить — персонал "Театрального", численні відвідувачі. І коли на початку розслідування начальник поліції і робив усе можливе, аби знайти револьвер, то не заради того, щоб довести вину Колера,— в цьому не було ніякої потреби, — а просто задля порядку. То був його, так би мовити, криміналістський стиль. Проте начальника поліції спіткала невдача. Хоча це просто не вкладається в голові. Дорога, якою почесний доктор Ісаак Колер їхав з ресторану до концертної зали, була відома, і там усе обшукали до квадратного сантиметра. Вистріливши в професора, що поглинав своє tournedos Rossini, Колер відразу сів до "роллс-ройса" поруч із міністром — тому саме снилося віскі, ми про це знаємо. В аеропорту вбивця з міністром вийшли з машини, але шофер (він-бо ні про що не здогадувався) не помітив на сидінні ніякого револьвера; директор швейцарської авіакомпанії, який вибіг привітати високого гостя, теж нічого не завважив. У вестибюлі постояли, поговорили, для годиться висловили захоплення будівлею чи, точніше сказати, її внутрішнім оздобленням, потім неквапом рушили до літака, при цьому Колер легенько підтримував міністра.

Всі урочисто прощаються, Колер із директором повертається до вестибюля, ще раз кидає погляд на літак, що вже розганяється на злітній смузі, тоді купляє в кіоску "Нойє цюріхер цайтунг" та "Національцайтунг", перетинає вестибюль (весь час із директором авіакомпанії, але вже не звертаючи уваги на внутрішнє оздоблення), виходить до машини, від аеропорту їде на Цоллікерштрассе, двічі сигналить під будинком вдови, яка теж ні про що не здогадується і з'являється відразу (вони вже спізнювались), а з Цоллікерштрассе вони поспішають до концертної зали. Ніде ані сліду зброї, вдова також нічого не помітила. Револьвер зник, наче розтанув. Начальник поліції наказав якнайпильніше обшукати "роллс-ройс", потім вулиці, якими їхав Колер, його віллу, сад, кухарчину кімнату, шоферове житло, квартиру на Фрайєштрассе. Анічогісінько. Начальник поліції ще кілька разів напосідався на самого Колера, навіть кричав, одного дня допитував його годинами. Почесний доктор тримався блискуче, а от у Горну есера, слідчого, що продовжив допит, духу забракло. Потім заявив протест

прокурор: мовляв, поліція і слідчий не мали підстав удаватися до такого скрупульозного допиту, револьвером більше, револьвером менше, це не має тепер особливого значення, шукати далі зброю — це тільки викидати на вітер гроші платників податків; одне слово, начальник поліції і слідчий повинні припинити пошуки. А зниклий револьвер набув значення багато пізніше, завдяки Штюссі-Аойпіну. І те, що в останні дні в мені знов ожила надія,— вже інша історія, і саме в цьому й полягають труднощі мого сміливого задуму. Моя роль рятівника справедливості жалюгідна, я тільки й можу, що писати, та тільки-но в моїй голові зринає хоч якась невиразна ідея, я кидаю свого Бахуса, біжу до машини (у мене знов "фольксваген"), запускаю двигун і мчу — як, наприклад, позавчора вранці — до начальника відділу кадрів швейцарської авіакомпанії. В мене тоді сяйнула одна думка, грандіозне рішення. Я їхав, мов у тумані, чудом дістався до аеропорту й сам живий-здоровий, і нікого не збив. Проте начальник відділу кадрів не забажав зі мною розмовляти, навіть не прийняв мене. Додому я їхав уже не з такою шаленою швидкістю, і на перехресті поліцейський навіть гукнув мені, чи не поганяю я часом волами. На душі в мене знов було так, наче я своє вже відспівав. Ще раз найняти для розслідування приватного детектива Лінгар-да? Ні, про це годі й думати — він коштує надто дорого. До того ж за нинішніх обставин Лінгард уже навряд чи й дасть згоду — хто ж рубатиме сучок, на якому сам-таки й сидить! Отож мені не залишилося нічого іншого, як спробувати побалакати з Елен самому. Я подзвонив їй. Кудись пішла. "До міста". Я вирушив навмання, пішки, з наміром обійти всі ресторани й книгарні, і раптом натрапляю на неї перед кафе "Селект", кидаюся до її столика, але поруч сидить Штюссі-Лойпін, і перед ними пляшка каппуччіно. Що Елен не сама, я помітив аж в останню мить, коли вже опинився біля столика, й стояв розгублений — адже я шукав тільки її — і злий, бо коло неї сидів саме Штюссі-Лойпін. Та яке це мало значення, вони вже давно, мабуть, зустрічалися в ліжку, донечка вбивці й рятівник її татуся; вона — колишня моя кохана, він — колишній мій шеф.

— Дозвольте, фройляйн Колер? — звернувся я до неї. — Я хотів би сказати вам кілька слів. Сам на сам.

Штюссі-Лойпін запропонував їй сигарету, взяв і собі, потім дав Елен припалити.

— Ти не проти, Елен? — озвався він нарешті.

Я ледве стримався, щоб не затопити тому знаменитому адвокатові в пику.

— Ні,— відповіла вона, не дивлячись на мене, але сигарету поклала. — Хай говорить.

— Гаразд,— сказав я, присунув собі стільця від сусіднього столика й замовив каву.

— То чого ви хочете, шановний мій генію правосуддя? — добродушно запитав Штюссі-Лойпін.

— Фройляйн Колер,— почав я, ледве приховуючи хвилювання,— я хочу спитати вас про щось.

— Прошу. — Вона знов узяла сигарету.

— Питайте, питайте,— кивнув головою Штюссі-Лойпін.

— Коли ваш батько проводжав на літак англійського міністра, ви тоді ще працювали стюардесою?

— Звичайно.

— І летіли тим самим рейсом, яким міністр повертався додому?

Елен роздушила в попільничці сигарету й мовила:

— Можливо.

— Дякую, фройляйн Колер,— сказав я, потім устав, попрощався й, не допивши кави, пішов. Тепер я знав, де міг подітися револьвер. Усе було дуже просто. Сміховинно просто. В машині старий засунув револьвера до кишені міністрового пальта, а в літаку Елен забрала його звідти. Адже стюардесі зробити таке нічого не варто. Та коли я нарешті збагнув це, у мені не лишилося нічого, крім порожнечі й утоми. Я плівся безконечно довгою набережною, а праворуч на тому ідіотському озері пропливали лебеді й вітрильники. Якщо мої міркування правильні,— а вони мають бути правильні,— тоді Елен спільниця.

І винна так само, як і її батько. Виходить, вона покинула мене напризволяще. Виходить, вона знає, що я казав правду, отож можна вважати, що її батько виграв. Він сильніший від мене. А боротися з Елен нема сенсу — вона вже прийняла рішення, і ця боротьба приречена. Я не міг примусити її виказати рідного батька. До чого мені апелювати, розмовляючи з нею? До ідеалів? До яких? До правди? Вона її замовчала. До кохання? Вона мене зрадила. До справедливості? Тоді Елен запитає мене: справедливості щодо кого? Щодо місцевого вченого мужа? На втіху його прахові? Щодо бабія, який заплутався так, що далі вже нікуди? Цей теж уже пройшов крематорій. Щодо мене? Не варто морочитися. Справедливість — не чиясь приватна справа. А потім Елен, певно, запитає мене: "А кому потрібна ця твоя справедливість? Нашому суспільству? Що ж, буде одним скандалом більше. Люди почешуть язики, а післязавтра про все забудуть". Отже, наслідок моїх розмірковувань такий: для Елен батько дорожчий, ніж справедливість. Усвідомлювати це юристові нестерпно. Може, закликати на допомогу господа бога? Отого, безперечно, вельми ласкавого, одначе мало кому відомого добродія, факт існування якого не з'ясовано. Але ж у нього й так стільки роботи! (Діаметр Всесвіту за де Сіттером7 — дані застарілі й надто скромні — в сантиметрах виражається одиницею з двадцятьма вісьмома нулями.) Одначе треба триматися до кінця — оговтатись, погамувати в собі оцю філософію, боротьбу проти суспільства, Колера, Штюссі-Лойпіна вести далі, а проти Елен розпочати. Мислення — це

нігілістична риса, коли воно примушує засумніватися в цінностях, отож я надумав рішуче повернутися до діяльного життя й бадьоро попростував до центру міста, повз закохані парочки та пенсіонерів, і лебеді та вітрильники тепер пропливали ліворуч, і я втішався космічною величчю призахідного сонця, а потім цілий вечір пив крізь соломинку (чого я не можу терпіти), і коли годині о першій ночі припхався з однією кралею — вона хоч і мала сумнівну славу, зате була досить смілива — до її мебльованої кімнати, то біля під'їзду там уже стояв Штубер із поліції моральності, записав наші адреси, чемно вклонився, намагаючись укласти в цей жест якомога більше іронії — видно, щоб присоромити адвоката, який пустився берега. Це була невдача. Можливо. Зате краля виявилася порядною — для неї це, мовляв, велика честь, ви, каже, можете розплатитися іншим разом, чого я не був певен, і так їй і сказав, мовляв, я й іншого разу навряд чи матиму чим заплатити, а тоді признався, хто я за фахом, і після цього вона мене й найняла.

Країна і люди. Тут я не обійдуся без кількох зауважень. Коли розслідуєш убивство, не можна забувати про близькі й далекі околиці, середньорічну температуру, скільки в середньому буває землетрусів, а також про суспільну атмосферу. Все одне з одним пов'язано. Господарство, що нині називає себе то "нашою державою", то "нашою батьківщиною", засноване було поколінь двадцять, а то й більше тому — це як рахувати грубо. Місцевість. Спочатку події розгорталися переважно серед вапняку, граніту й моласів; згодом настав третинний період. Клімат. Жити можна. Часи. Спершу все йшло так собі, далі насунула габсбургська тиранія, повсюди кулачне право, доводилося битись руками й ногами, і люди так і робили; рицарські обладунки, монастирі та замки тріщали, як вогнетривкі сейфи, скрізь небачені спустошення, у полон не брали, перед кожною битвою — молитва, після кожної різанини — оргія, пиятики без просипу, війна давала прибуток, та потім, на жаль, хтось винайшов порох, опір політиці великих держав чимдалі зростав, на шляху кривавих алебард та бердишів постали кордони, охочих побитися рукопаш приманювали здалеку, вже менше ніж через вісім поколінь — знаменитий відступ, потім іще сім поколінь майже варварства, люди то нищили самі своїх, уярмлювали селян (зі

свободою не дуже панькалися), билися за релігію, то юрбами наймалися в солдати, проливали кров за тих, хто більше платив, боронили правителів від городян, а всю Європу від свободи. Зрештою спалахнула французька революція, в Парижі розстріляли ненависну гвардію, яка мужньо захищала приречені позиції, служачи трухлявому божою ласкою режимові, а один з її офіцерів-аристократів тим часом у мансарді спокійнісінько складав вірші: "Ліс у позолоті, поле у скорботі, осінь настає". Трохи згодом Наполеон остаточно поклав край усьому паскудству ласкавих панів та вірнопідданських держав: поразки пішли країні на користь. Дали про себе знати зародки демократії, нові ідеї. Песталоцці8, убогий, жалюгідний і полум'яний, ходив по країні, ходив від лиха до лиха. Намічався рішучий поворот до торгівлі й ремесел, підпертий відповідними ідеалами. Набирала сили індустрія, пролягали залізниці. Земля була бідна на корисні копалини; вугілля й метали доводилося завозити й переробляти вдома, але зусиль і поту не бракувало, багатство зростало, одначе без марнотратства і, на жаль, без блиску. Ощадність стверджувалась як найвища чеснота, люди засновували банки — спершу обережно, нерішуче, борги вважалися ганьбою, і коли в давнину предметом експорту були ландскнехти, то тепер ним стали неплатоспроможні боржники: хто збанкрутував у нас, той ще мав шанс по той бік океану. Все мало давати прибуток і давало його — навіть величезні гори каміння та відвали пустих порід, бо відтоді, як відкрили природу і кожен бовдур дістав право відчувати себе серед кам'яної пустелі великим, став можливим і імпорт промисловості: ідеали країни в усі часи мали утилітарний характер. А загалом люди жили з твердою вірою, що будь-якому потенційному ворогові вигідно дати їм спокій — сама по собі аморальна, проте здорова життєва позиція, яка свідчить не про велич, а про неабияку політичну мудрість. Адже й під час обох світових воєн люди міняли свої суспільні погляди, маневрували між нелюдами й катами, раз у раз рятуючись від них. І з'явилося наше покоління.

Сучасність (1957 р. н. е.). Велика частина населення живе собі майже безтурботно, не знаючи страху за завтрашній день; церкви, школи й лікарні коштують не дорого, а за кремацію в крайньому разі

можна й не платити. Життя котиться надійною колією, однак минуле стрясає всю нашу будівлю, дістає й до підмурків. Хто багато має, той боїться багато втратити. Переживши небезпеку, люди сповзають з коня, мов той вершник, що об'їхав Боденське озеро: усвідомити необхідність набиратися мудрості надто страшно, а й далі бути хоч і не героєм, а все ж бодай розважливим уже несила; люди пристають до шерег переможців, витягують на світ божий легенди про войовничих батьків, згадують про міфічну загрозу короткого замикання, мріють про давні-предавні бойовища, роблять із себе учасників руху Опору, і вже генштабісти заходжуються викликати заклинаннями світ Нібелунгів, марять про атомну зброю, про героїчну нищівну битву в разі власного наступу, коли загибель армії знаменуватиме собою початок загибелі нації, загибелі жорстокої і остаточної, тоді як пригноблені народи довкола вже давно мужньо й хитро навчилися від цієї загибелі рятуватися. Та кінець може настати і в інший спосіб, куди смішніший. Іноземці скуповують землю, яку тут хтось збирається захищати, економіку тримають чужі руки, а свої тільки нею керують, не маючи, по суті, ніякої влади; громадяни держави становлять такий собі верхній прошарок, під орудою якого в безсоромно дорогих житлах циганськими таборами туляться ощадливі й роботящі італійці, греки, іспанці, португальці й турки, нерідко зазнаючи приниження, часто неписьменні, для багатьох їхніх господарів просто неповноцінні люди, раби, що колись можуть стати свідомими пролетарями, відчути перевагу невибагливої своєї життєздатності й зажадати собі прав, свідомі того, що машина, яка називається "нашою державою" і наполовину вже скуплена чужоземним капіталом, тепер залежить тільки від них. Наша невеличка країна, здогадуються люди і вражено протирають очі, насправді зійшла зі сцени історії, коли вступила у великий бізнес.

Реакція громадськості. На цьому тлі злочин почесного доктора став справжньою подією. Її наслідок неважко було передбачити: оскільки з політики ми вихолостили політику,— тут ми посилаємось на майбутнє, лиш у цьому ми ще сучасні, справжні першопроходці, світ, мовляв, або загине, або о шве йца риться,— оскільки від політики сподіватися вже нічого, ніякого чуда, ніякого нового життя, хіба що згодом, пізніше,

стане трохи вільніше на вулицях, бо суто біологічно країна поводиться добропристойно, в дітонародженні виявляє стриманість (що нас небагато — наша велика, а що наша нація завдяки чужоземним робітникам розквітає поволі — наша найбільша перевага), то будь-яка заминка в щоденному поступі викликає загальну вдячність, кожну розвагу всі вітають, тим більше, що щорічна врочиста процесія гільдій та корпорацій, суха й церемонна, анітрохи не замінює святкової карнавальної ночі. Отож поведінка почесного доктора Ісаака Колера ніби розв'язала людям руки: випала ж бо нагода неофіційно посміятися з того, що офіційно викликало обурення, а того вечора, коли це сталося, розлетілася чутка (її приписували високому урядовцеві, чи й не самому голові міської общинної ради), нібито Колер, завадивши професору Вінтерові виголосити першого серпня ще одну свою промову, заробив собі ще одне звання почесного доктора. Навіть невдалі дії поліції не призвели до нової хвилі громадського обурення — просто надто велика була зловтіха. Наша держава вже давно не відповідає своїй славі, і населення ставиться до поліції тепер досить холодно. Зробившись несподівано великою, ця держава прагне зберегти колишній затишок, доброчесність і благодійність, що їх завжди собі приписувала й приписує, хоче залишити особисте в неособистому, бере під контроль традицію, хоч її давненько вже дідько взяв. Час тепер має більшу владу, ніж місто з його напруженим життям, і робить із ним усе що хоче. Отож ми вже й не такі, які були, і не такі, якими маємо бути, живемо у стані війни з сучасністю, не хочемо того, чого, однак, маємо хотіти, через власну впертість ніколи не чинимо цілком так, як треба, а тільки наполовину — це в найкращому разі, та й то неохоче. А виливається це в розширення поліцій-них функцій, бо хто воює з сучасністю, той мусить запроваджувати правила та обмеження. Наша спільність значною мірою стала поліційною державою, яка втручається в усе — від моралі до транспортного руху (і те, й те в хаотичному стані). Тому поліція — не стільки символ охорони порядку, скільки символ рафінованих хитрощів. Ну годі. Я набрався вже як май груш. Крім того, до моєї контори (знов мансарда на Шпігельгассе) саме ввійшла ота краля, що має мебльовану кімнату; ця особа потребує юридичної допомоги. Я пораджу їй придбати собаку. Нехай виводить його, а заразом і себе, надвір двічі на ніч

(рекомендація Товариства захисту тварин, на яку, скрегочучи зубами, дав згоду Еммерлін).

Прокурор Еммерлін. Кантонального радника він ненавидів. Невимушеність доктора Колера дратувала його. Прокурор не міг забути старому, що в концертній залі той потис йому руку. Так уже його ненавидів, що навіть посварився сам із собою. Суперечність між власною ненавистю й почуттям справедливості стала просто нестерпною. Еммерлін то поривався заявити про своє зацікавлене ставлення до справи, то сподівався, що кантональний радник сам відхилить його кандидатуру як прокурора. Про своє вагання Еммерлін звірився кантональному судді Єгерленеру. Кантональний суддя обережно поговорив зі слідчим, той — з начальником поліції, який, зітхнувши, наказав привести Колера з дільничної в'язниці до свого кабінету — щоб зручніше було розмовляти. Настрій у почесного доктора був якнайкращий. Віскі "Білий кінь" смакувало чудово. Начальник поліції знов запропонував Колерові взяти адвокатом Штюссі-Лойпіна: мовляв, його офіційний захисник зажив поганої слави нездари. Колер відповів, що це не має ніякого значення. Нарешті начальник поліції сказав про сумніви Еммерліна. Тоді кантональний радник запевнив, що однаково не знає в місті обвинувача, який би ставився до нього прихильно. Коли цю відповідь переказали Еммерліну, той люто вигукнув, що тепер він уже покаже панові почесному доктору, тепер він засадить його на все життя до в'язниці. Після цього кантональний суддя вже хотів був звільнити прокурора від справи, та все ж таки передумав — зі страху, що від злості того вхопить грець, адже здоров'я в Еммерліна було поганеньке.

Суд. Справу Колера слухали п'ять членів верховного кантонального суду. Як для наших умов процес відбувся досить рано, можна навіть сказати, блискавично — через рік після вбивства, знов у березні. Злочин було скоєно при свідках, і доводити, хто вбивця, потреба відпала. Тільки причина вбивства залишалася невідомою. Складалося враження, що її взагалі не було. Від кантонального радника почути нічого не вдалося. Суд стояв перед загадкою. Обвинуваченого допитали компетентні судді, але з'ясувати бодай вихідний пункт злочину не пощастило і їм. Взаємини

між убивцею та його жертвою були напрочуд коректні. Ділових стосунків вони не мали, ревнощів ніхто й не припускав — щодо цього не було навіть підозри. З огляду на цю дивну обставину учасники процесу висували дві версії: або почесний доктор Ісаак Колер душевнохворий чоловік, або він якийсь аморальний монстр, що вбиває просто задля втіхи. Перший погляд обстоював захисник підсудного Люті, другий — прокурор Ємmерлін. Першу версію заперечував той очевидний факт, що Колер справляв враження цілком нормальної людини, другу — славне минуле цього політика й видатного діяча економіки: воно свідчило про його моральну чистоту. Крім того, кантонального радника з давніх-давен вважали прихильником соціальних (не соціалістичних) реформ. Однак для Ємmерліна цей процес був питанням честі. Ненависть, ганьба, анекдоти, що ходили про нього, окрилювали старого юриста, кантональні судді були просто безсилі перед його невідпорним натиском, а потуги безбарвного Люті не давали наслідку. Теза Ємmерліна про Колера-нелюда, на загальний подив, зустріла підтримку. П'ятеро кантональних суддів були схильні покарати обвинуваченого, щоб не кортіло решті. Навіть у Єгерленера опустилися руки. І цього разу робилося все, щоб урятувати фасад моралі. Народ, говорилося в судовому вироку, має право не тільки вимагати від вищих у фінансовому й суспільному відношенні кіл морально бездоганної поведінки, а й бачити таку поведінку навіч. Кантональному радникові дали двадцять років тюрми. Формально ув'язнення не довічне, але практично саме таке.

Поведінка Колера. Передусім в очі впадала та гідність, з якою він тримався. До судової зали вбивця ввійшов без тіні втоми на обличчі — адже майже все попереднє ув'язнення він провів в одній психіатричній клініці на Боденському озері, і хоч його свободу там трохи й обмежували поліційні приписи, однак опікуном він мав свого щирого товариша — професора Габерзакка. Колерові дозволяли прогулюватись, а коли він виходив пограти в гольф, футляр із ключками за ним ніс сільський поліцейський. Та, поставши нарешті перед верховним судом кантону, почесний доктор запротестував проти будь-яких привілеїв собі й зажадав, щоб з ним поводились, "як із людиною з народу". Ця його

заява знаменувала собою початок судового засідання. Колер був саме хворий — грип, температура підскочила до тридцями дев'яти градусів, проте відкладати слухання справи він не забажав і навіть відмовився сидіти перед судом у лікарняному кріслі-каталці. П'ятьом суддям він сказав (цитую протокол): "Я тут стою, щоб ви, діючи згідно зі своєю совістю й законом, винесли мені вирок. Ви знаєте, в чому мене звинувачують. От і гаразд. Тепер ваша справа мене судити, а моя — підкоритися вашому рішенню. Я визнаю його справедливим, хоч яке воно буде". Після того, як оголосили вирок, убивця розчулено подякував суду, особливо наголосив на людяності, з якою до нього, мовляв, поставились, подякував також Еммерлінові. Цю його балаканину присутні слухали скоріш іронічно, ніж зворушено, у всіх склалося враження, що процес над почесним доктором Ісааком Колером для правосуддя став безпрецедентним явищем, і коли його нарешті вивели, завіса над цією судовою справою, хоч і не до кінця з'ясованою, та все ж очевидною, здавалося, остаточно впала.

Про себе (тоді й тепер). Така в загальних рисах передісторія. Вона викликає розчарування, я розумію, подія як подія, дивна тільки для її учасників і людей, краще з нею обізнаних, підстава для пліток, для більш чи менш банальних жартів і розмірковувань з приводу кризи моралі й демократії Заходу, карна справа, професійно описана репортерами відділу судової хроніки й прокоментована — відповідно до традицій, що склалися в нашій країні,— головним редактором (Колеровим товаришем) всесвітньовідомої нашої місцевої газетки, тема для розмов на кілька днів, розмов, які навряд чи розійдуться далеко за межі нашого міста, такий собі провінційний скандал, що про нього дуже скоро й справедливо забули б, якби за ним не стояв один план. І те, що в цьому плані я мав відіграти вирішальну роль,— моя особиста біда, хоч, коли казати правду, щось недобре я передчував від самого початку. Та пора вже розповісти дещо про ті обставини, які склалися в мене після суду над Колером. Вони були не вельми втішні й тоді. Адже я намагався відкрити власну контору й переїхав на Шпігельгассе до приміщення над невеличкою залою, де збиралася секта "Святі з Уетлі". То була перекошена кімната з трьома вікнами, кількома кріслами навколо столу-

одороб-ла, кольоровими фотографіями з "Беобахтера" на стінах (про шпалери я краще помовчу) і з іще не підключеним телефоном. Власник будинку виламав між двома мансардами перегородку, замурував одні з двох дверей, і так виникла ця комірчина. У третій мансарді жив Сімон Бергер, засновник і проповідник секти, з яким я ділив убиральню в коридорі. І хоч моя контора містилася в надзвичайно романтичному кварталі — поблизу там жили колись Бюхнер і Ленін, а вигляд коминів та телевізійних антен старої частини міста милував зір, навіюючи відчуття домашнього затишку й бажання розводити кактуси,— проте для адвоката гіршого приміщення годі було й шукати. І не тільки з погляду транспортного сполучення. У той голубник узагалі не кожен міг видертися: ліфта катма, самі рипучі круті сходи та лабіринт коридорів. (Доповнення. Хоч місце там було й незручне, але груди мої тоді розпирали амбіції, я ще мріяв зіп'ястись на ноги, вибитися в люди й стати шанованим громадянином. А тепер, коли я впав так низько, що став адвокатом для повій, та собача будка виявилась для мене просто ідеальною. Щоправда, після того, як я поставив канапу, там уже ніде й ногою ступити; в тій комірчині я живу, сплю — трапляється, і не сам,— ба навіть варю їсти, а вночі піді мною гримлять псалми "Святих з Уетлі": "Смертний, святий — хто нас чує, з нами свій голос подай. Кожен хай душу рятує — шлях тільки чистому в рай". Принаймні Лаккі, покровитель однієї дами з вартим уваги зростом і відомою в нас професією,— він приходив до мене почасти з цікавості, почасти у справі й узагалі рознюхати, що і як,— був підкреслено привітний і залишився нібито задоволений — тут, мовляв, дихається привільно.) Отож клієнти й тоді не товпилися в мене під дверима, я сидів здебільшого без роботи — якщо не рахувати кількох справ про крадіжки в крамницях, стягування боргів, а також вироблення статуту спортивної спілки в'язнів (за дорученням міністерства юстиції), байдикував то на зелених лавках над озером, то перед кафе "Селект", грав у шахи (з Лессером, причому ми щоразу вперто починали іспанським гамбітом, і майже всі партії в нас завершувалися патом), харчувався в їдальнях жіночих спілок одноманітними, проте досить поживними стравами. За таких обставин я навряд чи міг відмовитись від письмового запрошення Колера відвідати його у в'язниці в Р. Це запрошення не викликало в мене підозри, бо я

просто не міг собі уявити, чого хоче старий від зеленого, ще невідомого адвоката, а також тому, що я, мабуть, боявся його переваги наді мною. Це тупе почуття страху я в собі притлумив, мусив притлумити. З пристойності. Як наслідок нашого свідомого ставлення до праці. Щоб рибу їсти, треба в воду лізти. Або пан, або пропав. Одне слово, я поїхав. (Тоді ще "фольксвагеном").

Наша в'язниця. Машиною туди їзди хвилин двадцять. Рівна долина, приміське селище, краєвид нудний, все бетон, бетон, кілька підприємств, а на обрії — ліси. А втім, стверджувати, що всі в нашому міАі знайомі зі своєю в'язницею, не можна. Чотири сотні в'язнів — це тільки трохи більше від однієї тисячної міського населення. Одначе людям, що вийшли в неділю погуляти, той заклад має бути відомий, хоч багато з них, либонь, вважають його скоріш пивоварнею чи божевільнею. Та коли все ж таки пройдеш крізь ворота з охороною і опинишся біля головного корпусу, то здається, ніби перед тобою — просто невдала з погляду архітектури церква чи каплиця з червоної цегли. Враження, ніби ти у святому місці, не зникає й тоді, коли проминеш швейцара: повсюди привітні, доброзичливі обличчя, як у членів Армії спасіння, довкола побожна тиша, така благодатна для нервів, у прохолодних сутінках мимоволі тягне на позіхи, хоч на душі, може, трохи й гнітюче; правосуддя тут прибрало сонних рис — зрештою, воно й не дивно, адже в його покровительки очі завжди зав'язані. Трапляються й інші ознаки добродійності та турботи про спасіння душі: з'являється бородатий священик, роботящий, невтомний, потім тюремний пастор, згодом психологиня в окулярах, і відчуваєш, що всі вони прагнуть рятувати душі, зміцнювати й підбадьорювати дух, тільки в кінці досить похмурого кори-дора вже тьмяно мріє небезпечний світ, однак крізь загратовані скляні двері не можна нічого розгледіти, і двоє чоловіків у цивільному, що віддано й понуро ждуть на лаві під директорським кабінетом, викликають невиразну підозру, якесь неприємне відчуття. Та потім скляні двері відчиняються, людина переступає таємничий поріг, проникає всередину — хай це буде трохи вражений член якоїсь комісії чи в'язень, посланий сюди правосуддям,— і з подивом опиняється в царстві по-батьківському суворого, проте не

позбавленого людяності порядку, перед трьома могутніми п'ятиповерховими ярусами, що їх усі видно звідусюди, й нічого похмурого в них нема, навпаки, згори їх заливає світло, і людина стоїть перед світом кліток та грат, атож, і цей світ має свій затишок і свою неповторність, адже крізь прочинені двері в камері видніється небесно-блакитна стеля і ніжна зелень кімнатної липки, а всередині привітні, задоволені постаті в бурих формених робах; здоров'я у мешканців цього закладу міцне, спосіб життя по-монастирському правильний, світло тут гасять рано, їжею годують простою, і все це робить справжні чудеса; бібліотека, крім життєписів, книжок про подорожі та душопожитного чтива обох віросповідань, пропонує коли й не сучасних авторів, то принаймні класичних, а дирекція — щотижня фільм (цього тижня, наприклад, "Ми, вундеркінди"); на проповіді тут ходять дуже активно — у процентному відношенні активніше, ніж по той бік муру; клубочок життя поволі й невпинно розмотується, і обов'язків, і розваг тут у міру, кожного цінують за заслуги, добра поведінка винагороджується; вона полегшує становище — звісно, тільки тим, кому зосталося сидіти років десять чи навіть і менше. Так, вихованість тут винагороджується. Зате ті, кого виправить хіба вже могила — хто дістав довічне ув'язнення,— мають привілеї, не беручи натомість зобов'язань поводитися краще: вони ж бо гордість закладу! Взяти, скажімо, Дросселя й Цертліха. Колись ці двоє чинили бешкети, наганяли на людей страх, а тепер охорона їх шанує і поважає — вони тут в'язні-зірки і саме такими себе, зрештою, і почувають. Не можна замовчати й того, що звичайних карних злочинців іноді тут аж завидки беруть, і дехто з них згарячу навіть покладає собі іншим разом із законом не панькатись. Це зворотний бік тієї медалі, якої заслуговує наша в'язниця. А загалом кого тільки тут не наставляють на шлях доброчесності! Знов оживають надії в полковників, що зазнали були краху й позлітали зі своїх посад та постів; убивці вдаються до антропософії, розпусники і кро-возмісники живуть духовними прагненнями. Тут клеять паперові мішечки, плетуть кошики, оправляють книжки, друкують брошури, в тутешній кравецькій майстерні замовляють собі костюми навіть урядові радники, і весь заклад просякнутий духом теплого хліба, пекарня тут славиться, її булочки до сосисок просто чудові (сосиски сюди довозять); хвилясті

папужки, голуби, радіоприймача можна заробити чемністю і старанням, про поглиблення освіти дбають вечірні школи, і в душу закрадаються заздрощі, коли раптом усвідомлюєш, що лад панує у цьому світі, не в нашому.

Розмова з директором в' язниці. На мій подив, мене запросили до директора Целлера. Той прийняв мене у своєму кабінеті — презентабельний довгий стіл для нарад, телефон, теки. На стінах — таблиці, на чорних полицях повно аркушиків, чимало з них списані каліграфічним почерком: серед в'язнів тут, як, на жаль, і по всій країні, багато вчителів. Вікно без грат, за ним видніється-ся тюремний мур та трохи травички, і вона б теж нагадувала про шкільне подвір'я, якби довкола не стояла така тиша. Не сигналять машини, не чути гамору — немов у богадільні.

Директор стримано, холодно привітався зі мною, і ми посідали.

— Пане Шпет,— почав він,— ув'язнений Ісаак Колер попросив, щоб ви його відвідали. Я дав дозвіл на цю зустріч, і ви поговорите з Колером при наглядачеві.

Від Штюссі-Лойпіна я знав, що йому дозволяли розмовляти з клієнтами без свідків.

— Штюссі-Лойпін користується нашою довірою,— відповів на моє запитання директор в'язниці. — Цим я зовсім не хочу сказати, що вам ми не довіряємо.

— Розумію.

— І ще одне, пане Шпет,— провадив директор, тепер уже привітніше. — Перше ніж ви підете на розмову з Колером, я все ж таки хотів би висловити свою думку про цього в'язня. Може, вона стане вам у пригоді. Зрозумійте мене правильно. Я не повинен турбуватися тим,

чому люди, за якими мені належить наглядати, опинилися тут. Це мене не обходить. Моє діло — щоб засуджений відбув своє покарання. І тільки. Через це я не хотів би висловлюватись і з приводу злочину Колера, але вам я признаюся: особисто мене цей чоловік збиває з пантелику.

— Чому?

Целлер трохи помовчав, тоді відповів:

— Він справляє враження цілком щасливої людини.

— То це ж добре,— сказав я.

— Та воно... Не знаю... — затнувся директор.

— Зрештою, у вас тут зразковий заклад,— додав я.

— Я роблю все що можу,— зітхнув директор в'язниці. — І все ж таки,.. мультимільйонер, який щасливо сидить у камері... Це звучить аж непристойно.

На тюремному мурі походжав туди-сюди великий жирний дрозд, сподіваючись, видно, що його звідси не проженуть. Він прилетів на цвірінькання, щебет і свист нагодованих, доглянутих у клітках птахів, які час від часу щосили подавали голоси із заграторованих вікон. День видався спекотний, здавалося, знов повернулось літо, вдалині над лісом збиралися хмари, а від села долинало бамкання церковних дзвонів. Була дев'ята година.

Я закурив "Паріс'єнн". Целлер посунув до мене попільничку.

— Пане Шпет,— повів далі він,— уявіть собі в'язня, який зухвало заявляє вам в очі, що в'язниця йому до вподоби, вона, мовляв, прекрасна, охорона пильна, він цілком щасливий, і йому нічого не треба. Неймовірно! Мені було просто гидко його слухати.

— Чому? — запитав я. — Хіба ж ваша охорона не пильна?

— Звичайно, пильна,— відповів директор в'язниці.—Тільки говорити про це повинен я, а не він. Кінець кінцем, у пеклі не до веселощів.

— Це правда,— погодився я.

— Розлютився я тоді. Розпорядився суворо стежити за додержанням правил внутрішнього розпорядку, хоч і дістав від міністерства юстиції вказівку бути якомога поблажливішим. До того ж правила внутрішнього розпорядку жодної в'язниці у світі не забороняють арештантові бути цілком щасливим. Але в мене тоді просто вже не витримали нерви. Ви повинні це зрозуміти, пане Шпет. Колера присудили до звичайного одиночного ув'язнення з посиленим режимом. Замикати в темну камеру... гм, власне, забороняється. І ось через кілька днів я помічаю, що наглядачам Колер подобається, вони його навіть поважають!

— І що тепер? — запитав я.

— І тепер я з ним змирився,— пробурмотів директор в'язниці.

— Ви теж його поважаєте?

Целлер задумливо подивився на мене.

— Бачте, пане Шпет,— промовив він,— коли я сиджу отак у камері й слухаю його... Хай йому дідько, він випромінює якусь незбагненну силу, впевненість, і тоді до мене починає повертатися віра в людей, в усе добре, прекрасне... Наш священик, до речі, теж у захваті від нього. Це

як чума. Та потім я, слава богу, знову стаю здоровим реалістом і не вірю в те, що люди можуть бути цілком щасливі. А у в'язниці — й поготів, хоч як ми тужимося полегшити тут життя. Зрештою, ми ж не звірі. Але злочинці — це злочинці. І згодом я знов кажу собі: "Цей чоловік може виявитись небезпечним, повинен виявитись небезпечним". Ви ще молодий адвокат, тому стережіться, щоб він не наставив вам пастку. А найкраще вам, думаю, взагалі не вплутуватись у таке діло. Це, звісно, лише порада. Ви, зрештою, адвокат, і самі вирішите, що робити. Якби ж тільки менше було всяких пройдисвітів та крутіїв... Той чоловік або святий, або диявол, і я вважаю своїм обов'язком попередити вас про це. Що я й зробив.

— Щиро дякую, пане директоре,— сказав я.

— Зараз я накажу привести до вас Колера,— зітхнув він.

Доручення. Розмова з цілком щасливим чоловіком відбулася в суміжній кімнаті. Умеблювання таке саме, краєвид за вікном — також. Коли наглядач привів почесного доктора Ісаака Колера, я підвівся. Старий був у бурій тюремній робі, його наглядач — у чорній уніформі й мав вигляд поштаря.

— Та сідайте, сідайте, Шпет,— сказав доктор Колер. Він узагалі поводився тут як господар — великодушно й підкреслено привітно.

Я вражено подякував і сів. Потім запропонував Колерові сигарету. Але той відмовився, пояснивши:

— Я тепер не курю. Використовую нагоду поєднати приємне з корисним.

— Здається, в'язниця вам неабияк подобається, пане Колер?

Він здивовано глянув на мене.

— А вам ні?

— Я ж тут не живу.

— Тут прекрасно,— аж засяяв він. — Цей спокій! Ця тиша!.. Життя в мене було, знаєте, виснажливе. Досі. З моїм трестом...

— Уявляю собі,— підтакнув я.

— І ніякого телефону! — провадив Колер. — Я ж просто ожив. Ось погляньте. — Він кілька разів присів. — Ще місяць тому я б так не зробив,— гордо заявив він. — У нас тут своя спортивна спілка.

— Я знаю.

На мурі все ще походжав той самий сповнений надії жирний дрозд; а може, то був уже й інший. Цілком щасливий чоловік доброзичливо розглядав мене.

— А ми вже колись знайомилися,— промовив він.

— Я знаю.

— У "Театральному". Той ресторан відіграв у моєму житті неабияку роль. Ви тоді спостерігали, як я грав у більярд.

— У більярді я нічого не тямлю.

— І досі?

— І досі, пане Колер.

В'язень засміявся і обернувсь до наглядача:

— Мезер, зробіть ласку, дайте нашому юному другові вогню!

Наглядач підхопився і простяг мені запальничку.

— Залюбки, пане кантональний раднику, ну звісно! —Він також сяяв.

Потім наглядач знову сів. Я закурив. Щирість цих двох стомлювала мене.

Хотілося відчинити незагратоване широке вікно, проте у в'язницях робити це, певно, не дозволялося.

— Бачите, Шпет,— сказав Колер,— я простий в'язень, не більше, а Мезер — один з моїх наглядачів. Чудовий чоловік. Він відкриває мені таємниці бджільництва. Я вже відчуваю себе пасічником. А з наглядачем Бруннером — вам треба познайомитись із ним — я вивчаю есперанто. Ми розмовляємо тільки цією мовою. Ви маєте змогу пересвідчитись самі: тут повсюди веселий настрій, затишок, щирість. І небачена злагода. Я став цілком щасливою людиною. Чому? О господи!.. Я тут вивчаю в оригіналі Платона, плету кошики... А вам не потрібен кошик, Шпет?

— На жаль, ні.

— У пана кантонального радника не кошики, а шедеври,— гордо озвався зі свого кутка Мезер. — Я сам навчив його плести їх, а тепер він уже заткнув за пояс усіх наших кошикаріві їй-бо, не брешу.

— На жаль,— знову мовив я,— кошик мені не потрібен.

— Шкода,— сказав Колер. — А то б я залюбки вам подарував.

— Дуже мило з вашого боку.

— На згадку.

— Нічого не вдієш.

— Шкода. Страшенно шкода.

Я вже почав утрачати терпець і кінець кінцем не витримав.

— Дозвольте запитати, навіщо ви мене сюди покликали?

— О, даруйте!—похопився Колер.—Ну звісно. Я ж зовсім забув, що ви прийшли звідти, поспішаєте, у вас свої справи... Гаразд, перейдімо до діла. Тоді, у "Театральному", ви мені казали — може, пригадуєте?—що хочете відкрити власну контору.

— Я вже відкрив.

— Мене поінформували. І як там справи?

— Пане Колер,— зітхнув я,— тут навряд чи цікаво заводити про це мову.

— Виходить, погано,— кивнув він головою. — Я так і думав. А ваша контора де — в мансарді на Шпігельгассе, еге ж? Теж погано. Зовсім погано.

З мене було вже досить. Я встав і різко заявив:

— Або ви зараз скажете, чого вам від мене треба, пане Колер, або я піду!

Цілком щасливий чоловік також устав, і раптом я побачив перед собою

могутню, владну людину. Кантональний радник поклав мені на плечі свої важкі, мов гирі, руки і знов посадив мене в крісло.

— Не поспішайте! — погрозливо, майже лиховісно наказав він.

Мені не залишалося нічого іншого, як послухатись.

— Будь ласка,— мовив я, вже не намагаючись устати.

Наглядач теж сидів спокійно. Колер сів і собі.

— Вам потрібні гроші,— заявив він.

— Це не тема для обговорення тут,— відповів я.

— Я ладен дати вам одне доручення.

— Слухаю вас.

— Я хочу, щоб ви наново розслідували мою справу.

— Тобто ви хочете подати касаційну скаргу, пане Колер? — насторожився я.

Він похитав головою.

— Якби я домагався касації, то це означало б, що з моїм вироком щось негаразд. Але з ним усе гаразд. Життя моє завершене, підшите до справи. Я знаю, директор в'язниці часом вважає мене лицеміром. Та й ви, Шпет, мабуть, теж. Воно й не дивно. Але я — ані святий, ані диявол. Я просто собі чоловік, який збагнув, що для життя людині не потрібно нічого, крім камери. Либонь, не більше, ніж для смерті. Досить самого

ліжка, а трохи згодом — домовини. Бо людина створена думати, а не працювати. Працювати може й віл.

— Непогано,— мовив я. —Такі принципи заслуговують похвали. Виходить, тепер на вас маю працювати я — ще раз розслідувати вашу справу. То чи не дозволите волові запитати: що ви собі замишляєте?

— Нічого я не замишляю,— скромно відповів почесний доктор Ісаак Колер. — Просто я розмірковую. Про світ, про людей, може, навіть про бога. Але для цього мені потрібен матеріал, а то моя думка працює марно. Від вас мені треба небагато. Я хочу, щоб ви трохи допомогли мені збирати матеріали для моїх досліджень — ви можете спокійнісінько розглядати їх як хобі мільйонера. До того ж я звертаюся по такі дрібні послуги не тільки до вас. Ви знаєте старого Кнульпе?

— Професора?

— Атож.

— Я ще в нього вчився.

— Ось бачите. Тепер він на пенсії, і, щоб не бив байдики, я дав доручення і йому. Він працює над дослідженням "Наслідки вбивства". З'ясовує, що дала і ще й тепер дає до певної міри насильницька смерть його колеги. Надзвичайно цікаво. Кнульпе страх який задоволений. Тут потрібно дослідити факти, з точністю визначити наслідки певного вчинку. Що ж до вашого завдання, любий мій, то воно досить-таки відмінне від тієї роботи, яку провадить Кнульпе.

— Набагато?

— Ви повинні наново розслідувати мою справу, припустивши, що вбивця — не я.

— Не розумію.

— Вам треба висунути нову версію, оце й усе.

— Але ж ви все-таки вбивця, і висувати нову версію просто безглуздо!

— Саме в цьому й полягає весь глузд,— заперечив Колер. — Любий Шпет, вам треба дослідити не факти,— це зробить добра душа Кнульпе, — а один із варіантів, що стоять за фактами. Факти нам, бачте, відомі — за них я й сиджу тут і плету кошики, а от про можливе ми навряд чи маємо уявлення. Достатньо чітке. Можливе майже безмежне, а реальне суворо обмежене, бо тільки один із суми фактів стає реальною дійсністю. Реальне — це тільки окремий випадок можливого і тому піддається інакшому тлумаченню. З цього випливає, що для того, аби проникнути в можливе, треба переосмислити реальне.

— Хід думок досить дивний, пане Колер! — засміявся я.

— У нас тут дещо таки приходить до голови,— відповів він. — Ви знаєте, пане Шпет, уночі я частенько дивлюся крізь грати на зорі й міркую собі: а який би вигляд мала дійсність, коли б убивця був не я, а хтось інший? Хто був би той інший? Я хочу, щоб на ці запитання дали відповідь ви. Гонорар — тридцять тисяч, п'ятнадцять плачу наперед.

Я мовчав.

— То як? — запитав він.

— Це скидається на угоду з дияволом.

— Ваша душа мені не потрібна.

— Хто знає.

— Ви нічим не ризикуєте.

— Можливо. Але я не бачу сенсу в такій затії.

Колер похитав головою, засміявся.

— Досить того, що цей сенс бачу я. Про решту нехай у вас голова не болить. Все, що від вас вимагається,— це прийняти пропозицію і взятися до роботи, яка аж ніяк не протизаконна, але допоможе мені дослідити можливе. Всі витрати я, певна річ, беру на себе. Зв'яжіться з приватним детективом, найкраще з Лінгар-дом, заплатіть йому скільки скаже, грошей вистачить, і взагалі робіть усе, що вважатимете за потрібне.

Я спробував обміркувати цю дивну пропозицію заново. Вона була мені не до вподоби, я нюхом відчував пастку, але в чому вона — здогадатися не міг, хоч убий.

— А чого ви звернулися саме до мене? — спитав я.

— Бо ви нічого не тямите в більярді,— незворушно відповів Колер.

Нарешті я зважився відповісти:

— Пане Колер, це доручення мені надто темне.

— Про своє рішення дасте знати моїй дочці,— промовив Колер і підвівся.

— Тут нема чого думати, я відмовляюсь,— сказав я і також устав.

Колер спокійно зміряв мене поглядом — щасливий, осяйний, упевнений.

— Ви приймете моє доручення, юний друже,— промовив він. — Я знаю вас краще, ніж ви себе. Шанс — це шанс, а він вам потрібен. Це все, що я хотів вам сказати. А тепер, Мезер, ходімо плести кошики.

Вони пішли — плечем до плеча (їй-богу, не брешу), а я був радий, що нарешті заберуся звідси, де панує цілковите щастя. І я побіг. Я просто кинувся навтіки. Мене сповнювала рішучість умити від цього діла руки. І більш ніколи не зустрічатися з Колером.

І все ж таки зрештою я дав згоду. Незважаючи на те, що ще другого дня вранці мав намір відмовитись. Я відчував: на карту поставлено мою репутацію адвоката, хоч цієї репутації я ще й не мав. Але пропозиція Колера була божевільна, просто забавка, не гідна моєї професії, сприятлива нагода в такий безглуздий спосіб заробити грошей, нагода, яку нерозважливо відкинув мій гонор. Я ще мріяв тоді пройти по світу чистеньким, марив про справжні судові процеси, про можливість допомагати людям. Я написав кантональному радникові листа, в якому ще раз підтвердив йому своє рішення. Для мене зі справою було покінчено. З листом у кишені я вийшов із дому на Фрайєштрассе — як завжди, рівно о дев'ятій годині,— маючи намір спершу зайти, за звичкою, до "Селекта", потім до своєї контори (мансарда на Шпігельгассе), а тоді податися на набережну. У вхідних дверях я ще привітався з хазяйкою, в якої наймав кімнату, й, примруживши від сонця, глянув на жовту поштову скриньку біля крамниці — всього кілька кроків, сміховинна дрібничка, але життя нерідко щось як придумає, мов у поганому романі; отож цього гнітючого, просякнутого теплим сухим вітром, такого характерного для нашого міста буднього дня між дев'ятою, як уже сказано, і десятою годиною ранку я зустрів одного за одним: а) старого Кнульпе; б) архітектора Фрідлі; в) приватного детектива Лінгарда.

а) Старий Кнульпе. Цей трапився мені біля поштової скриньки. Я саме хотів був укинути свого листа з відмовою, але Кнульпе випередив мене й заходився ретельно запихати до скриньки один по одному листи — цілу паку. Старого, як завжди, супроводжувала дружина. Професор Карл Кнульпе був майже два метри заввишки, змарнілий — здавалося, самі кістки та шкіра, як ото в проповідника Сімона Бергера (тільки професор не мав бороди), на вигляд здичавілий, брудний, влітку і взимку в накидці й береті. Дружина його була така сама на зріст, теж змарніла, на вигляд теж здичавіла й брудна і також цілий рік не скидала накидки й берета, отож багато хто й не думав, що це дружина професора, а приймав її за його брата-близнюка. Обоє були соціологи, дуже відомі в своїй галузі. Та хоч як нерозлучно трималися Кнульпе в житті, у науці вони були смертельні вороги, і між ними часто доходило до жорстоких публіцистичних сутичок. Він був великий ліберал ("Капіталізм як духовна авантюра", вид-во "Франке", 1938), вона — палка марксистка, відома під псевдонімом Мозес Штее-лін ("Марксистський гуманізм по цей бік", вид-во "Ойропа", 1939); на обох політичний розвиток позначився однаково: Карл Кнульпе не одержав візи до США, Мозес Штеелін — до СРСР (він різко висловлювався проти "інстинктивних марксистських тенденцій" у Сполучених Штатах, вона — ще різкіше з приводу "дрібнобуржуазної зради" Радянського Союзу). Висловлювалися. На жаль, доводиться вдаватись до форми минулого часу: два тижні тому вантажна машина фірми Штюрцелера, що зносить старі будівлі, обох роздушила. Згідно із заповітом тіло професора відвезли на кладовище, а тіло його дружини — до крематорію, що завдало неабиякого клопоту з похороном.

— Доброго здоров'я! — звернув я на себе увагу, все ще тримаючи в руці листа до Колера.

Професор Кнульпе на моє привітання не відповів, а тільки невдоволено зиркнув на мене згори крізь свої запорошені окуляри без оправи. Його дружина (в таких самих окулярах) теж промовчала.

— Я не певен, пане професоре, чи ви ще пам'ятаєте мене,— сказав я трохи збентежено.

— Чого ж,— озвався Кнульпе. — Пам'ятаю. Вивчали юриспруденцію і байдикували в мене на лекціях із соціології. Ви нагадуєте мені вічного студента. Іспити поскладали?

— Вже давно, пане професоре.

— Стали адвокатом?

— Так, пане професоре.

— Молодця, молодця. Мабуть, соціал-демократ, еге?

— Трошки, пане професоре.

— Сумлінний раб капіталу, еге? — підпряглася пані Кнульпе.

— Трошки, пані професоре.

— Видно, вам щось гнітить душу, — вирішив Кнульпе.

— Так, пане професоре.

— Проведіть нас, — мовила вона.

Я рушив з ними. Ми пішли в бік "Павичів". Листа я так і не вкинув — просто забув про нього. Але ж у місті ще багато поштових скриньок!

— Ну? — озвався професор.

— Я був у почесного доктора Ісаака Колера, пане професоре. У в'язниці.

— Так-так. Навідали нашого розвеселого вбивцю. Ох-ох-ох... А він що — викликав і вас до себе?

— Атож.

Отак вони мене й розпитували — то він, то вона.

— Він і досі щасливий?

— Ще й який!

— І досі сяє?

— Ще б пак!

Ми проминули ще одну поштову скриньку. Я, власне, хотів був нарешті зупинитись і таки вкинути листа з відмовою, але старі простували далі, ні про що не здогадуючись, поквапно й розгонисто. Я мусив аж бігти підтюпцем, щоб устигнути за ними.

— Колер мені розповідав, пане професоре, що ви прийняли від нього досить дивне замовлення,— промовив я.

— Дивне? Чому дивне?

— Пане професоре, поклавши руку на серце: адже те, що Колер хоче вивчити наслідки власного вбивства — це ж просто казна-що! Ні сіло ні впало застрелює серед білого дня людину, а тоді ще й замовляє соціологічні дослідження — так, мовляв, можна осягнути реальну дійсність!

— Але ж її справді можна осягнути! І досить глибоко.

— І все ж таки тут щось не те. Якась чортівня! — вигукнув я.

Кнульпе аж зупинилися. Мені забило дух. Професор протер свої окуляри без

оправи й підступив до мене так близько, що я мусив дивитися на нього знизу вгору, а він на мене — згори вниз. Потім Кнульпе надів окуляри знов. Він дивився на мене витріщеними очима, його обурена дружина — так само. Нарешті вона підійшла ближче до чоловіка, а заразом і до мене.

— За цим стоїть наука, юначе! Наука і більш нічого. Вперше в історії трапляється нагода методично досконало дослідити й вичерпно висвітлити наслідки вбивства в буржуазному суспільстві! І це — завдяки нашому шляхетному й багатому вбивці. Шанс неймовірний! На поверхню спливуть досі невідомі обставини і зв'язки! Родинні, професійні, політичні, фінансові, мистецькі. І не дивно. У цьому світі все пов'язане, як і в нашому рідному місті. Люди спираються одне на одного, протегують одне одному, і коли спіткнеться один, дають сторчака десятки — тим-то в нас багато хто й опиняється під ногами. Я оце саме з'ясовую, що дало вбивство нашій шановній альма-матер. І це тільки початок!

— Вибачте, машина!

Я потяг обох на тротуар, бо від збудження вони посходили на дорогу, і таксистові довелося різко загальмувати. У машині було повно пасажирів, і стара жінка в утиканому паперовими квіточками капелюшку вдарилася головою в лобове скло, а шофер грубо вилаявся з вікна. Ні пан, ні пані Кнульпе навіть не зблідли.

— Дарма,— кинув професор. — З погляду статистики нема аніякісінького значення — попадемо ми під колеса чи ні. Головне зараз — доручення, головне — наука!

Та пані Кнульпе була іншої думки.

— А мені було б шкода,— заявила вона.

Таксі поїхало далі. Кнульпе знов повів мову про свої соціологічні дослідження.

— Вбивство —це вбивство, певна річ. Одначе для науковця це — феномен, і його, як і будь-який інший феномен, треба вивчити. Досі наука обмежувалася тим, що з'ясовувала причини, мотиви, умови, обставини. Тепер я повинен узятися до наслідків. І тут я дозволю собі заявити таке: це вбивство — просто щастя для альма-матер, щастя для всього університету. У мене в самого руки сверблять, так би мовити, щось таке втнути. Звісно, з приводу цього лиходійства можна тільки пошкодувати, проте смерть Вінтера залишила по собі несподівані проломи, і крізь них повіяло свіжим вітром, новим духом. Стає очевидним таке, чого й у голову не вбгаєш. Наш любий небіжчик був палицею в колесах, відсталим елементом. Ще сам Шекспір сказав: "Зима тривоги нашої" 1. Та я не схильний ні до святотатства, ні до банальних жартів. Я просто називаю речі своїми іменами, юначе, наводжу факти. Факти — і більш нічого!

Тим часом ми вже підійшли до "Павичів".

— З богом, пайе адвокате! — попрощалися Кнульпе.

— Я ще маю зустрітися з одною важною особою із Швейцарського вищого технічного училища,— додав професор. —Треба дещо з'ясувати в тій галузі. Бо вплив Вінтера на шкільну комісію — це вже цілий розділ. Нюхом чую сенсацію. Тут може таке закрутитись!

Біля входу до ресторану Кнульпе ще раз обернулись, і обоє піднесли вгору палець.

— Мислити по-науковому, юначе! По-науковому! Цього вам треба ще вчитися. В тім числі і як адвокатові, любий мій,— додала пані Кнульпе, вона ж Мозес Штеелін.

Вони зникли, а я стояв і тримав у руці листа. 9 й ціна. Та придивімося до цього стихійного лиха ближче. Йому п'ятдесят років, геть усе запливло салом, кругом котиться піт, очі маленькі й іскряться, втуплені в якусь одну точку, ніс невеликий, вуха теж, зате все інше здоровенне. Одне слово, людина, що вибилася з низів, дитя довгого шляху ("Моя стара, любий Шпет, пішла до чужих людей прати, а старий спився й помер. Я ще сам на похороні вилив у його могилу пляшку пива"). Фрідлі не тільки меценат велогонщиків (без його спеціального призу годі уявити собі жоден шестиденний пробіг, під час яких він урочисто сидить у центрі закритого стадіону й поглинає неймовірну кількість санкт-галлерських булочок з віденськими сосисками) — він ще й сприяє розвиткові музичної культури, це завдяки йому наш симфонічний оркестр та оперний театр ще не зовсім опустилися до пересічного рівня. Фрідлі навіть пощастило запросити самого Караяна подиригувати в нас, а тепер він протегує Мондшайнові, одне слово, прагне принаймні повернути нашому місту, добряче спотвореному його ж таки ново— та перебудовами, сяку-таку славу музичного центру.

Фрідлі впізнав мене відразу. Ранок, як я вже згадував, видався теплий, віяв сухий вітер, ми сиділи в тому затишному кафе тісно один побіля одного, мовби сковані й заворожені сонною обстановкою, і я наче прилип до Фрідлі. Він був у дуже доброму гуморі, одну по одній вмочав булочки у каву з молоком, чашка за чашкою, усе пив і їв, гучно сьорбаючи й плямкаючи, і кава бурими патьоками стікала по його шовковій краватці та білій сорочці.

Причиною його радощів було одне жалобне повідомлення у нашій все-світньовідомій місцевій газетці. Господу богові було вгодно

внаслідок трагічного нещасливого випадку "покликати до себе незабутнього нашого чоловіка, батька, сина, брата, дядька, зятя і свояка Отто Еріха Куглера, що його життя було сповнене любові".

— Ваш ворог? — поцікавився я.

— Мій товариш.

Я висловив співчуття.

— Мабуть, захотів побачити на небі Хамелеона й увігнався в дерево, отой наш славний, добрий, любий Куглер,— радісно розповідав Фрідлі, посьорбуючи каву й жуючи булочку. — Покотився у вічне життя! 1

— Шкода,— мовив я.

— Побачили б ви його "фіат" — млинець із бляхи!

— Жах!

— Доля. Всі ми смертні.

— Звісно.

— Юначе,— сказав Фрідлі,— ви, бачу, анітрохи не здогадуєтесь, що означає цей удар долі для моєї скромної особи!

Я таки не здогадувався. А гладка "скромна особа" сиділа й по-дружньому витріщалась на мене.

— У Куглера залишилася вдова,— пояснив Фрідлі. — Чарівна жіночка.

Мені все стало ясно.

— І ту чарівну жіночку ви тепер хочете взяти заміж?

Архітектор Фрідлі похитав тією частиною свого жиру, де, як я міг здогадатися, була голова.

— Ні, юначе, я хочу взяти заміж не вдову, а дружину її коханця. Теж розкішна жіночка. Дійшло? Все дуже просто: щоб узяти вдову, коханцеві доведеться розлучитись, а я тоді візьму його дружину.

— Суспільна арифметика.

— Дійшло!

— Але ж тоді вам теж доведеться розлучитись,— нагадав я йому, вже сподіваючись у душі, що й сам поживлюся на цьому ділі.

— А я вже. Тиждень тому. Вп'яте.

Знову невдача.

Кельнер приніс іще булочок. Через площу саме перебігав цілий клас — самі дівчатка, декотрі з кісками, декотрі — вже як дорослі жінки. Кілька з них поставали перед кінотеатром і задивилися на афіші. Фрідлі стежив поглядом за тим гуртом.

— А ви той самий дивак адвокат, що влаштував собі контору в мансарді на Шпігельгассе? — запитав Фрідлі, розглядаючи дівчаток.

Довелося відповісти ствердно.

— Вже пів на десяту,— повідомив він, ошкірив в усмішкі зуби й провадив далі: — Не хотілося б здатися вам нетактовним, ІІІпет,— я ж бо людина чемна,— але моє тонке чуття підказує мені, що сьогодні ви ще не були в своїй конторі.

— Вгадали,— відповів я. — Ваше тонке чуття вас не обмануло. Я піду туди десь через годинку чи вже й після обіду.

— Атож. Мабуть, уже після обіду.—Фрідлі звів на мене, пильний погляд. — А знаєте, любий Шпет, ваше прізвище вам личить1. Сьогодні я з сьомої ранку до без десяти дев'ятої протовкся на одному будівельному майданчику,— скромно провадив він. — Я заробляю мільйони. Ну нехай. Завдяки тому, що будую, спекулюю. Гаразд. Але ж за всім цим стоїть робота, дисципліна, хай йому чорт! Я п'ю, як не в себе, це правда, одначе щоранку я ж беру себе в руки!

Фрідлі, ця гора сала, по-батьківському обняв мене за плечі.

— Любий мій Шпет,— ніжно повів він далі, сповнений глибокого масного почуття, дихаючи на мене духом кави і струшуючи з обличчя та рук крихти булочки. — Любий мій Шпет, я хочу, щоб ви нарешті почули щиру правду: початок дається вам явно важко. І не пробуйте замилювати мені очі. Причина проста: ви не трапилися серйозній людині. Адвокат, який о пів на десяту ще не сидить за столом, для солідної ділової людини — порожнє місце. Не моє діло докопуватись, що ви за один,— на ледащо ви, здається, не схожі,— але до справжнього сальто-мортале в повноцінне людське життя ви поки що не готові. І знаєте чому? Бо не вмієте показати товар із кращого боку. У вас ні постави, ні черева. Мати за плечима науку — це діло непогане, але добрі оцінки на іспитах нікому, крім викладачів, не потрібні. Робочий стіл — це ще не все. Засідайте собі за ним скільки завгодно, клієнти самі до вас не побіжать. І правильно зроблять. А чого їм бігти? Ні, голубе мій, розчаровуватись вам теж нема чого, "фольксваген" і мансарда — це ознаки не тільки соціального, а й до певної міри духовного убозтва. Не ображайтеся на мене. Я не проти добропорядності чи там скромності,

але коли ти адвокат, то треба, щоб під тобою земля двигтіла. Що вам потрібно насамперед, то це солідне приміщення під контору. Бо з вашим голубником далеко не заїдеш, туди до вас ніхто не полізе. Кінець кінцем люди йдуть до адвоката, щоб судитись, а не ставити спортивні рекорди. Одне слово, так далі не піде, і я хочу дати вам шанс. Приходьте завтра о сьомій ранку до мене в контору, прихопіть із собою чотири тисячі, а тоді ми оглянемо з вами кілька пристойних приміщень на Цельтвег.

(Потім Фрідлі ще довго розводився про грандіозні земельні спекуляції, і далі поглинаючи булочки та посьорбуючи каву з молоком. Говорив він іронічно, їдко, свідомий того, що найбільшу махінацію у нас можна облагодити лише тоді, коли не ховаєшся, і так, мовляв, усі й роблять. Згодом Фрідлі завів мову про фестиваль Стравінського та Гонеггерів цикл, а коли я вже підвівся, він іще зауважив, нібито причина хаосу на наших вулицях у тому, що голова міської общинної ради любить ходити пішки.)

в) Приватний детектив Фреді Лінгард. Він мій однолiток. Худий, чорнявий, підкреслено мовчазний, а коли розмовляє, то небагатослівно. У сім'ї був єдиною дитиною, батьки розлучилися. Коли вчився в гімназії, на нього упала підозра в убивстві матері та її коханця. їх знайшли роздягнених у материній спальні; обоє лежали ретельно випростані, вона — в постелі, він, її психіатр із Кюснахта,— на підлозі, немов килимок перед ліжком. Лінгарда забрали просто з випускного іспиту — він саме налагодився перекладати Таціта, коли його схопила поліція. Становище хлопця здавалося безнадійним, підозра падала тільки на нього, тільки він був тієї ночі вдома, хоч і заявив, що спокійнісінько спав у своїй комірчині в мансарді, напхом напханій класичною літературою та книжками з зоології. Як на те, Фреді саме сповнилося вісімнадцять, і він попав уже не до комісії у справах неповнолітніх злочинців, а в лапи куди жорстокішого юриста — Еммерліна. Допити під час попереднього ув'язнення, а потім перед судом присяжних виявилися для гімназиста важким випробуванням: Еммерлін намагався за всіма правилами мистецтва загнати його на слизьке. Однак Лінгард тримався впевнено, просто-таки блискуче. Вагомі побічні докази допомогли захисту

спростувати висунуте звинувачення, і зрештою суду не залишилось нічого іншого, як виправдати хлопця. Правових засобів навіть не вистачило для того, щоб узяти Фреді під опіку. Еммерлін лютував. Через нервове виснаження він тоді вперше знепритомнів, кілька разів апелював потім, хоч і марно, до федерального суду, вимагав скасувати попередній вирок, тим більше, що Лінгард почав тепер метатись. У хлопця з'явилися шалені гроші: його розлучений батько заповів йому все своє величезне багатство, до цього додалися капітали досить заможної матері, гроші взагалі пливли, стікалися, валили до нього з усіх боків, збиралися, нагромаджувались у його руках, росли, давали проценти, він загрібав спадщину за спадщиною, все це протягом дуже короткого часу, дід і баба, тітки, дядьки спішно перекочовували, так би мовити, етапом у вічність, випливали ще якісь випадкові спадщини, здавалось, бог і диявол надумали похизуватись усіма своїми варіантами смерті, щоб обдарувати юного Лінгарда всіма благами земними. І таки обдарували. Його щойно звільнили з-під влади ошаленілого Еммерліна і йому ледве сповнилося двадцять років, а він уже був новоз'явлений багатій, власник кількох мільйонів. Про нього ходили легенди, люди казали, що на його долю випало більше щастя, ніж розуму, хоч і цього йому не бракувало. Бо проти прокурора Лінгард діяв так само методично, як і просто: він весь час тримався поруч із ним. Хоч би де Еммерлін опинявся, Лінгард скрізь переходив йому дорогу. Тільки-но почне прокурор виступати в суді, а з зали до нього неодмінно шкірить зуби Лінгард. Зайде пообідати до ресторану — за сусіднім столиком уже сидить Лінгард. Щохвилини він був поблизу. Де б Еммерлін не жив, у сусідньому будинку поселявся Лінгард. Коли Еммерлін, скрегочучи зубами, наймав нову квартиру й перебирався туди, то раптом виявлялося, що над ним мешкає Лінгард. Еммерлін уже не знав собі ради. Сам Лінгардів вигляд став йому ненависним. Не раз доходило до того, що прокурор ледве не кидався на свого переслідувача, а якось навіть придбав револьвер. Він переїздив з вулиці на вулицю, з однієї частини міста до іншої, з Гінтерберг-штрассе на К.-Ф.-Майєрштрассе, з Воллісгофена до Швамендінгена, і коли кінець кінцем вирішив поставити невеличкий будиночок на Катценшванцштрас-се у Вітіконі, далеко від людської цивілізації, по сусідству теж почалося будівництво.

Еммерлін відчув щось недобре. Замовником виявився прокурист одного банку. Однак Еммерліна це заспокоїло не надовго. І не марно. Бо коли навесні він уперше вийшов у самій сорочці полити зелений моріжок, з-за щойно пофарбованого паркану йому привітно помахав рукою Лінгард. Він поводився так, ніби вони давні знайомі (зрештою, так воно й було), і відрекомендувавсь як новий сусід. А "прокурист" виявився не більш ніж ширмою, обманом. Еммерлін рушив, заточуючись, у будинок, але дійшов тільки до веранди. Тут він удруге знепритомнів — то був інфаркт. Лікарі не знали, куди його покласти — у клініку чи в божевільню. Проте Еммерлін залишився вдома — лежав нерухомо, жовтий як віск, і люди гадали вже, що йому кінець. Та прокурор виявився живучий. Він знову став на ноги, хоч у душі тепер був спустошений. У ставленні до Лінгарда — німа капітуляція. Обидва й далі жили по сусідству. Під лісом. З видом на Вітікон. Еммерлін уже не зважувався й тріпнутись. Тим більше, що Лінгард тепер мав над ним іще одну перевагу: він зробився приватним детективом і поставив діло на широку ногу. Найняв собі в одному розкішному торговому домі у Талаккері приміщення — відразу цілий поверх, хоч возом повертай. За модерними письмовими столами задоволено сиділи з сигарами в зубах кілька коротко підстрижених, поважних панів — немолоді спортсмени (правда, тепер уже з кругленькими від пива черевцями), а також колишні поліцейські, яких скупив Лінгард (те, що міг дозволити собі він, значно перевищувало фінансові можливості міста). Та не це надбання так дратувало Еммерліна; бізнес є бізнес, проти нього нічого, на жаль, не вдієш. Мук йому завдавала зовсім інша обнова. Не можна було заплющити очей на те, що в розкішних кабінетах у Талаккері засідало чимало типів, яких Еммерлін свого часу посилав за грати,— колишніх в'язнів та "важких" хлопців; змінивши тепер арештантські роби на костюми порядних громадян, вони виконували тут роль фахівців. "Карний відділ" Лінгарда мав у місті великий успіх, незважаючи на страшенно високі гонорари, яких він вимагав, а також солідні рахунки на витрати, що їх треба було оплачувати окремо. "Приватне довідкове агентство Лінгарда", як воно називалось офіційно, в разі потреби надавало докази невірності чи невинності подружжів, клопоталося батьками, коли ті не виявляли особливого бажання допомагати матерям виховувати спільних дітей,

наводило довідки про новини в галузі приватній і промисловій, влаштовувало нагляд, переслідування, розшуки, сприяло укладанню таємних угод; до його послуг вдавалися адвокати, щоб виставити зустрічні докази і звести нанівець певні наміри Еммерліна, і взагалі агентство робило багато чого нового. Завдяки інституції Лінгарда чимало судових процесів несподівано завершувалося сприятливо для обвинувачених. У Талаккері також таємно зустрічалися адвокати,— Лінгард був чудовий господар,— мінялися картами політичні противники.

Це така передмовка. А зустрілися ми з ним безпосередньо перед "Селек-том", відразу по десятій годині. Коли Фрідлі нарешті пішов, я теж устав, щоб укинути листа до Колера,— правда, рішучість моя була, мабуть, уже не та,— і раптом з'явився чи, точніше сказати, під'їхав Лінгард. У червоному "порше". Зупинився. Лінгард знав мене ще з моїх студентських часів, він теж вивчав юриспруденцію, хоча всього один семестр, і колись пропонував мені місце в себе, але я відмовився.

— Адвокате,— мовив він, не дивлячись у мій бік і не встаючи з-за керма відкритої машини,— маєте щось для мене?

— Можливо.

— Сідайте,— запросив він мене.

Я послухався.

— Добре тягне,— сказав я про машину.

— П'ять тисяч,— кинув Лін гард, маючи на увазі, що за такі гроші віддасть "порше". У Цього було багато машин, іноді мені навіть здавалося, ніби він щодня їздить іншою.

Я розповів йому про свою зустріч із старим Колером. Лінгард їхав понад озером — він узагалі мав звичку залагоджувати найважливіші справи в машині. "Ніяких тобі свідків",— пояснив він одного разу. Лінгард вів "порше" спокійно, за всіма правилами, й уважно слухав. Коли я закінчив розповідь, він зупинився. Біля телефонної будки.

— Вигідна справа,— мовив він. — Розслідування?

Я кивнув головою:

— Якщо прийму пропозицію.

Він увійшов до телефонної будки, згодом повернувся й повідомив:

— Його дочка вдома.

Ми поїхали на Вайнбергштрассе й поставили машину перед віллою Колера.

— Ходімо,— сказав Лінгард.

Я вражено звів на нього очі.

— Мені що — прийняти його пропозицію?

— Ну звісно.

— Надто воно все туманне,— висловив я сумнів.

Він закурив сигарету.

— Якщо цю пропозицію не приймете ви, її прийме хтось інший,— заявив нарешті Лінгард, а тоді виголосив переді мною мало не цілу промову.

Я вийшов з машини. Поруч із масивними воротами висіла на гратах із кутого заліза поштова скринька. Вона так і вабила до себе своїм яскравим жовтим кольором. Лист із відмовою все ще лежав у мене в кишені. Я розумів, у чому полягав мій обов'язок. Але чому я, власне, повинен відмовлятися від доручення Колера, корчити з себе людину "з характером"? Мені потрібні гроші, і край. А вони на вулиці не валяються. Кожному колись трапляється шанс, і ось він трапився мені. Якщо я хочу домогтися успіху як адвокат, я маю показати товар з найкращого боку. Фрідлі правду казав. А я хочу домогтися успіху. До того ж Колерове доручення, по суті, досить невинне, це справді буде скоріше наукове дослідження. Той чоловік може дозволити собі таку химеру.

— Хочете за "порше" п'ять тисяч?

— Чотири,— відповів Лінгард.

— Великодушно.

— Тільки заради вашого доручення.

— Але ж вам до нього байдуже!

— Цікаво.

— Спершу я хочу побалакати з Колеровою дочкою,— сказав я.

— Я почекаю,— кинув Лінгард.

Звернення до прокурора. Далі уникати цього вже не можна. Я мушу повернутися до своєї першої зустрічі з Елен. Це просто нестерпно — вагатись, не думати й усе ж таки знати, що однаково мовчанкою не відбудешся. Навіть якщо доведеться говорити про глибоко особисте. Кінець кінцем. Ви прочитаєте це місце з цікавістю і навіть дещо підкреслите. Так-так, ви не помилилися, пане прокуроре Йоахім Фойзер. Можете спокійнісінько собі здригнутись. Чом би й не звернутися до того, до кого слід, адже ви, як наступник Еммер-ліна, читатимете мої записи після начальника поліції другим,— що ви тепер і робите,— і з цього погляду мене пекельно (либонь, у подвійному розумінні цього слова) тішить нагода послати вам вітання з того світу. Скажу відверто: у своєму роді ви екземпляр досить дріб'язковий, хоч, на противагу покійному Еммерліну, й видаєте себе за людину прогресивну і бігаєте на кожне інтелектуальне засідання. Ви любите речові докази. Щойно ви оглянули мене для годиться в трупарні. Ви у світлому плащі, капелюх шанобливо скинули, вираз обличчя офіційно-скорботний. Самогубство виконано чистенько, ви змушені це визнати, але я не пошкодував зусиль і щодо Колера, і коли ми лежимо поруч, то ця картина має вельми врочистий вигляд. Та повернімося, одначе, з вашої сучасно-стіг яка для мене являє собою, по суті, майбутнє, до моєї, для вас уже минулої. Ось як перетинаються часи. Ви щось зрозуміли? Не думаю. Хіба що розгнівались. Бо я підготувався старанно.

По-перше, щодо історії, архітектури й філософії. Важливі для духовного життя речі вимагають чітко окреслених рамок. Це стосується й історії. Тим-то я зібрав про віллу Колера якнайповніші відомості. Навіть посидів у центральній міській бібліотеці. Виявилося, що колись там, де тепер вілла, була резиденція Нікодемуса Мольха. Цей мислитель початку двадцятого століття, бородатий, як боцман, європеєць невідомого походження й невідомої національності (за одними даними — законний син Олександра Третього й австрійської співачки, за іншими — власне, покараний за розпусту з дітьми молодший учитель Якоб Гегер із Бургдорфа), керував незалежною академією, що її утримували на свої кошти багаті вдови та полковники-естети, листувався із старим Толстим, не дуже старим Рабіндранатом Тагором і молодим Клагесом10,

виношував плани космічного "руху оновлення", проголосив всесвітній вегетаріанський уряд, чиїх постанов, на жаль, ніхто не виконував (перша світова війна, потім Гітлер — хоч сам був вегетаріанець, далі друга світова війна, та й узагалі всьому тому безладу можна було б запобігти!), видавав журнали — почасти окультного, почасти шляхетно-порнографічного змісту, писав містерії, пізніше перекинувся до буддизму, ще пізніше — його портрет тоді вже з'явився на афішних тумбах під написом "Розшукується злочинець" — виявився замішаним у численні банкрутства, посипалися також позови на визнання його батьківських обов'язків, і зрештою, як казали, закінчив секретарем далай-лами — але це сумнівно, бо кілька наших співвітчизників з якоїсь кіногрупи начебто впізнали його у тридцяті роки в піаністі одного з шанхайських барів.

Розташування вілли. Для адвоката небагатого чи, краще сказати, такого, що не має аніякісіньких засобів до існування і щойно зважився на справжнє сальто-мортале (за висловом Фрідлі) у пристойне життя, шлях від Лінгардо-вого "порше" до порога почесного доктора Ісаака Колера — а той шлях пролягав через парк — виявився просто-таки живодайним. Вже сама природа довкола дихала багатством. Флора тут була щедра. Дерева стояли надзвичайно величні і ще літні. Фен 11 не відчувався (навіть щодо цього треба домовлятися з певними інстанціями; багаті люди можуть дозволити собі багато). Для читача нетутешнього: "феном" у нашому місті називають погоду, що спричиняє головний біль, самогубства, подружні зради, нещасливі випадки на дорогах та всілякий розбій. І ось я рушив посиланою гравієм, дбайливо розрівняною доріжкою. Загалом парк мав несучасний вигляд. Розбитий переважно у давньому стилі, добре доглянутий. Живопліт і кущі гарно підстрижені. Порослі мохом скульптури. Голі бородаті боги з ногами й задами, як у юнаків. Тихі ставочки. Врочисто застигла пара пав. При цьому парк лежав у центрі міста, де вартість квадратного метра землі сягала, мабуть, астрономічної цифри. Довкола гуркотіли трамваї, пролітали автомобілі, і весь цей шум і гам розбивався, мов океанські хвилі, об величну гратчасту огорожу з позолоченими шпичаками; по той її бік гуло, дзвонило й сигналило, а в Колеровому парку стояла тиша.

Певно, звуковим хвилям було заборонено проникати сюди. Чулося лише кілька пташиних голосів.

Будинок як такий. Колись він мав жахливий вигляд, за архітектурним задумом це був осередок розпусти (західний мислитель розробляв проект особисто). Те, як кантональному радникові вдалося перетворити цю споруду на затишне людське житло, лишилося однією з його таємниць. Очевидно, йому довелося позбивати десятки бань, веж, еркерів, фігурок ангелів та всіляких зодіакальних бестій (Нікодемус Мольх захоплювався ще й астрологією), поки з цього нагромадження архітектурних надмірностей постала нарешті повита диким виноградом, плющем, козолистом та трояндами, хоч усе ж таки і з фронтонами та вежами, але тим ошатніша вілла, велика й простора, і така вона виявилася й усередині, коли я переступив її поріг, востаннє кинувши погляд на "порше", що звідси виднівся лиш червоною цяткою. Архітектори попрацювали тут на совість: повиламували стіни, постелили скрізь натяжні килими тощо; все було зручне й легке. Меблі в античному стилі, що не стілець чи столик, то коштовність, на стінах — картини знаменитих імпресіоністів, далі — давніх голландських майстрів. Мене супроводжувала дівчина-служниця. У кабінеті кантонального радника я мав зачекати. Кімната була простора, вся визолочена сонцем. Крізь відчинені двостулкові двері можна було вийти в парк; двоє вікон обабіч дверей сягали майже до підлоги. Дорогий паркет, величезний письмовий

стіл, глибокі шкіряні крісла, на стінах жодної картини, самі книжки та книжки — аж до стелі, і всі тільки з математики та природничих наук; одне слово, солідна бібліотека. А от більярдний стіл являв їй цілковиту протилежність. Він стояв у глибокій ніші. На його зеленому сукні ще лежали три кулі, а на стіні в ніші висіла ціла колекція київ. Багато з них були дуже давні й мали пам'ятні написи. Кий Оноре де Бальзака, кий Готфріда Келлера, далі — генерала Дюфура, Бісмарка, а один нібито належав колись самому Наполеонові. Я трохи збентежено роззирнувся. Повсюди відчувалася присутність почесного доктора; у мене було таке

враження, ніби він ось-ось увійде з парку, ніби я чую його сміх, ніби по мені щойно ковзнув його пильний погляд.

Видіння. Зненацька сталося щось дивне — чи, скоріше, таємниче. Я вмить зрозумів кантонального радника. Цілком несподівано. Просто сяйнула догадка. Я збагнув раптом мотиви його вчинку. Мені навіяли їх коштовні меблі, книжки, більярдний стіл. Я вгледів їх у поєднанні найсуворішої логіки і гри, що наклали свою печать на цю кімнату. Я опинивсь у його святому святих, і з очей мені спала полуда. Колер не вбивця — він просто гравець. Ні, не азартний. Колера приваблювала не ставка — його приваблювала сама гра, вигляд куль, що котятся по зеленому сукні, підрахунок очок, варіанти партії. Щастя для нього нічого не важило (тож він і мав себе за цілком щасливу людину і навіть щодо цього не лукавив). Він тільки пишався тим, що міг сам вибирати умови гри, любив спостерігати, як стрімко розмотується клубок неминучого, ним таки й намотаний. Ось у чому полягала його втіха. Певна річ, і на те була своя причина. Можливо, особливо вишукана жадоба влади, манія грати не тільки кулями, а й людьми, спокуса зрівнятися з самим господом богом. Можливо. Та це не найважливіше. Як юрист я повинен залишатися на поверхні, а не занурюватись у психологію чи навіть у філософію та теологію. Своїм убивством Колер почав нову партію, оце й усе. Тепер події розвивалися за його задумом. Я й сам був не що інше, як одна з його куль, котру він штовхнув києм. Колер діяв цілком логічно. Він не назвав у суді причину свого злочину, бо це було неможливо.

Загалом людей спонукають до вбивства вагомі мотиви. Скажімо, голод, кохання. Моральні мотиви трапляються нечасто, а коли й трапляються, то завжди деформовані політикою. Релігійні мотиви тепер виявляються зовсім рідко і призводять до божевільні. А от діями кантонального радника керували наукові прагнення. Це тільки здається безглуздям. Адже він був мислитель. Його мотиви були не конкретні, а абстрактні. Тут його треба зрозуміти. Більярд Колер любив не просто як гру, а за те, що ця гра правила йому за модель дійсності. За один із можливих її спрощених варіантів. ("Модель дійсності". Я скористався тут одним із улюблених висловів Мокка, скульптора, який віддає більше сил

фізиці, ніж скульптурі; останнім часом я частенько буваю в майстерні цього безнадійного фантазера — а де ж іще у нас вип'єш після півночі! Мокк, правда, глухий, і розмовляти з ним важкувато, зате він відкрив мені очі на багато речей.) З тієї самої причини Колер захоплювався природничими науками й математикою — вони також являли собою для нього "моделі дійсності". Проте цих моделей йому було вже мало, він мусив перейти до вбивства — щоб створити нову "модель". Він провів експеримент зі злочином, і те вбивство стало одним із засобів досягнення злочину. Ось звідки доручення старому Кнульпе вивчити наслідки вбивства. Звідти ж і дивовижне доручення спробувати знайти іншого, "можливого" вбивцю. Аж тепер, сидячи в кабінеті Колера, віч-на-віч із речами, якими він користувався, я нарешті збагнув нашу з ним розмову у в'язниці. "Тут потрібно дослідити факти, з точністю визначити наслідки певного вчинку". "Для того, щоб проникнути в можливе, треба переосмислити реальне". Почесний доктор грав із відкритими картами, але я не зрозумів його гри. Аж тоді, коли вона набрала серйозного характеру, став очевидний мотив: Колер убив, щоб дістати змогу спостерігати; він скоїв злочин, щоб дослідити закони, які лежать в основі людського суспільства. Однак якби він назвав був той мотив на процесі, суд сприйняв би його заяву лише як намагання викрутитись. Для правосуддя такий мотив надто абстрактний. Але так уже влаштоване наукове мислення. Абстрактність — це його щит. Проте воно може раптом вирватися зі свого сховку й стати небезпечним. І тоді ми виявимось перед ним беззахисні. Що саме так і сталося з експериментом Колера, сумніву нема: наукова думка пустилася на вбивство. Це ані вищ^авдує кантонального радника, ані кидає тінь на науку. Чим інте-лектуальніший мотив насильства, тим він жорстокіший, чим глибше усвідомлений, тим менше заслуговує на прощення. Він стає варварством. Наругою. Щодо цього я тоді не помилявся, моє видіння справдилось. Воно не дало мені захопитися Колером і бодай на мить припустити, що він не винен. Воно допомогло мені зненавидіти його. Певність того, що Колер убивця, відтоді вже ні на хвилину не поХишала мене. Шкода тільки одного: тоді я ще не збагнув, яку ж небезпечну партію тепер грав далі кантональний радник з моєю допомогою. Я гадав, моє доручення — це лиш невинна технічна справа, яка нікому не

зробить зла. Я думав, гра триватиме в порожній залі, тільки по-блюзнірськи. Його партія почалася з убивства. Чому я тоді не здогадався, що вона неминуче призведе до ще одного вбивства — до вбивства, яке вчинить уже не почесний доктор, а ми, представники правосуддя, з якими грав старий?

• По-друге, щодо емоцій. Важлива зустріч потребує не

• — Ви були в нас наймолодший адвокат,— промовив він

• 22.09.85 р.

1

Хвилиночку (англ.).

2

Вісімнадцяте століття! (Англ.).

3

Філе Россіні (франц.). "

4

Печеня з овочами (франц.).

5

Вогненний омлет — десерт, политий спиртом і підпалений (франц.).

6

Прізвище Jämmerlin співзвучне зі словом "Jämmerling" — "жалюгідна людина", "нікчема".

7

Де С ітте р Вілем (1872—1934) — нідерландський астроном.

8

Песталоцці Йоганн Генріх (1746—1827)—швейцарський педагог-демократ, основоположник теорії початкового навчання.

9

Архітектор фрідлі. Невдовзі по тому я сидів поруч із ним у "Се-лекті". Лист і досі лежав у мене в кишені. "Селект" — це кафе, де столики стоять на тротуарі, і вони стояли там з давніх-давен, споконвіку чи принаймні вже багато мільйонів років тому, ще коли нашою річкою чалапали вниз бронтозаври. Фрідлі я знав відтоді, як працював у Штюссі-Лойпіна; він спекулював землею і мав іноді з цього приводу ускладнення. Але впину той чоловік не знав, він був і залишається лавиною жиру, яка дочиста змітає наше місто, і там, де вона проходить, зводяться універсальні магазини, будинки з розкішними квартирами на продаж, будинки з численними квартирами в оренду, всі нові-нові-сінькі, тільки дорожчі від тих, що стояли там доти: жирний шматок — жирна

10

К ла ге с Людвіг (1870—1956) — німецький психолог і філософ-ірраціоналіст.

11

Вологий теплий вітер.

По-друге, щодо емоцій. Важлива зустріч потребує не лише чітко окреслених рамок, вона вимагає також, щоб про неї у відповідній формі й розповіли. Того ж я вирішив спочатку добряче залити очі й погуляти з жінками. Вижлуктив спершу кілька літрів сидру — я розумію, для такої нагоди це не напій (усе впирається в гроші), але я пив його тільки для того, щоб увійти в раж. Та коли поруч була дівчина, я переходив на коньяк. Не бійтеся, шлунок у мене залізний. До речі, щодо дівчини. То була не Гізелла (в якої шикарна фігурка), а Моніка (чи, може, Марія або Маріанна, в усякім разі її ім'я починалося на "м"). Ми ловили такий кайф! Потім виявилося, що вона знає силу пісеньок з німецьких кінофільмів, пізніше я заснув, а ще пізніше дівчина зникла разом з усіма моїми грішми. Тим часом я взявся до грушевої горілки і зрештою знайшов пропажу в безалкогольному кафе неподалік від Бельвю. Я застав її з Гізеллою та Гізелли-ним покровителем (вже згаданим Лаккі), що виявився й покровителем тієї, що на "м". Тут я до неї й присікався, і Лаккі розв'язав нашу фінансову незгоду по-людськи. Отож Марлені (а може, Моніці чи Магдалені) довелося витрусити свій гаманець. Загалом усе закінчилося досить пристойно. Навіть благородно. Кельнерка подивилася крізь пальці на те, що я приніс із собою пляшку "Вільяміну", і ми всі четверо випили. Потім раптом з'явилась Елен — наче з неба впала, наче мара з іншого світу. З гіршого світу. Відтоді, як я бачив її зі Штюссі-Лойпіном (коли ж то було? Два місяці тому? Три? Півроку?), я про неї і не згадував, хіба що один тільки раз, якось уночі, майже перед ранком, коли на мені сиділа, немов будда-покиванчик, гола Гізелла, але після того більше не згадував, їй-богу, не згадував, лише так, мимохідь, як ішов мокрою від дощу вулицею через Бельвю, та це дрібниця — просто негода, гнітючий настрій, і ось вона поруч: видно, розшукала мене тут навмисне. Я аж пирснув зо сміху, і всі за столиком теж засміялися. Елен і бровою не повела — стоїть собі така привітна, впевнена, осяйна. Одне слово, трималася вона блискуче, нічого не скажеш. Ви знаєте, саме це завжди й збивало мене з пантелику — що вона вміла опанувати себе, була спокійна, привітна, впевнена, осяйна; я

б її за це порішив, убив, задушив, згвалтував, послав на панель. Ось що я зробив би з дорогою душею.

— Мені треба з вами поговорити, пане Шпет,— сказала Елен і очікувально подивилась на мене.

— Що за дівчина? — спитала Гізелла.

— Це славна дівчина,— відповів я. — З доброго дому. Доця одного вбивці.

— Аз ким вона спить? — захотіла знати Маріанна (а може, Магдалена чи Мадлена).

— З одним суперадвокатом,— пояснив я. — З найвидатнішим серед усіх видатних юристів. З одним високоосвіченим кандидатом на шибеницю, з великим, всесвітньовідомим адвокатом Штюссі-Лойпіном. У нього як ніч — так і юридичний акт.

— Пане Шпет! — мовила Елен.

— Сідайте,— запросив я. — Де вам буде зручніше — може, на колінах в оцього красунчика, пана Лаккі? Під його крильцем звили гніздечко двоє оцих дівчаток — я маю честь бути їхнім адвокатом. Чи сядете в кріслі?

— У кріслі,— тихо мовила Елен.

Лаккі підсунув їй крісло — шанобливо, гречно, одне слово, великосвітський Лаккі з чорненькими вусиками, аристократично блідим обличчям і апостольським поглядом карих очей. Ще й уклонився. Від нього на кілометр несло парфумами й сигаретами "Кемел". Елен нерішуче сіла.

— Я, власне, хотіла поговорити з вами наодинці,— сказала вона.

— Навіщо ж! — засміявся я. — У нас тут таємниць немає. З фройляйн Гізеллою я сплю вже кілька тижнів, а з ціпонькою Маріанною чи Монікою — дідько знає, як її звати,— ми були сьогодні. Як бачите, ми нічого одне від одного не приховуємо. Так що не соромтеся, починайте.

В очах Елен заблищали сльози.

— Колись ви питали мене про одну річ.

— Пам'ятаю.

— Коли ми з паном Штюссі-Лойпіном перед кафе...

— Мені цілком ясно, що ви маєте на увазі,— перебив я її. — Не треба тільки величати ту погань "паном"!

— Я тоді не зрозуміла вашого запитання до кінця,— тихо провадила Елен.

За столиком раптом запанувала мовчанка. Гізелла нишком устала з моїх

колін і заходилася підфарбовуватись. А мене взяло зло. Я хильнув "Вільяміну" і раптом завважив, що чуб у мене злипся, обличчя змокріло від поту, очі горять, я не поголений і від мене неприємно тхне. Збентеження дівчат страшенно мене розлютило; здавалося, вони раптом засоромились Елен. Теж мені знайшли черницю з Армії спасіння! Зненацька мені захотілося перебити все на друзки, світ наче полетів шкереберть. Та цій Колер не завадило б — навіть треба було б! — стати перед такими дівчатами навколішки! Я знай пив "Вільямін" і мовчав, тільки тупо дивився на покірне обличчя з великими темними очима, що було переді мною.

— Фройляйн Елен Колер... — нарешті пробелькотів я, потім церемонно встав і похитнувся, проте на ногах усе ж таки встояв. — Фройляйн Елен Колер, я хочу тільки зробити вам одну заяву. Атож, зробити заяву, саме це я й хотів сказати. Я зустрів вас із вашим бахуром — спокійно, шановні дами! — я зустрів вас, Елен Колер, із вашим бахуром Штюссі-Лойпіном. Це правда. Я запитав вас, чи були ви, стюардеса, в день убивства на службі, а саме: чи летіли ви в тому літаку, яким англійський міністр повертався на свій задрипаний острів. Так, так, так. Відповідь ви дали мені ствердну. А тепер, Елен Колер, я хочу кинути — атож, не сказати, а кинути вам в очі найголовніше: у міністровому пальті був револьвер! І ви забрали той револьвер собі, адже стюардесі зробити це нічого не варто. То була зброя вашого любого татуся — зброя, якою він вчинив убивство і якої так і не знайшли. Ви про це добре знаєте. Ви співучасниця вбивства, Елен Колер. Ви не тільки дочка вбивці, а й сама вбивця. Ви мені осоружні, Елен Колер, я не можу більше стояти поруч із вами! Від вас тхне вбивством, як і від вашого паскудного батька,— не тільки горілкою та розпустою, як від мене. Щоб ви живцем згнили, щоб у вашу дорогоцінну матку вкинувся рак, бо якщо ви приведете на світ виплодка Штюссі-Лойпіна, то цьому світові буде хана — надто він тендітний, щоб витримати такого монстра! А мені цього світу, хай він і грішний, було б дуже шкода — хоча б через оцих чарівних дівчаток, до яких вам іще далеко-пре дале ко, шановна фройляйн Колер! Бо вони заробляють свій хліб чесно, а не злочинним шляхом, любонько моя! А тепер зробіть ласку, катайте звідси! Забирайтесь геть! А то ваш знаменитий адвокат, мабуть, ніяк не діждеться вас у ліжку!

Елен пішла. Що було потім, я вже погано пригадую. Певно, я впав, принаймні до тями прийшов, коли вже лежав носом у підлогу; столик, як видно, перекинувся, "Вільямін" із пляшки весь витік (це я добре пам'ятаю), якийсь тип в окулярах і дуже розумний на вигляд поскаржився, підпливла господиня кафе, справжня звідниця, Лаккі — благородний усе ж таки чоловік! — повів мене до вбиральні, мені раптом чогось не сподобались його вусики, я дав волю рукам, а він колись захоплювався боксом, не обійшлося без крові, я опинився головою в

пісуарі, відчуття досить неприємне, насамперед через те, що на ньому був трафарет — завбільшки як кулак символ, немов у поганому фільмі, а тоді раптом з'явилася поліція — вахмістр Штубер і з ним іще двоє. Мене на кілька годин затримали. Допит, протокол і т. ін.

Р. Б. Мушу визнати, що спроба змалювати мою першу зустріч з Елен не вдалася з технічного боку. Це я розповів про свою останню зустріч із нею.Тому надалі слід бути обачним. Коли пишеш у хмільному чаду, стиль треба вибирати особливо обережно. Речення мають бути короткі. До підрядних удаватися небезпечно. Синтаксис призводить до плутанини. І ні на мить не можна забувати про розв'язку (щойно я одержав від Колера ще одну листівку — цього разу з Ріо-де-Жанейро; шле щирі вітання, пише, що звідти полетить до Сан-Франціс-ко, далі на Гавані, потім на Самоа, отож час я ще маю). О, до мене ж приходив начальник кантональної поліції! Візит був важливий. Що-що, а це мені ясно. То, мабуть, після того візиту я так і прохмелився. Доказів я поки що не маю, але все ж підозрюю, що начальник поліції про мій намір здогадується. Це була б трагедія. Щоправда, проти цієї підозри свідчить те, що він не забрав у мене револьвер. А з'явився начальник поліції зовсім несподівано, десь близько десятої години, через два дні після отого нещасливого випадку в кафе. Сніг на вулиці танув, під ногами чвакало сіре місиво. І раптом бачу — стоїть у мене в мансарді. Внизу сектанти саме радісно виводили: "Ударить грім — вогонь і тлінь на землю упаде. Стрічай нас, господи, амінь, твій судний день гряде!" Вигляд начальник поліції мав трохи стурбований. Він збентежено глянув на стіл, де лежали мої посписувані кривульками папери, й пробурмотів:

— Ви що, надумали стати ще й письменником?

— А чом би й ні, пане начальнику поліції! — відповів я. — Коли маєш що повідати...

— Це схоже на погрозу.

— Розумійте як хочете.

Тримаючи під пахвою пляшку, він роззирнувся. На канапі лежала, на жаль, якась дівчина, я її не знав. Вона просто прийшла зі мною звечора — можливо, подаруночок Лаккі, — тоді, мабуть, роздяглася й лягла собі, маючи фальшиве уявлення про професійну етику (ділова атмосфера, що панує в нашій країні, дає про себе знати скрізь). Мені було зовсім не до неї, я розклав папери і з головою поринув у роботу.

— Одягайся! — наказав начальник поліції. — А то ще застудишся. До того ж я маю розмову до адвоката.

Він поставив на стіл пляшку.

— Коньяк "Аде". Рідкісна марка. Один товариш надіслав із Західної Швейцарії. Давайте покуштуємо. Знайдіть дві склянки. Ця сьогодні вже не питиме.

— Звичайно, пане начальнику,— озвалася дівчина.

— Іди додому. Твій робочий день закінчився.

— Звичайно, пане начальнику.

Дівчина вже майже одяглася. Він спокійно зміряв її поглядом.

— Добраніч.

— Добраніч, пане начальнику!

Дівчина пішла. Чути було, як вона поквапно спускалася сходами.

— Ви її знаєте? — спитав я.

— Знаю.

На нижньому поверсі сектанти все ще співали хорал про кінець світу: "Як ніччю сонце спалахне й розверзнеться земля, Всевишній браму розчахне й покличе нас здаля".

Начальник поліції налив.

— За ваше здоров'я!

— За ваше здоров'я!

— У вас є револьвер? — спитав він потім.

Заперечувати не було рації. Я дістав із шухляди письмового столу свій револьвер. Гість оглянув його й повернув мені.

— Ви й досі вважаєте, що Колер винен?

— А ви хіба так не вважаєте?

— Можливо,— відказав він і сів на канапу.

— Тоді чого ж ви здаєте гру? — запитав я.

Він подивився на мене.

— А ви ще хочете її виграти?

— По-своєму.

Начальник поліції перевів погляд на револьвер. Я тримав його в доброму стані.

— Діло ваше,— сказав він і знов налив коньяк. —То як вам "Аде"?

— Грандіозно!

— Я залишу вам цю пляшку.

— Дуже мило з вашого боку.

Знизу тепер долинала чи то проповідь, чи то молитва.

— Послухайте, Шпет,— промовив гість,— ви опинилися в досить скрутному становищі. Не хочу сказати нічого проти шановного пана Лаккі, ані проти отого нещасного дівчати, яке оце пішло звідси. В тому, що таке трапляється, винні головним чином не ці двоє. Але те, як далеко ви зайдете в ролі адвоката повій,— уже з іншої опери. Скоро за вас муситиме взятись наглядова комісія, і ви це, гадаю, розумієте. Комісія не має нічого проти адвоката з побутових питань, який щось заробляє. Однак до такого, який нічого не заробляє, у неї чималі претензії. Тут уже повстає професійна честь.

— І що далі?

— Щойно ви спитали мене, Шпет, чому я здав гру,— провадив начальник поліції, ретельно припалюючи улюблену свою товсту "Баійяно". Руки в нього анітрохи не тремтіли. — Вам я признаюсь: я теж вважаю старого Колера винним, а вся та історія — це комедія, якої мені дуже хотілося б уникнути. Але доказів я не маю. А у вас є в цій справі якісь зрушення?

— Нема

— Справді?

Я повторив те саме ще раз.

— Не довіряєте мені? — спитав начальник поліції.

— Я не довіряю нікому.

— Гаразд, — мовив він. — Як хочете. Для мене справа Колера завершена. Вона скінчилась моєю поразкою. Зі мною таке траплялось вже не раз. Хоч це й прикро, але в моїй професії треба вміти зазнавати поразки. Мені здається, у вашій теж. Ви повинні були набратися духу й почати все спочатку, Шпет.

— Це вже неможливо,— відповів я.

Знизу врочисто долинало: "Із брами пекла дише жар, гасить вогонь вже час. Спаси, небесний хлібодар, ковтне безодня нас!"

І раптом у мене прокинулася підозра:

— Ви чогось не доказуєте, пане начальнику?

Він потяг сигару, звів на мене погляд, знов потяг сигару, підвівся.

— Шкода. — І подав мені руку. — Бувайте здорові. Може, мені ще доведеться якось запросити вас до себе на офіційну розмову.

— До побачення, пане начальнику,— відповів я.

Як народжувалось кохання. І знов я застряг. Я розумію, мені вже не допоможуть ніякі відмовки. Настав час нарешті розповісти про мою першу зустріч з Елен. Так, я кохав її, що правда, то правда. Кохав із самого початку. Тобто від нашої першої зустрічі. Признаватись нелегко, і досі мені несила було зробити це. Але моє кохання стало неможливим.

Тому я повинен написати про те кохання, в яке тоді не вірив і сам, яке завдяки мені могло розквітнути, однак уже не розквітне. Це завдання нелегке. Нині я, звісно, знаю, що Елен була не та людина, за яку я її мав. Аж тепер я побачив, яка вона насправді. Вона співучасниця злочину. Звичайно, я її розумію. Це гуманно — те, що вона покриває свого негуманного батька. Вимагати від неї, щоб вона зрадила рідного батька, годі й думати. Тільки її зізнання могло б знищити кантонального радника. Цього зізнання Елен повік не дасть. Зрештою, я доволі розуміюся в юриспруденції, щоб цього й не домагатися. У мене своя дорога, в неї — своя. Проте я не годен забути той її образ, що його колись створила моя уява. І не вина Елен, що вона цьому образові не відповідає і ніколи не відповідала. Шкода, звичайно, що я наговорив їй тоді грубощів. Я розумію, що повівся, як хлопчисько. Це саме можна сказати й про мою пиятику та розпусту. Елен має право бути такою, яка є, а я привласнив собі право вбити її батька. Якби я наздогнав того разу старого в аеропорту, він уже був би покійник і я теж. Справа була б закрита, і світ уже давно котився б своєю звичною колією. Життя моє тепер має лиш один сенс: поквитатися з Колером. А розплата проста. Досить одного пострілу. Та поки що я мушу чекати. Цього я не врахував. Як і того, скільки нервів це коштуватиме. Утверджувати справедливість — це трохи не те, що вимушено ждати цього утвердження. Я здаюся сам собі божевільним. Те, що я так багато п'ю,— просто вияв мого безглуздого становища: від прагнення справедливості я весь час мовби п'яний. Відчуття того, що правда на моєму боці, убиває мене. Нема нічого жахливішого, ніж оце моє відчуття. Я страчую сам себе через те, що не маю змоги стратити старого Колера. У цьому безумстві я й дивлюся на себе та Елен, коли згадую нашу першу зустріч. Я знаю, що втратив усе. Щастя не замінити нічим. Навіть коли воно виявляється божевіллям. А теперішнє моє божевілля — це не що інше, як тверезість. Жорстоке усвідомлення реального. Отак я з тугою звертаюся думками до минулого. Я хочу забути й не можу. В пам'яті збереглося все так виразно, ніби сталося щойно. Я чую її голос, бачу її очі, рухи, одяг. Бачу й себе. Обоє ми були молоді. Нерозтрачені. А ще ж не минуло й півтора року... Тепер я старий, старий, як світ. Ми вірили одне одному. Хоч було б цілком природно, якби вона мені не повірила. Вона не повинна була

бачити в мені нічого іншого, як адвоката, що хоче грошей. Однак вона повірила мені з самого початку. Я це тоді відчув і повірив їй також. Я ладен був допомогти їй. Це було прекрасно. Навіть коли ми просто сиділи одне навпроти одного, коли просто розмовляли про справи. Певна річ, я розумію, що насправді це було не так, що то все була видимість, сон, ілюзія, навіть менше — гидка інтрижка, яку Елен плела зі мною і проти мене ж таки. Але тоді... Тоді, коли я про це ще не знав, навіть не здогадувався, я був щасливий.

— Сідайте, пане Шпет,— мовила вона.

Я подякував. Елен сіла в одне з глибоких шкіряних крісел. Я — навпроти. Також у глибоке шкіряне крісло. Все це було трохи дивне: дівчина, років їй двадцять два, засмагла, на вустах усмішка, тримається невимушено й водночас нерішуче, кругом книжки, важкий письмовий стіл, у ніші — більярдний стіл з кулями, крізь шибки косо світить сонце, за прочиненими скляними дверима, в які вона щойно ввійшла,— парк. Вона ввійшла зі старим чоловіком на ім'я

Фердер. Одягнений він був бездоганно. Елен відрекомендувала його як батькового особистого секретаря. Чоловік мовчки, мало не вороже оглянув мене. Потім узяв та й пішов — не попрощавшись, узагалі не зронивши жодного слова. І ми зосталися самі. Елен сиділа збентежена. Я теж. Видіння її батька скувало мене, відібрало мову. Я їй співчував. Я усвідомлював, що вона повік не збагне батька, не зрозуміє його вчинку і через це страждає.

— Пане Шпет,— озвалась Елен,— батько мені завжди багато про вас розповідав.

Це мене здивувало. Я вражено звів на неї очі.

— Завжди?

— Відтоді, як зустрів вас у "Театральному".

— І що ж він вам розповідав?

— Турбувався з приводу вашої практики.

— Тоді я практики ще не мав.

— Тепер ви її маєте,— впевнено промовила Елен.

— Щоб вона була дуже успішна, то ні,— визнав я.

— Батько сказав мені про доручення, яке дав вам,— провадила Елен.

— Я знаю,— кивнув я головою.

— Ви його приймаєте?

— Так, я зважився.

— Умови мені відомі,— сказала Елен. — Ось чек на завдаток. П'ятнадцять тисяч. І ще десять тисяч на всілякі витрати.

Вона простягла мені чек. Я взяв папірця, згорнув його й промовив:

— Ваш батько — великодушний чоловік.

— Для нього дуже важливо, щоб ви виконали це доручення,— відповіла Елен.

— Я докладу зусиль.

Чек я сховав до гаманця. Ми сиділи й мовчали. Елен уже не всміхалася. Я відчував, що вона хоче щось сказати.

— Пане Шпет,— озвалась нарешті вона нерішуче,— я добре розумію, що доручення, за яке ви взялися, дивне.

— Так, воно досить дивне.

— Пан Фердер теж такої думки.

— Не маю сумніву.

— І все ж його треба виконати! —твердо, майже різко заявила вона.

— Чому? — запитав я.

Елен благально подивилася мені в очі.

— Пане Шпет, мене пускають до тата лише один раз на місяць. Тоді він каже, що мені робити. Справи його заплутані, але в нього дивовижна здатність тримати все в полі зору. Він дає вказівки, я їх виконую. Він батько, я — дочка. Ви ж бо розумієте, я його слухаюсь.

— Звичайно.

І тут Елен скипіла. Гнів її був щирий.

— Батьків секретар і адвокат хочуть оголосити його недієздатним і передати під опіку,— призналася вона. — Як вони кажуть, на мою ж таки користь. Але я добре знаю, батько не душевнохворий. А тут оце доручення, за яке ви взялися... Для батькового секретаря це ще один доказ. Він твердить, що доручення безглузде. Але я певна, воно не безглузде!

Ми знову хвилю помовчали.

— Хоч для мене воно й незрозуміле,— тихо додала Елен.

— Фройляйн Колер,— промовив я,— у дорученні розслідувати вбивство професора Вінтера — це якщо припустити, що ваш батько не вбивця,— для адвоката був би юридичний глузд лиш тоді, якби ваш батько не вбивав. Але таке припущення неможливе. Отже, доручення справді позбавлене глузду. З погляду юриспруденції. Однак це не означає, що воно позбавлене глузду і з погляду науки.

Елен вражено подивилась на мене.

— Як це зрозуміти, пане Шпет?

— Я тут трохи роззирнувся в кабінеті, фройляйн Колер... Ваш батько любив свій більярд, свої книжки з природничих наук...

— Тільке це,— впевнено мовила вона.

— От-от...

— Саме тому він і не здатний на вбивство,— перебила вона мене. — Батька, мабуть, у якийсь жахливий спосіб примусили піти на нього.

Я мовчав. Я відчував, що вистрілювати тут, як із гармати, правдою було б неввічливо. Її батько вбив людину через те, що не любив нічого, крім свого

більярду та досліджень із природничих наук. Але цієї неймовірної, цієї безглуздої правди я не міг сказати Елен. Розмова про моє видіння втратила сенс; то була інтуїція, здогад, а не факт, який можна довести. Тому я обережно промовив:

— Я не знаю, фройляйн Колер, за що вашого батька засудили конкретно. Я маю на увазі дещо інше. Те, що пояснює не його вчинок, а завдання, яке він переді мною ставить. Ваш батько має намір дослідити можливе. Це, як він стверджує, його наукова мета. І я повинен суворо її дотримуватись.

— У це не повірить жодна душа! —збуджено вигукнула Елен.

Я заперечив:

— У це маю вірити я. Адже я взявся виконувати доручення. Для мене воно — гра, яку може дозволити собі ваш батько. Інші люди держать бігових рисаків. Як юристові гра вашого батька мені здається надзвичайно захоплюючою.

Елен замислилась.

— Я певна,— нарешті промовила вона нерішуче,— ви знайдете справжнього злочинця — людину, що примусила тата вбити. Я в тата вірю.

її слова боляче вразили мене. Я б залюбки допоміг їй, але був безсилий.

— Фройляйн Колер,— відповів я,— я буду з вами відвертий. Я не вірю в те, що знайду таку людину. З тієї простої причини, що такої людини немає взагалі. Ваш батько не той чоловік, якого можна примусити.

— Ви дуже відверті зі мною,— тихо промовила Елен.

— Я хочу, щоб ви мені довіряли.

Вона втупилася в мене — пильним, похмурим поглядом. Я не відвів очей.

— Я вам довіряю,— відповіла зрештою вона.

— Я зможу допомогти вам тільки тоді, коли ви облишите будь-які надії,— сказав я. — Ваш батько вбивця. І ви не збагнете його доти, доки ваші пошуки триватимуть в облудному напрямку. Причину батькового злочину треба шукати в ньому самому, а не в комусь іншому. Не завдавайте більше собі клопоту його дорученням. Тепер це моя справа.

Я встав. Елен підвелася також.

— Чому ви взялися за це доручення? — запитала вона.

— Я не хочу, щоб ви мали про мене хибне уявлення. Мені потрібні гроші, фройляйн Колер. Ваш батько вбачає у цьому дорученні якусь наукову цінність. А для мене воно лиш нагода налагодити свою практику. Але у вас це доручення не повинне викликати марних надій.

— Розумію,— мовила вона.

— Я не можу дозволити собі діяти інакше, ніж оце дію. Я мушу виконувати бажання вашого батька. Та ви повинні знати, кому довіряєте.

— Саме ви мені й допоможете,— сказала Елен і простягла руку. — Я рада, що познайомилася з вами.

Біля парку мене чекав у "порше" Лінгард. Він сидів, однак, не за кермом, а на сидінні поруч, так само курив і мав неуважний, задумливий вигляд.

— Усе гаразд,— сказав я. — Я прийняв пропозицію.

— І чек?

— І чек.

— Прекрасно,— кинув Лінгард.

Я сів за кермо. Лінгард запропонував мені сигарету, підніс вогонь. Я затягнувся, провів обома руками по керму, думаючи про Елен і відчуваючи себе щасливим. Майбутнє мене тішило.

— То як? — запитав Лінгард.

Я все ще міркував і не запускав двигун.

, — Є тільки один варіант,— нарешті відповів я. — Для нас Колер уже не вбивця. Тепер ми мусимо грати разом із ним.

— Згода. "

— Допитайте ще раз свідків,— провадив я. — Покопайтеся в минулому Вінтера. Знайомі, вороги...

— Ми вже взялися за доктора Бенно,— відповів Лінгард.

— За Гайнца-Олімпійця? — здивувався я.

— Вінтер товаришував із ним,— пояснив Лінгард. — І за Моніку Штайєрман.

Моніка Штайєрман була єдина спадкоємиця "Допоміжних підприємств

Трег АГ".

— Навіщо?

— Бенно дружить із нею.

— Цю нам краще не чіпати,— замислено промовив я.

— О'кей,— кинув Лінгард.

Тут щось було не те.

— Дивно,— мовив я.

— Що саме?

— Колер порадив мені звернутися до вас.

— Збіг обставин,— відказав Лінгард.

Я ввімкнув мотор і обережно рушив. Доти за кермом "порше" я ще ніколи не сидів. На залізничному мосту Лінгард запитав:

— А ви знаєте Моніку Штайєрман, Шпет?

— Бачив усього один раз.

— Дивно,— мовив Лінгард.

У Талаккері він вийшов з машини, і я помчав за місто. Куди очі бачили. Просто в осінь. Елен Колер тепер заступив образ Моніки Штайєрман, і я марно намагався його позбутись.

2

Приступаю до розслідування. Моє нове життя почалося з поліпшення побутових умов. Уже другого дня я перебрався до іншої контори й остаточно став господарем "порше". Правда, машина виявилася старішою, ніж я собі гадав, і була в такому стані, що ціна, яку загнув Лінгард, видалась мені вже не такою пристойною. Моє нове приміщення перед тим належало докторові Бенно, колишньому олімпійському чемпіонові з фехтування і чемпіонові Швейцарії у стрільбі з пістолета, справи якого вже давно йшли чимдалі гірше. Красень Гайнц-Олімпієць переговорів про оренду приміщення сам не провадив. Архітектор Фрідлі, який повіз мене туди ще вдосвіта, повідомив, що Бенно дав згоду — дві тисячі франків на місяць, чотири тисячі наперед. У чиїй кишені опиняться ці гроші, я не знав, зате міг відразу зайняти нову контору й дістав у спадщину не тільки меблі колишнього господаря, а і його секретарку — трохи сонну дівчину, щиру швейцарку з нешвейцарським ім'ям Ільзе Фройде; вона скидалася на буфетницю з французького бару, волосся фарбувала щоразу в інший колір, однак була на диво старанна. Одне слово, у тому закулісному торзі я так нічого й не втямив. Зате приймальня й кабінет тепер містилися, як і належало моєму новому суспільному становищу, на Цельтвег, з вікна відкривався вид на неодмінні скупчення машин, вигляд робочого столу викликав у клієнтів довіру, крім того, солідні крісла, з боку заднього двору — кухня й кімната, де я поставив свою канапу з Фрайєштрассе (я дуже звикаю до старих меблів). І мої справи відразу ніби пішли на лад. Я мав вести вигідний шлюборозлучний процес, мені всміхалася поїздка до Каракаса за дорученням одного великого підприємця (мене порекомендував йому Колер), треба було залагоджувати суперечки з приводу спадщини, захищати в суді одного торговця меблями, обіцяли прибуток податкові декларації. Я був надто щасливий і необачний, щоб думати ще й про приватний детективний механізм, який я пустив у хід і даних від якого мав зачекати, перше ніж розслідувати справу Колера далі. Я тоді не повинен був так довіряти Лінгардові; той чоловік мав подвійне дно, хтозна-чого домагався, його порекомендував Колер, і надто вже запобігливо він прагнув мені допомогти. До діла Лінгард узявся

серйозно. В "Театральному" він посадив Шенбехлера, одного з найкращих своїх агентів, що мав на Ноймаркт старий, проте досить комфортабельний будинок. З горища він зробив мансарду й розмістив там свою величезну дискотеку. В усіх кутках були вмонтовані гучномовці. Шенбехлер любив симфонії. Мав він і власну теорію (в його голові взагалі було повно теорій): симфонія — це та музика, яка найменше приковує увагу; слухаючи її, можна позіхати, їсти, читати, спати, розмовляти і т. ін.; у людині вона сама себе знищує, стає нечутною, як музика сфер. Концертних залів Шенбехлер не визнавав і називав їх варварством. Він зробив з музики культ. Симфонічна музика, твердив він, прийнятна лиш як тло, тільки в такій ролі вона — явище гуманне, а не насильницьке. Так, наприклад, Дев'яту симфонію він, мовляв, збагнув аж тоді, коли під неї пообідав; під Брамса Шенбехлер радив розв'язувати кросворди або їсти шніцель по-віденськи, під Брукнера — грати в яс1 чи в покер. Але найкраще все ж таки — запустити дві симфонії водночас. Так Шенбехлер нібито й робив. Знаючи, який гуркіт здіймають у будинку його симфонії, він придумав хитру систему, за якою брав платню з трьох своїх квартирантів. Житло під мансардою коштувало найдешевше: наймач тут узагалі нічого не платив, він тільки мусив витримувати музику — годинами Брукнера, годинами Малера, годинами Шостаковича... Квартира на другому поверсі коштувала як звичайно, а та, що на першому,— просто шалені гроші. Шенбехлер був людина сентиментальна. Вигляд його нічого особливого не виказував, навпаки, Шенбехлер здавався уособленням такого собі безстороннього, зразкового громадянина.

Одягався охайно, від нього приємно пахло, його ніколи не бачили під чаркою, і взагалі він жив у злагоді зі світом. Щодо його національності, то Шенбехлер називав себе ліхтенпггейнцем. Це, правда, не бозна-яка честь, любив додавати він, що так, то так, мовляв, але принаймні не доводиться червоніти: Ліхтенштейн, можна сказати, не винен у тому становищі, яке нині склалося в світі, коли не брати до уваги випуску величезної кількості поштових марок і заплющити очі на певні правопорушення інтимного характеру. Одне слово, це найменша країна, що живе на широку ногу. До того ж ліхтенштейнець не так піддається

манії величі, спокусі приписувати собі казна-що тільки через те, що він ліхтенштейнець, як це буває з американцями, росіянами, німцями чи французами. Представники цих націй a priori2 переконані, що німець або француз уже сам собою істота вища. У приналежності до великої держави — а для Ліхтенштейну майже всі держави, навіть Швейцарія, хоч-не-хоч великі — з погляду психології є для даного представника одна прикра вада. Це — небезпека стати жертвою доведеної до абсурду власної позиції щодо свого становища. І що чисельніша нація, то більша ця небезпека. Шенбехлер любив пояснювати це на "мишачому прикладі". Миша, поки вона сама, бачить у собі мишу, і тільки. Та щойно вона відчує себе серед мільйона таких, як сама, то починає ввижатися собі вже котом, а серед ста мільйонів — цілим слоном. Найбільшу небезпеку становлять п'ятдесятимільйонні мишачі народи (п'ятдесят мільйонів як порядок величини). Ці складаються з мишей, що вважають себе котами, однак залюбки були б слонами. Така гіпертрофована манія величі небезпечна не тільки для самих цих мишей, а часом і для всього мишачого світу. А співвідношення між загальним числом мишей і числом тих, що заражені манією величі, він назвав "законом Шенбехлера". За фахом він називав себе письменником. Це може здатися дивним — адже в житті Шенбехлер нічого ані надрукував, ані написав. Він цього й сам не заперечував. Він просто скромно називав себе "потенційним письменником". І ніколи не бентежився, коли його питали, чому він не пише. В таких випадках Шенбехлер пояснював, що письменник починається з "усвідомлення власного імені", це, так би мовити, творча передумова; крім того, не менше значення має і духовна передумова, яку живить любов до правди. І якщо замислитись над обома цими головними передумовами, то стане очевидно, що, скажімо, назва "Поезії Рауля Шенбехлера" просто-таки неможлива, адже ті поезії мають бриніти і дзюркотати, мов чарівний струмок. Тут можна, звісно, заперечити — мовляв, тоді чого ж не відмовитись від прізвища Шенбехлер 3? Але ж такий крок суперечитиме основному принципу: вірність правді. Де з'являвся Шенбехлер, там вибухав сміх. Це був славний чоловік, і багато хто любив поживитися в ресторанах його коштом. А він просив записати все на себе. Йому щомісяця надсилали рахунки, і суми там стояли, певно, кругленькі. Про прибутки

Шенбехлера ніхто нічого не знав, а його посилання на якусь щедру ліхтенштейнську державну стипендію, певна річ, не відповідали дійсності. Дехто твердив, нібито Шенбехлер був генеральний представник фірми, що постачала певні гумові вироби. Не можна було не помітити й того, що він багато чого знав і думки свої висловлював гостро, завжди добре обгрунтовано. (Можливо, причина того, що Шенбехлер не писав, була не тільки, як це здавалося, в його лінощах; можливо, вона пояснювалася його позицією, що краще нічого не писати, ніж писати так, як пише більшість.) Та насамперед він славився своїм умінням зав'язати з людьми розмову, тим більше, що це мистецтво нашим співвітчизникам не до смаку. Тут Шенбехлер був просто-таки віртуоз. Про це ходили анекдоти, його слава обростала легендами. Кажуть (так твердо запевняє і наш начальник поліції), якось він побився об заклад і втягнув у балачку одного члена федеральної ради4, який чаював пополудні за сусіднім столиком з членами кантонального уряду. Обидва так заговорилися про ставлення нашої країни до Ліхтенштейну, що той високий урядовець навіть спізнився на бернський поїзд. Може, так воно й було. Однак від членів федеральної ради загалом не варто сподіватися так багато. А втім, Шенбехлера вважали чоловіком досить простодушним. Те, що він Лінгардів агент, нікому й уві сні не снилося. Коли це випливло на чисту воду, всі тільки роти пороззявляли. А Шенбехлер виїхав зі своєю дискотекою з міста і тепер живе десь на півдні Франції — на превеликий жаль наших співвітчизників (кілька днів тому один із них посварився в мій бік кулаком, але я був, на щастя, з Лаккі). І ось той оригінал Шенбехлер з'явився одного дня в "Театральному" — на загальний подив, бо доти його бачили там нечасто. Зайняв сам цілий столик і просидів до вечора. На другий день прийшов уранці знов, і так тривало цілий тиждень; з усіма він заводив балачки, подружився з метрдотелем та кельнерками, але потім зник,— тепер його вже бачили в старих забігайлівках, і ніхто не сприймав цього серйозно. Насправді Шенбех-лер ще раз допитував головних свідків. Однак провадити розслідування далі Лінгард доручив Фойхтлінгу; це був один із тих підозрілих типів, яких він пригрів у своєму детективному бюро в Талаккері. Тоді я Фойхтлінга ще не знав, я познайомився з ним уже тепер (у барі "Монако"). Фойхтлінг субчик паскудний і ненадійний,

цього не заперечить ніхто, зокрема й Лінгард. Такої ж думки й поліція, що раз у раз заарештовує Фойхтлінга (наркотики), а потім сама ж таки вдається у своїх розслідуваннях до його послуг. Фойхтлінг — це шпиг і провокатор, який знає своє діло і знає з ким має до діла. Може, колись він бачив і кращі часи, може, десь навіть навчався, але те, що від нього залишилось і тепер ледь животіє, промишляючи шахрайством та шантажем, гідне співчуття. Біда його в тому, признавався сам Фойхтлінг (у "Монако"), похмуро втупившись у склянку з "Перно", що він німець. У цій країні німець — не професія; може, десь у Єгипті чи там у Саудівській Аравії це й професія, а тут — ні. Якби він був не німець, то його спосіб життя ні в кого не викликав би обурення, навпаки, тоді він просто-таки мусив би бути таким, який є,— п'яницею і жебраком. Але тут навіть не прикинешся ніким іншим — адже вигляд у нього достоту такий, як у німця з французького фільму про рух Опору. Щодо цього Фойхтлінг правду каже. На диво. Вигляд у нього справді саме такий. Верхівку і дно суспільства він знає, як ніхто інший, до будь-якого бару чи шинку втрапить із заплющеними очима. Про кожного завсідника тих закладів Фойхтлінг довідається що завгодно. Та ще до того, як Лінгард надіслав мені відомості, добуті Шенбехлером і Фойхт-лінгом, я вдруге зустрівся з Монікою Штайєрман. Сталося те, чого я чи то побоювався, чи то сподівався — тепер уже й не пригадую. Краще б тієї зустрічі взагалі не було (ні першої, ні другої).

У центральній міській бібліотеці. Чому б не розповісти тут родинної історії Штайєрманів? Щойно надійшла ще одна листівка від Колера,— останню я одержав місяць тому,— гра в кота-мишки триває далі; на Самоа він, виявляється, полетить пізніше, а з Гаїті вирушає до Японії — на пароплаві-люкс. А мене тим часом викликали в наглядову комісію, до її голови професора Ойге-на Лойппінгера. Знаменитий фахівець із кримінального права (обличчя в рубцях від різаних ран,— вельми романтично! — голова лиса, як бубон) прийняв мене у своєму кабінеті; там-таки сидів і його заступник Штосс — чоловік спортивний і взагалі на вигляд свіжий, скромний, веселий, незалежний. Обидва розмовляли зі мною людяно; щоправда, "крові", мовляв, не уникнути, а то цього зажадає сам регірунгсрат, і розумніше буде випередити його, але їм

справді шкода, все це сумно, по-батьківському мене можна зрозуміти, так би мовити, з усіх поглядів, вони співчувають, анітрохи не дорікають, і все ж таки, якщо казати між нами, чоловіками, поклавши руку на серце,— і я й сам повинен, мовляв, це визнати,— саме юрист у певному середовищі офіційно має додержуватись певної поведінки; атож, можна навіть висловитись так: чим сумнівніше це середовище, тим бездоганніша має бути поведінка, адже світ — це паскудне міщанське кубло, а надто як узяти наше рідне місто, просто не знаєш, куди тікати, і коли він, Лойппінгер, зможе колись нарешті закрити оцю свою контору, то одразу подасться на південь, але ж не це головне, повії, звісно, теж люди, навіть цінні люди, нещасні люди, і особисто він — у цьому він спокійно може признатися переді мною і перед колегою Штоссом — багато за що їм удячний: за тепло, співчуття, розуміння; певна річ, закон поширюється і на "панель" — якщо скористатися цим одіозним словечком,— але аж ніяк не в розумінні підтримки, адже я юрист і сам повинен усвідомлювати, що певні консультації, які я давав елементам із злочинного й напівзлочинного світу,— саме через те, що з погляду законності ті консультації бездоганні,— мали прикрі наслідки, адже знання законних прийомів у руках певних кіл обертається катастрофою, поліція просто-таки в розпачі, наглядова комісія наказувати, правда, не повинна, вона за переконання не переслідує і взагалі відома своїм лібералізмом, але ж треба розуміти: приписи — це приписи, навіть якщо вони неписані... А потім, коли Штосс мусив вискочити з кабінету, професор Лойппінгер, отой старий цап, поцікавився, чи не міг би я залишити йому один телефончик, він хоче ближче познайомитись із однією особою з шикарною фігуркою (цебто з Гізеллою), а як згодом припекло за двері і йому, Штосс, цей бабій у відставці, попросив у мене те саме. Через два тижні я позбувся свого патенту. Отож тепер я сиджу без шеляга за душею то в безалкогольному кафе, то в барі "Монако", перебиваюся сяк-так з ласки Гізелли чи Лаккі й маю час, неймовірно багато часу — найгірше, що для мене може бути. Тож я й подумав: а чом би не написати родинну хроніку Штайєрманів? І ось я нарешті в центральній міській бібліотеці. Тут, звичайно, всі так і забігали, як почули про мого джина в пляшці. Чом би не копнути якомога глибше та скрупульозніше, чом би не розкрити весь задній план? І взагалі, хто такі

Штайєрмани без заднього плану своєї родинної історії і своїх родинних історій? Прізвище вводить в оману5, предок Штайєрманів, як і багато інших промисловців, колись приблукав до нашої країни з півночі, проте ще до 1191 року, коли одному південнонімецькому герцогові ударила в голову підступна ідея заснувати нинішню нашу столицю федерації. Тій ідеї, як відомо, судилося здійснитись, і Штайєрмани стали корінними швейцарцями. Що ж до засновника роду, Якобуса Штайєрмана, то цей був один із різношерстих кандидатів на шибеницю, які знаходили собі притулок у глухому розбійницькому селищі на скелях понад зеленою річкою (на той час туди було від нас чотири дні доброго ходу), карний злочинець, який утік з Ельзасу і якому пощастило в такий спосіб урятувати свою голову від страсбурзького ката. Місто стало для нього другим домом, і спершу він пішов у ландскнехти, а згодом навчився зброярського ремесла й зробився таким собі закіптюженим розбишакуватим ковальчуком. Відтоді доля Штайєрманів дуже тісно пов'язана з багатовіковою кривавою історією міста. Алебарди цих вітчизняних зброярів стинали голови в Лаупені й Санкт-Якобі, і всіх їх виготовляли за стандартним зразком Адріана Штайєрмана (1212 — 1255). Його рід дістав гарантований привілей постачати всім південно-німецьким єпископствам сокири для катів та знаряддя тортур. Ремесло процвітало, кузня на Кеслергассе зажила слави, і вже Адріанів син, шпакуватий Бертольд Штайєрман Перший (це той, що його легенда називає Бертольдом Чорним) почав виробляти вогнепальну зброю. Ще знаменитішим став Бертольдів правнук Якобус Третій (1470— 1517). То він побудував такі відомі гармати, як "Чотири євангелія", "Великий псалтир" та "Жовтий диявол". Він розвивав далі традиції гармашів-ливарників, які, однак, різко перервав його син Бертольд Четвертий — цей був перехрест і стояв тільки за плуги. Проте вже його син Якобус Четвертий знов відкрив гарматну ливарню і змайстрував перший снаряд. Та коли ним вистрілили, він вибухнув у стволі, і самого Якобуса Четвертого та його гармату рознесло на шматки. Така, власне, передісторія. Насичена, досить почесна, успішна з погляду політики: один сільський староста, два скарбничих, один намісник управителя. У наступні століття зі зброярні помалу виросло сучасне промислове підприємство. Родинна хроніка стає чимдалі заплутанішою, причинні

зв'язки починають губитися, прядиво подій стає невидимим, до національних мотивів додаються міжнародні. Втрачали чіткість переконання, зате досконалішою робилася структура, особливо коли в першій половині дев'ятнадцятого століття пізній нащадок прадавніх Штайєрманів перебрався на схід нашої країни. Саме цей Гайнріх Штайєрман (1799 — 1877) і став засновником власне машинобудівного та збройового заводу "Трег", що набув розквіту при його першому внукові Джеймсі (1869 — 1909), а надто — при другому внукові Габріелі (1871 — 1949). Правда, вже не як машинобудівний та збройовий завод "Трег", а як "Допоміжні підприємства Трег АГ", бо в 1891 році двадцятидворічний Д же йме Штайєрман познайомився із славнозвісною англійською санітаркою Флоренс Найтінгейл, якій був тоді вже сімдесят один рік, і під її впливом перебудував збройовий завод на підприємства, що випускали протези. Після передчасної смерті Джеймса його брат Габріель удосконалював виробництво далі, виготовляв протези, які тільки можна собі уявити — рук, ніг, ступень тощо, і нині ці допоміжні підприємства забезпечують світовий ринок вже й ендопротезами (штучні стегна, суглоби і т. ін.), а також екстракорпорельними протезами (штучні нирки, легені). Щодо світового ринку, то це зовсім не перебільшення. На нього пощастило вийти завдяки впертим зусиллям, високій якості товарів, а насамперед завдяки тому, що вдалося рішуче скупити всіх зарубіжних виробників у цій галузі (переважно невеликі підприємства). Це нове покоління сприйняло можливості, що їх надає протезному фабрикантові нейтралітет нашої держави, саме як свободу обслуговувати всі сторони водночас: переможців і переможених у першій та другій світових війнах, урядові війська, партизанів і повстанців нині. Гаслом його стали слова: "Штайєрман — жертвам". Хоча при Людевіцу характер продукції допоміжних підприємств тепер знов повертається до первісного. Адже слово "протез" може мати широке значення. Людина мимоволі намагається затулитись від удару рукою, і щит у цьому випадку можна розглядати як протез руки, а камінець, що його кидає людина,— як протез стиснутих пальців, кулака. Збагнувши цю діалектику, тепер і військову продукцію, яку знов почали випускати допоміжні підприємства, можна дуже легко підвести під означення "протези": танки, автомати й гармати — це просто подальше

вдосконалення протеза руки. Як бачите, рід домігся визначних успіхів. Та коли всі Штайєрмани-чоловіки були прості, грубі, щирі, віддані своїм дружинам хлопці, які ціле життя працювали не розгинаючи спини, нерідко впадаючи в жадібність, часом тверезо, гордовито зневажаючи дух, які в колекціонуванні картин піднялися лиш до поверхового розуміння "Острова мертвих" 6, а в спорті підтримували тільки футбол (та й то досить скромно, про що свідчить скрутне становище команди "ФЦ Трег" у першій лізі), то Штайєрмани-жінки являли їм цілковиту протилежність: це були або великі повійниці, або великі святенниці, але в жодному випадку якості тих і тих не поєднувалися. При цьому повійниці були собою завжди потворні — випнуті вилиці, довгі носи, широкі стиснуті роти. Зате святенниці, навпаки, відзначалися дивовижною вродою. Що ж до Моніки Штайєрман, якій в афері почесного доктора Ісаака Колера несподівано судилося відіграти головну, навіть подвійну роль, то ця за своїм зовнішнім виглядом належала до святенниць, а за поведінкою — до великих повійниць. Після смерті батька й матері (Габріель Штайєрман 1920 року одружився із Стефані Людевіц) — вони загинули внаслідок авіакатастрофи, коли летіли до Лондона (точніше буде сказати, що обоє пропали безвісти, бо ні їх, ні приватного літака тоді так і не знайшли),— й після трагічної загибелі її брата Фріца, що пірнув на Лазуровому Березі, та так і не випірнув, ця особа, 1930 року народження, успадкувала найсолідніше в нашій країні багатство. Протезний концерн на той час тримав у руках її дядько з материного боку. А от утримати в руках саму Моніку було, звісно, куди важче. Найдиковинніші, а нерідко і найкумедніші чутки ходили про цю дівчину; дехто навіть запевняв, що "майже так воно й було", потім чутка розвіювалась, її спростовували (це робив щоразу дядько Людевіц), і саме через це в місті починали вірити в неї знов, поки випливав ще один скандал, ще грандіозніший, і все починалося спочатку. На аморальну спадкоємицю мільйонів люди дивилися хоч і не схвально, заздрісно ("Ця може собі дозволити!"), проте з потаємною гордістю, навіть із вдячністю, й лишалися зрештою задоволені. Моніка Штайєрман офіційно стала "фатальною жінкою світового рівня" у місті, чию славу, з одного боку, відчайдушно підтримували ціною неймовірних зусиль державні установи, церкви та всілякі суспільно корисні

товариства, а з другого боку, ставили під сумнів "голубі хлопчики". Саме завдяки їм та банкам, а не завдяки дівчатам, наше місто стало відоме в усьому світі. Люди навіть з полегкістю зітхали. У таку подвійну славу — міста суворих звичаїв і гомосексуалістів — Моніка внесла невеличку поправку й полегшила місту його буденний тягар. Дівчина ставала чимдалі популярнішою, особливо після того, як голова міської общинної ради почав уплітати її ім'я в свої горезвісні імпровізовані промови й гекзаметри; він любить виголошувати їх пізньої години з будь-якого приводу — хай то буде офіційне свято, вручення літературної премії чи ювілей одного з приватних банків. А я побоювався зустріти Моніку Штайєрман удруге, і цьому була своя причина. Я познайомився з нею у Мокка. Ще як служив у Штюссі-Лойпіна. В майстерні Мокка, що поблизу Шафгаузерплац, узимку було перетоплено — залізна грубка червона як жар, повітря від диму люльок, сигар та сигарет уже не повітря, а сущий отруйний газ, до того ж скрізь неймовірний бруд, довкола завжди незавершених торсів завжди мокрі ганчірки, поміж них купи книжок, газет, нерозпечатаних листів, вино, віскі, ескізи, фотографії, граубюнденське м'ясо. Я прийшов подивитися скульптуру, яку Мокк ліпив з Моніки Штайєрман. Мене зацікавило те, що Мокк, як він розповідав мені сам, мав намір розмалювати скульптуру. Вона стояла в майстерні посеред небаченого хаосу, жахливо натуралістична, однак без будь-яких відхилень і в природну величину. Зроблена з гіпсу й пофарбована в "тілесні кольори", як пояснив Мокк. Постать була гола-голі-сінька і мала недвозначно двозначну позу. Я розглядав її довго і з подивом. Щоб на таке спромігся Мокк... Загалом він був майстер натяку; працюючи просто неба, він витесував зі своїх нерідко багатоцентнерних брил те, що хотів, кількома ударами. Виникало то око, то рот, а то, може, й перса. Тесати далі йому не треба було; завдяки таким натякам в уяві спостерігача вимальовувалась то голова циклопа, то якась тварина, то образ жінки. Навіть коли Мокк ліпив, він обмежувався тільки найнеобхіднішим. "Треба ліпити так, ніби накидаєш ескіз",— любив казати він. Тим більший захват викликала оця його робота. Гіпсова постать, здавалося, дихала — насамперед через те, що вона була майстерно розфарбована. Я відступав назад, потім підступав до неї

знов. Волосся на голові й у інших місцях Мокк приклеїв, як видно, справжнє, щоб ілюзія була повна.

І все ж таки скульптура не справляла враження великої ляльки. Вона приголомшувала дивовижною пластикою. І раптом постать поворухнулась! А тоді зійшла з тумби й, не вшанувавши мене поглядом, рушила в глибину майстерні. Там вона чогось пошукала, знайшла недопиту пляшку віскі й ковтнула нахильці. Постать була не з гіпсу! Мокк збрехав. То була справжня Моніка Штайєрман!

— Це ви вже четвертий попалися на гачок,— сказав Мокк. — І такої дурнуватої, як у вас, міни не було ще ні в кого. А в мистецтві ви теж нічого не тямите.

Я пішов. Скульптуру з розфарбованого гіпсу, що стояла в іншому кутку майстерні, через кілька днів забрали. По неї приїхав довірений чоловік барона Людевіца, дядька Моніки, що керував "Допоміжними підприємствами Трег АГ".

Моніка Штайєрман, 1. Що далі заглиблююсь я в цю історію, то складніше стає писати. Заплутується не тільки розповідь, двозначною робиться і моя роль, мені все важче залишатись об'єктивним, незалежно від того, чи діяв я сам, чи діяли через мене, чи навіть разом зі мною. Насамперед мене дедалі більше бере сумнів у тому, чи випадковий був той прийом, яким Лінгард ввів у гру Моніку Штайєрман. З торговцем меблями мені не пощастило. Він просто купив у Гагернеку зроблені в стилі ренесанс сучасні шафи і видав їх за давні, скориставшись послугами і фальшивим свідченням одного ним-таки знайденого експерта з Рима. І сплохував тут я, а не Еммерлін. Але поїздка до Каракаса ще чекала мене. Та якось, у самому розпалі приготувань до неї, Ільзе Фройде раптом доповіла, що прибув ще один агент Лінгарда. На мій подив, до кабінету ввійшов товстий Фантер з сигарою "Бріссаго" в зубах і в формі міської поліції, де він прослужив двадцять років.

— Ви здуріли, Фантер! — вигукнув я. — У такому вигляді!

— Це для діла, пане Шпет,— зітхнув він. — Для діла. Подзвонила Моніка Штайєрман. їй потрібен адвокат.

— Навіщо?

— Її там б'ють.

— Хто?

— Доктор Бенно.

— За що?

— Застала його в ліжку з іншою.

— Але ж тоді вона повинна бити його! От комедія, правда ж? А чого це захищати її маю саме я?

— Бо Лінгард не адвокат,— відповів Фантер.

— Де вона?

— Таж із доктором Бенно.

— Слухайте, Фантер, а без подробиць не можна?! Де Бенно?

— Ви самі питаєте про подробиці,— відказав Фантер. — Бенно б'є Моніку в "Брайтінгергофі". Принц фон Куксгафен теж там.

— Гонщик?

— Еге.

Я набрав номер "Брайтінгергофа" і попросив, щоб до телефону покликали доктора Бенно. Трубку взяв директор Педролі. Він поцікавився, хто дзвонить.

— Шпет. Адвокат.

— Він знов дає їй лупки! — засміявся Педролі. — Підійдіть до вікна, самі почуєте.

— Я на Цельтвег.

— Дарма. Крику тут на все місто,— сказав Педролі. — Гості вже розбігаються з мого готелю!

"Порше" стояв припаркований на Шпрехерштрассе. Фантер сів зі мною, і ми поїхали.

— Через Гегібахштрассе,— порадив Фантер.

— Це ж який гак! — заперечив я.

— Байдуже. Моніка потерпить.

Поблизу Клусштрассе перед знаком "Стоп" Фантер вийшов і сказав:

— Назад поїдете цією ж таки дорогою.

Кінець жовтня. Дерева багряні й жовті. На вулицях опале листя. Коли я під'їхав до готелю-люкс "Брайтінгергоф", Моніка Штайєрман уже чекала мене на тротуарі, і на ній не було нічого, крім чорної чоловічої піжами без лівого рукава. Тілиста. Коси руді. В очах цинізм. Гарна.

Змерзла. Під лівим оком підпухлий синець. Губи розквашені. Гола рука подряпана. Дівчина помахала мені, сплюнула далеко від себе кров'ю. А біля під'їзду лютував Бенно — також побитий і подряпаний. Його тримали два носії. З усіх вікон готелю виглядали люди. Навколо Моніки зібралися роззяви — витріщаються на неї, шкірять зуби. На вулиці повно машин, вже з'явився поліцейський-регулювальник. У білому спортивному автомобілі похмуро сидів молодий блондин — мабуть, Куксгафен, "юний Зігфрід". Він вочевидь уже зібрався рушати. З дверей вийшов директор готелю Педролі — невеличкий, жвавий чоловічок — і накинув дівчині на плечі хутряне пальто. Видно, дороге, я на них не розуміюсь.

— Ви змерзнете, Моніко. Змерзнете ж!

— Я ненавиджу хутряні пальта, ти, лайнюк! — огризнулась вона й пожбурила те пальто йому на голову.

Я зупинився біля неї і сказав:

— Мене послав Лінгард. Я Шпет. Адвокат Шпет.

Вона ледве залізла в "порше".

— Ви геть побиті,— мовив я.

Дівчина кивнула головою. Потім подивилася на мене. Я саме хотів був рушити, але її погляд збив мене з пантелику.

— Ми з вами досі ніде не бачились? — запитала вона. Розмовляти їй було важко.

— Ні,— збрехав я і рушив.

— Куксгафен їде за нами,— сказала вона.

— Нехай їде.

— Він гонщик.

— Формула один.

— Ми від нього не відірвемось.

— Ще й як відірвемось! Куди?

— До Лінгарда,— мовила вона. — До нього додому.

— Куксгафен знає, де живе Лінгард?

— Він не знає навіть, що є такий Лінгард.

Перед знаком "Стоп" на Гегібахштрассе я, як і належало, зупинився. На тротуарі стояв у поліцейській формі Фантер. Він ступив до "порше" й зажадав мої папери. Я дав. Він переглянув їх, чемно кивнув головою. Тоді підійшов до Куксгафена, що мусив зупинитися позад мене, й заходився ретельно перевіряти і його папери. Потім Фантер обійшов спортивний автомобіль — неквапно, статечно, раз у раз зазираючи до паперів. Куксгафен, як я помітив у дзеркало, вилаявся. Я ще встиг побачити, як йому довелося вийти з автомобіля, як Фантер довго видобував з кишені записника, але потім я поїхав по Клусштрассе в бік озера, через Геенвег до Біберлінштрассе й далі до Адлісберга, про всяк випадок зробив ще кілька об'їздів, а тоді помчав по Катценшванцштрассе до Лінгарда.

Машину я поставив біля хвіртки. В сусідньому будиночку жив, певно, Еммерлін. Я десь вичитав, що сьогодні йому саме сповнилося шістдесят

років, через те на вулиці — загалом, мабуть, досить тихій — стояло так багато машин. Гостей Еммерлін приймав у саду. На наших очах під'їхав Штюссі-Лойпін. Моні-ка Штайєрман, лаючись, пошкандибала в своїй чорній піжамі вслід за мною крутими сходами нагору. Штюссі-Лойпін вийшов з машини й дивився в наш бік; йому вочевидь було весело. Над живоплотом вигулькнуло осудливе обличчя Еммерліна.

— Тримайте,— мовила дівчина й дала мені ключа.

Я відімкнув двері й пропустив її вперед. Переступивши поріг, ми відразу опинилися в просторій вітальні. Сучасне житло зі старомодними меблями. Крізь прочинені двері було видно спальню із зручним ліжком. Дівчина сіла на канапу й підвела очі на картину Пікассо над давньою скринею.

— Він малював мене.

— Я знаю,— сказав я.

Моніка насмішкувато оглянула мене.

— О, я вже пригадала, звідки знаю вас! — сказала вона. — Ми бачилися в Мокка. Я грала перед вами скульптуру.

— Можливо,— кинув я.

— Ви тоді страх як перелякалися! — пригадала ще вона, а тоді запитала: — Невже я тоді вам анітрішечки не сподобалася, що ви геть мене забули?

— Чого ж,— признався я. — Сподобались.

— Виходить, ви мене все-таки не забули?

— Не зовсім,— признався я.

Вона засміялася.

— Ну, коли не забули... — Дівчина підвелася, скинула з себе піжаму й стала переді мною гола-голісінька, зухвала й бентежна, і їй було відверто байдуже — це я добре бачив — до того, як жорстоко її розцяцькував Бенно. Потім вона підійшла до широкого вікна, з якого виднівся будиночок Еммерліна. Там уже зібралися гості, й усі дивилися в наш бік. Еммерлін навіть узяв бінокль, а поруч із ним стояв Штюссі-Лойпін і махав рукою. Моніка прибрала позу скульптури, що її виліпив з неї Мокк, Штюссі-Лойпін заплескав у долоні, а Еммерлін посварився кулаком.

— Щиро дякую, що визволили мене,— сказала Моніка, не обертаючись. Вона все ще стояла в тій самій позі й спостерігала тих, що спостерігали її.

— Випадково,— відповів я. — Мене послав Лінгард.

— Мене завжди б'ють,— замислено промовила дівчина. — Спершу Бруно, потім Куксгафен. Інші теж завжди били. — Вона знов повернулася до мене обличчям.

— Поб'єтесь — помиритесь,— відказав я. — О, тепер у вас напухло й праве око!

— То й що?

— Може, принести мокрого рушника? — спитав я.

— Дурниці! — кинула вона. — Краще візьміть у буфеті коньяк і чарки.

Я відчинив старий енгадинський7 буфет, знайшов усе, що вона хотіла,

й налив їй коньяку.

— Ви, певно, частенько тут буваєте? — поцікавився я.

— Іноді. Я, мабуть, і справді шльондра,— проказала вона якось гірко, знічено, проте щиро.

— З такими поводяться краще! — засміявся я.

Вона спорожнила чарку й сказала:

— А тепер я прийму гарячу ванну.

Тоді пошкандибала до спальні й зникла за дверима. Я чув, як текла вода, як Моніка лаялась. Згодом вона вийшла й зажадала ще коньяку.

Я налив.

— А вам не завадить, Моніко?

— Дурниці! — відказала вона. — Я — коняка. — І знов пошкандибала в спальню.

Коли я ступив до ванної, дівчина лежала у воді й намилювалась.

— Пече, хай йому чорт! — кинула вона.

Я сів скраю на ванну. Обличчя в Моніки спохмурніло.

— А знаєте, що я зараз зроблю? — запитала вона й, не дістaвши відповіді, сказала: — Зараз я покладу всьому край.

Я не відреагував.

— Я — не Моніка Штайєрман,— байдуже заявила дівчина.

Я вражено втупився в неї.

— Я — не Моніка Штайєрман,— повторила вона і спокійно додала: — Я тільки живу життям Моніки Штайєрман. Мій батько був професор Вінтер.

Я мовчав. Я не знав, що й думати.

— А мати? — бовкнув я і відразу збагнув, що це запитання безглузде. Яке мені діло до її матері?

Та дівчині було байдуже.

— Вчителька,— відповіла вона. — З Емменталя. Вінтер її покинув. Він часто кидав учительок.

Моніка сказала про це незлостиво.

— Мене звати Дафна. Дафна Мюллер. —Потім засміялася: — Ім'я, власне, досить дивне.

— Коли ви — не Моніка Штайєрман, тоді хто ж Моніка Штайєрман? — спантеличено запитав я. — Вона існує взагалі?

— Спитайте Людевіца,— відповіла дівчина. Та раптом вона насторожилась: — Це що — допит?

— Ви хотіли адвоката. Я адвокат.

— Я вам скажу про це, коли ви будете мені потрібні,— мовила вона й несподівано задумалась, аж наїжачилась.

З'явився Лінгард. Я не почув, як він увійшов. Він просто постав раптом у ванній і стояв, натоптуючи одну зі своїх данхіллських люльок.

— Задоволені, Шпет? — спитав Лінгард.

— Не знаю,— відповів я.

— Задоволена, Дафно? — спитав він.

— Так собі,— відповіла вона.

— Я приніс тобі дещо з одежі,— сказав він.

— У мене ж є піжама Бенно,— промовила вона.

Знадвору долинуло завивання швидкої допомоги. Машина наближалась.

— Мабуть, у Еммерліна знов серцевий напад,— сухо сказав Лінгард. — Я подарував йому шістдесят троянд.

— А мене він побачив голу! — засміялася Дафна.

— Це в тебе не первина,— кинув Лінгард.

— Звідки ви, власне, знаєте Дафну, Лінгард? — поцікавився я.

— Та я оце сам хочу пригадати. Випадково натрапив,— відповів він і запалив люльку. — Куди ж мені відвезти тебе, фройляйн Мюллер?

— В Аскону.

— Відвезу в Аскону.

— Оце діло! — похвалила вона Лінгарда.

— Все впирається у витрати,— промовив Лінгард. — А їх оплачує оцей. — І показав на мене. — Він дістав деяку інформацію, якій немає ціни.

— Я теж маю для нього одне доручення,— сказала Дафна.

— Яке? — насторожився Лінгард.

Її ще не зовсім запухле праве око зблиснуло, ліву руку дівчина запустила в руді, аж червоні коси.

— Нехай перекаже справжній Моніці Штайєрман, отій карзі-лесбіянці, що я не хочу більше її бачити. Якщо цю заяву зробить адвокат, то вона буде офіційною.

Лінгард засміявся.

— Дівчинко, це викличе такий скандал, що тобі й не снилося!

— Начхати! — кинула вона.

Данхіллська люлька в заповненій парою ванній горіти не хотіла, і Лінгард запалив її знов.

— Шпет,— мовив він,— не вплутуйтеся в це діло. Моя вам порада.

— Ви самі вплутали мене,— відповів я.

— Теж правда. — Лінгард засміявся. Потім обернувся до Дафни: — Вилазь!

— А ви раптом стали промовцем! — кинув я Лінгардові й пішов.

Згодом я подзвонив із Цельтвег Людевіцу. Той шаленів. Але я знав надто

багато, і він притих. Так відбувся мій візит до справжньої Моніки Штайєрман.

Друге звернення до прокурора. Що більше я пишу, то неймовірнішою виходить моя розповідь. Я докладаю величезних зусиль, щоб вона звучала художньо, вдаюся навіть до поезії, змальовую погоду, намагаюся додержувати точності з погляду географії, заглядаю до плану міста, і все це тільки через те, пане прокуроре Йоахім Фойзер (даруйте, покійник знову звертається особисто до вас із трупарні), що ви знаєтесь на літературі, поезії і взагалі вважаєте себе людиною з тонким смаком, як ви самі любите згадувати про це за будь-якої слушної і неслушної нагоди (навіть перед судом присяжних), і тому, чого доброго, ще спалите десь у закутку мій рукопис, якщо я не присмачу його літературними красотами. І все ж моя розповідь залишається штампом. Незважаючи на її поетичність. А шкода. Я здаюся собі автором бульварного роману, в якому дію сам — фанатичний борець за справедливість,— а також Лінгард, цей місцевий Шерлок Холмс, і Дафна Мюллер, мессаліна "Золотого Берега", як називають наш правий берег озера. Скульптура з тугими персами і непристойною позою, яку я не помітив у Мокка, бо захоплено розглядав живу Дафну, гадаючи, що вона з розмальованого гіпсу, той сласний жіночий образ (про оригінал уже й не кажу), вкарбувався потім у мою пам'ять живішим і яскравішим, ніж

сама ця дівчина в моїй розповіді. Звичайно, чи спала вона з Лінгардом, а коли й так, то як часто,— все це байдуже (з ким вона, зрештою, не спала!), проте внутрішні мотиви й процеси для моєї розповіді все ж таки мають значення, а саме: як і чому в цьому складнющому світі відбувається те чи те? Якщо зовнішні вияви відповідають дійсності, тоді внутрішні мотиви можна вгадати коли не з певністю, то бодай приблизно; якщо ж зовнішні факти не відповідають дійсності — скажімо, ті двоє зустрілися тільки один раз і це ніде не запротокольовано, або пішла чутка про таке, чого насправді між ними не було,— тоді починаєш блукати в порожнечі, вагатися. Отак і тут. Як Лінгард розгадав таємницю "фальшивої" Моніки Штайєрман? Завдяки тому, що він із нею спав? Тоді про це знало б багато чоловіків. Може, дівчина його кохала? Тоді вона взагалі б не виказала йому своєї таємниці. Може, вона боялася? Може. А щодо Бенно, то чи не мав Лінгард наміру запідозрити його з самого початку? Де тут причина — у Дафні? Я ставлю ці запитання, бо мене звинувачують у смерті Дафни. Не треба було мені йти до справжньої Моніки Штайєрман. Але про це мене попросила Дафна. Я мав дослідити один із можливих варіантів. Я прийняв цю пропозицію — як і п'ятнадцять тисяч франків завдатку,— хоча вважав і досі вважаю цей варіант неможливим. Бо почесний доктор Ісаак Колер убив Вінтера, і сумніву в цьому нема. Те, що на його місці міг би бути хтось інший,— тільки можливість, яка нічого не доводить; а те, що під час пошуків цієї можливості на поверхню випливуть доти не помічені факти, становить суть фікції (нібито

Колер — не вбивця), яку я мав створити з метою цих пошуків. Щодо решти, то я повинен додержуватись істини. А втім, що таке істина в істині? Я наштовхнувся на підозри й тепер тупцюю довкола них. Що тут правильно? Що перебільшено? Що підтасовано? Що замовчується? У чому я маю сумніватися? У що вірити? Чи стоїть узагалі хоч щось справжнє, певне, безперечне за всіма цими подіями, за цими Колерами, Штайєрманами, Штюссі-Лойпінами, Елен, Бенно, Лінгардами й іншими, що переступили мені дорогу? Чи стоїть щось справжнє, певне, безперечне, реальне за нашим містом, за нашою країною? Хіба все це не опинилось за глухою стіною, безнадійно відгороджене від законів і

мотивів, що тримають у напрузі решту світу? Хіба все, що тут живе, любить, споживає, росте, вершить великі справи й длубається у дрібницях, продовжує свій рід і влаштовує своє життя,— хіба все це не ознаки чогось дрімучого, середньоєвропейського, а зрештою, провінційного, нереального? Що ми являємо собою ще? Що ми ще репрезентуємо? Чи лишилася ще хоч крихта глузду, хоч крапля сенсу в речах, про які я пишу? Але відповідь на ці запитання криється, мабуть, у загальному й конкретному, вона вихоплюється, мабуть, із кожної ймовірної людської ситуації і з кожного збігу обставин — зненацька, немов із схованки. Ця відповідь стане вироком нам, а виконання вироку — самою істиною. Я вірю в це. Вірю палко й уперто. Я хочу зберегти в собі рештки людяності не заради уславленого суспільства, в якому злидарюю, не заради оцих ненависних реліктів довкола, а заради справедливості. Для неї я тепер роблю, мушу робити все можливе. (Те, що я оце пишу, звучить пишномовно, врочисто, піднесено, одне слово, свята правда в супроводі органа, але я нічого не викреслюю, нічого не виправляю, бо нащо виправляти, який там стиль, мене посідають не літературні амбіції, а жадоба помсти; а втім, я не п'яний, пане прокуроре, ви не думайте, не п'яний, я тверезий, цілком тверезий, смертельно тверезий.) Отож мені не залишається нічого іншого (за ваше здоров'я, пане прокуроре!), як напиватись, волочитися з повіями, писати, ділитися своїми роздумами, ставити знаки запитання й чекати — чекати, поки з'ясується істина, поки жорстока богиня скине з очей пов'язку (це вже літературщина, аж із душі верне). Але істина з'ясується не в цих записах, вона — не формула, яку можна вивести, її не осягнеш ніякими мовними зусиллями, ніяким нікчемним віршуванням, вона виявляється й дає наслідки тільки в рішучих діях суду, в цьому споконвічному самоутвердженні справедливості. Істина візьме гору тоді, коли я постану нарешті перед почесним доктором Колером віч-на-віч, коли здійсню справедливість і виконаю вирок. Тоді на одну лиш мить, на один удар серця, на блискавичну вічність, на ту дрібку секунди, поки гримітиме постріл, сяйне істина — істина, яка тепер, коли я думаю про неї, здається маревом, чимось не більшим від химерної, страшної казки. Саме такою казкою ввижається мені й мій візит до "справжньої" Моніки Штайєрман — більше сном, ніж дійсністю, більше легендою, ніж фактом.

Моніка Штайєрман, 2. Вілла "Спочинок" стоїть на околиці нашого міста у величезному й такому здичавілому парку, що її вже давно майже не видно, і тільки взимку крізь плетиво крон старих дерев на тлі Вагнерівського пагорба часом невиразно, ледве-ледве прозирає кам'яний мур чи фронтон. Прийоми, що колись відбувалися в "Спочинку", залишилися в пам'яті небагатьох. Дід і батько справжньої Моніки влаштовували свята і ювілеї вже в своїх маєтках на Цугському та Женевському озерах, а в місті вони тільки працювали (обидва все ще вдавали з себе чорноробів промисловості), тоді як їхні жінки, приїжджаючи до міста, зупинялися в "Дольдері", "Бор-ан-Лаку", чи в тому ж таки "Брайтінгергофі". А "Спочинок" помалу ставав легендою. Особливо після того, як одного ранку біля вілли знайшли трьох зломщиків, що приїхали з Німеччини,— геть побиті, жалюгідні, вони лежали перед парковими воротями. Поліція не дала тій події ніяких пояснень. У справу втрутився Людевіц. Крім Дафни, яку всі вважали Монікою Штайєрман, у віллі, здавалося, більш ніхто не жив; постачальники мали залишати свої товари в порожньому гаражі біля воріт, однак харчів вони привозили загалом чималенько. Сама Дафна до вілли нікого не запрошувала — вона мала ще й розкішну квартиру на Авроштрассе. Перед тим, як їхати на Вагнерівський узвіз, я двічі приклався до пляшки "Тройпеля". Погода знов перемінилась, озеро здавалося просто калюжкою — так близько був другий берег. Четверта година дня. Перед воротями я зупинився й поставив машину правими колесами на тротуарі. Ворота виявились незамкнені. Невпевнено ступаючи— "Тройпель" ще не вивітрився,— я ввійшов до парку. Посилана гравієм доріжка вела вгору, раз у раз траплялися дерев'яні східці, проте підйом був зовсім не такий крутий, як я сподівався — адже тут як-не-як "узвіз". Парк був занедбаний, доріжки не розчищені, водограї поопростали мохом, між ними справжні джунглі, і кругом усе заставлене гномиками — безліччю гномиків.

Вони стояли повсюди не по одному, а цілими гуртами, цілими юрбами — білобороді, рожевощокі, усміхнені, з безглуздим, ідіотським виразом на обличчях, навіть сиділи на деревах, повмощувавшись на гілках, мов птахи; далі почали траплятися більші гноми, похмуріші, ба й

сердитіші, були поміж них і гноми —хи — ще більші, ніж гноми-чоловіки, лиховісні карлиці з величезними головами. У мене склалося таке враження, ніби вони вистежували мене, оточували, і я йшов усе швидше й швидше, поки на одному крутому повороті за могутнім старим ясенем мене зненацька схопили. Здавалося, мене кинули на камінь, і я не встиг навіть помітити, хто ж то мене так штовхнув, а потім повернув в інший бік,— очевидно, то був якийсь охоронець; після цього решту шляху до вілли мене більше несли, ніж вели. У дверях стояв ще один охоронець — такий здоровенний, що, здавалося, заступив собою весь прохід. Він прийняв мене й повів, підштовхуючи, всередину — спершу через передпокій, далі через залу з каміном, у якому потріскував вогонь — там неначе горіло ціле товстелезне дерево, й нарешті я опинився в такому собі салоні чи, коли хочете, скоріше в кабінеті. Тут мене відпустили, і я впав у шкіряне крісло. Немов оглушений, підвів очі. Руки й плечі боліли. Охоронці сиділи навпроти в масивних шкіряних кріслах. Обидва голомозі. Обличчя — ніби з глини. Вузькоокі, вилиці як кулаки. Одягнені охайно — темно-сині костюми з чистого шовку, так наче надворі середина літа, білі шовкові краватки; проте взуті все ж таки в черевики, в яких вони ступали, немов штангісти. Охоронці справляли враження велетів, хоч на зріст були, власне, й не дуже великі. Я кивнув їм головою. На обличчі ні в того, ні в того не здригнулася жодна риса. Я роззирнувся. На обшитих панелями стінах висіли й були приклеєні фотографії — так багато, що майже всі бурі панелі були, по суті, покриті цими фотошпалерами. І раптом із тим дивним жахом, без якого не буває жодного відкриття, я збагнув, що на всіх знімках та сама людина — доктор Бенно,— і аж тоді побачив у стіні навпроти загратованих вікон нішу, а в ній непристойний шедевр скульптора Мокка — "фальшиву" Моніку Штайєрман, тільки тепер уже в бронзі; постать була гола й підтримувала, мовби важкі тягарі, свої перса. І щойно я помітив її, як навпроти відчинилися двостулкові двері і третій охоронець — такий самий голомозий, але ще могутніший, у ще лискучішому шовковому костюмі, ніж ті двоє в кріслах,— уніс на руках якесь зморщене, скарлючене створіння, завбільшки з чотирирічну дитину. Невеличке калікувате тільце було вбране в якусь чудернацьку чорну сукенку з глибоким викотом, на якій зблискував сапфір.

— Я — Моніка Штайєрман,— промовило створіння.

Я підвівся.

— Шпет, адвокат.

— Ага, ага, адвокат! — проказала та малесенька істота із здоровенною головою. Голос у неї був моторошний. Здавалося, з цієї почвари промовляє людина. Голос належав жінці. — Чого вам од мене треба?

Охоронець, що тримав на руках істоту, стояв нерухомо.

— Моніко...

— Пані Штайєрман,— поправила мене істота і обсмикала на собі сукенку. — Туалет від Діора. Шик, еге? — В голосі її вчувався спокій, гідність, іронія.

— Пані Штайєрман, Дафна не хоче більше до вас повертатись.

— Ви прийшли, щоб мені про це сказати? — промовила істота.

— Я прийшов, щоб вам про це сказати,— відповів я.

Важко було здогадатись, як ця істота сприйняла моє повідомлення.

— Віскі? — спитала вона.

— Вип'ю.

Істота не подала жодного знаку, проте двостулкові двері позад мене відчинились, і четвертий голомозий охоронець приніс шотландське віскі та лід.

— Чистого? — спитала істота.

— З льодом.

Четвертий охоронець налив віскі й застиг збоку. Перші двоє повставали.

— Як вам подобаються мої слуги, адвокате? — спитала істота, і той, що тримав її на руках, підніс їй до рота склянку з віскі.

— Симпатичні. Я прийняв їх за ваших охоронців.

— Симпатичні, але дурні,— відказала істота. — Азіати. Нацистські антропологи не змогли прийти до одностайної думки щодо їхньої раси, і вони залишилися живі. Мій батько купив їх в одному інституті расових досліджень. Тоді така худобина продавалась недорого. Як непотрібні відходи людства. А для мене вони азіати — просто мені до вподоби це слово. Ви бачили в парку гномиків, адвокате?

По обличчю в мене котився піт. У салоні було перетоплено.

— їх там ціла армія, пані Штайєрман.

— Часом я стаю під жіночкою, і ніхто не бачить мене,— засміялась істота. — Навіть коли я ворушусь. Cheerio!8

Той, що тримав істоту, знов підніс їй до губів склянку. Вона випила.

— За ваше здоров'я, пані Штайєрман,— мовив я і також випив.

— Сідайте, адвокате Шпет,— наказала істота.

Я сів у шкіряне крісло. Слуга з істотою на руках так само нерухомо застиг переді мною.

— Дафна більш не хоче до мене повертатись,— проказала вона. — Я знала, що колись так буде. — В її великих очах на маленькому зморшкуватому обличчі з могутнім, майже не вкритим волоссям черепом виступили сльози.

Не встиг я щось сказати, як слуга посадив істоту на мої коліна, тицьнув мені у вільну руку її склянку, а сам ступив до вікна й гупнув разом із рештою трьома навколішки; всі четверо вмить повклякали лобами в підлогу, виставивши вгору свої величезні зади. Істота вчепилася в мене. З двома склянками в руках я почував себе досить безпорадно.

— Знов моляться. П'ять разів на день. А мене садовлять тоді здебільшого десь на шафу,— сказала пані Штайєрман. Потім владно: — Пити!

Я підніс їй до губів склянку.

— А як вам Гайнц-Олімпієць — правда, чудо? — несподівано запитала вона й аж тоді допила, не переводячи дух, своє віскі.

— О, звичайно! — відповів я і поставив порожню склянку на килим поруч із кріслом. При цьому істота мало не впала з моїх колін.

— Дурниці! — кинула вона своїм глибоким, сповненим зневаги до самої себе голосом. — Бенно — це вульгарний паскуда, що геть пустився берега. А я в нього закохалася. Я завжди закохувалась у вульгарних чоловіків, бо в таких чоловіків закохувалась Дафна.

У мене було таке відчуття, наче я тримаю на руках невеличкий кістяк.

— Я дала Дафні своє ім'я, щоб вона жила життям, яким хотіла б жити я сама. І вона ним жила,— проказала істота. — Я б теж спала з першим-ліпшим. Ви з нею спали? — раптом різко запитала вона.

— Ні, пані Штайєрман.

— Годі там молитись! —звеліла вона.

Слуги попідводились. Той, що приніс господиню, знов узяв її на руки. Мимоволі я також устав, усе ще тримаючи в руці склянку з віскі. Доручення я виконав і хотів був уже піти.

— Посидьте ще, адвокате! — наказала істота.

Я послухався. Сидячи в слуги на руках, вона дивилася згори на мене. В очах її з'явилося щось загрозливе. Ув'язнена в своєму невеличкому скоцюрбленому тілі, вона могла виявляти себе тільки очима та голосом.

— Ножа! — кинула істота.

Один із слуг розчинив ножа й простяг їй.

— До фотографій Бенно! — наказала вона.

Слуга підніс її до фотографій на стіні, і вона спокійно, немов хірург на операції, заходилася різати доктора Бенно — де він усміхався, де їв, де сидів, думав, спав, сяяв від радощів, пив; вона різала його у фраку й у смокінгу, в костюмі, пошитому на замовлення, і в костюмі для верхової їзди; різала там, де він стріляв з пістолета, де був у костюмі пірата на карнавалі, у плавках, без плавок; різала доктора Бенно в костюмі

фехтувальника на олімпійському турнірі, різала його на полюванні, різала в тенісному костюмі, у піжамі. Ми відійшли, щоб не заважати; слуги стояли довкола мене, а той, що тримав те мале створіння на руках, усе ходив круг нас у пекельно натопленому кабінеті, де підлогу вже почали встеляти клапті порізаних фотознімків. Коли вже не залишилося жодного цілого, ми знов посідали на свої місця, так наче нічого й не сталося. А мені знов посадили на коліна господиню. Я сидів, немов батько з дитиною-виродком.

— Тепер мені буде легше,— спокійно промовила вона. — Тепер нехай Дафна падає, мені байдуже. Я вже подбаю про те, щоб вона знов стала тим, ким була колись.

Вона звела на мене очі. Зморшкувате обличчя здавалося таким старезним, мовби його власниця народилася давно-давно — ще як і людей не було.

— Вітайте Колера,— сказала вона. — Старий частенько мене навідував. Коли він хотів зробити щось по-своєму й мене розбирала злість, я лазила по бібліотеці й закидала його книжками. Але Колер однаково завжди домагався свого. Він ще й тепер керує моїми справами. З в'язниці. І те, що ми взялися не за оптику та електроніку, а за виробництво озброєння для танків, зенітних гармат, мінометів і гаубиць,— це заслуга Колера. Думаєте, на таке здатний Людевіц чи й я сама? Та ви тільки подивіться на мене!

Істота замовкла.

— У мене в голові самі химери,— промовила вона по хвилі, і насмішка та зневага, з якими ця потвора ставилася до себе, знов почулися в її голосі.

— Віднести! —наказала вона.

Слуга взяв її на руки.

— Бувайте, адвокате Шпет! — кинула вона, і в її голосі знов забриніли спокій, гідність, іронія.

Двостулкові двері розчинились, і слуга виніс Моніку Штайєрман з кабінету. Двері зачинились. Я залишився з тими двома, що привели мене сюди. Вони підступили до мого крісла. Один узяв у мене з рук склянку, я хотів був устати, але другий штовхнув мене назад. В обличчя мені хлюпнуло шотландське віскі (лід у ньому вже розтанув). Потім вони підхопили мене з крісла, понесли з кабінету, перетнули залу, вийшли з будинку, спустилися сходами в парк, гномики лишилися позаду, а ті двоє відчинили ворота й викинули мене під колеса "порте". Стареньке подружжя, що прогулювалося тротуаром, вражено подивилося спершу на мене, а тоді вслід тим двом, що вже зникали в парку.

— Іноземний робітник,— сказав я і взяв квитанцію на штраф, яку поліцейський підклав під двірник на лобовому склі. Ставити машину перед виїздом з воріт правила забороняють.

Звіт про звіти. Офіційна заява з'явилася у нашій всесвітньовідомій місцевій газеті через три дні після мого візиту на Вагнерівський узвіз; підписав її такий собі національний радник Єшісбургер, адвокат "Допоміжних підприємств Трег АГ". В ній писалося, що особа, яку було випущено на волю десять років тому з інтернату на Лазуровому Березі і яка своїми скандалами не давала спокою нашому місту, насправді не Моніка Штайєрман — за таку вона видавала себе з великодушної згоди тяжко покаліченої спадкоємиці "Допоміжних підприємств Трег АГ",— а Дафна Мюллер, 09.09.30 р. народження, нешлюбна дочка Ернестіни Мюллер, учительки із Швангнау, кантон Берн (померла 02.12.42 р.), та Адольфа Вінтера, екстраординарного професора місцевого університету, вбитого 25.03.55 р. Ця брудна газетна замітка, що відповідала вдачі національного радника, викликала скандал, на який Ешісбургер і сподівався. Преса, що доти поводилася досить тактовно, стала безцеремонною і з усіма подробицями змальовувала навіть бійку у

"Брайтінгергофі". Педролі заявив, що Бенно заборгував йому за проживання в готелі та харчування за цілих три місяці; він, Педролі, мовляв, гадав, що Моніка Штайєрман зрештою за все заплатить, а тепер ця Штайєрман, виявляється, вже зовсім не Штайєрман. Однак і Дафна, й Бенно безслідно зникли, і вся та зграя накинулася на мене; Ешісбургер натякнув, що я побував у справжньої Моніки Штайєрман; Ільзе Фройде захищалася, мов тигриця, проте кілька репортерів усе ж таки пробилися до мене, я викручувався як міг, відсилав їх до Лінгарда, з дурної голови ляпнув прізвище Куксгафена, якого Педролі замовчав, зграя помчала до Реймса, та було пізно: під час випробувань новенький Куксгафенів "мезераті" вибухнув, і разом із ним принц розлетівся на свої складові частини. Репортери повернулись до міста, взяли в облогу "Спочинок", на Вагнерівський узвіз потяглися каравани машин, але до парку (про віллу вже й не кажу) нікого не пускали. Один відчайдух, озброївшись усілякими технічними засобами, переліз уночі через мур, а вранці він, і сам не зрозумівши, що з ним сталось, опинився геть роздягнений і без камер у рідкій багнюці перед воротями парку, бо одночасно з тією офіційною заявою до міста прийшла осінь, ураганний вітер позривав з дерев багряну й жовту барви, під ногами на тротуарах лежали замети падолисту й гілля, потім пустився дощ, згодом він перейшов у сніг, тоді знов дощ, усі вулиці вкрило брудне місиво, в якому тепер і стояв, тремтячи від холоду, репортер. Однак цей скандал розворушив не тільки пресу — він примусив працювати й уяву. Містом гуляли най-безглуздіші чутки, до яких я дуже довго не прислухався. Надто я був заклопотаний своїми справами. Мої клієнти розбігалися, поїздка до Каракаса не вигоріла, з вигідним розлученням теж нічого не вийшло, у податковому управлінні мені не виявили довіри. Багатонадійний початок раптом виявився безнадійним, завдаток від Колера розтанув, я здавався собі спортсменом, що в марафонському забігу стартував як на стометрівці, і тепер попереду мене чекала безконечна дистанція до вигідної адвокатської практики. Ільзе Фройде вже шукала собі нову роботу. Я вирішив поговорити з нею.

Вона сиділа в приймальні за столом і, поставивши на клавіші друкарської машинки невеличке дзеркальце, наводила губи яскраво-червоною помадою. Її

коси, вчора ще солом'яного кольору, були чорні, з синюватим полиском, який здавався аж трохи зеленим. Було п'ять хвилин на сьому.

— Ви шпигуєте за мною, пане докторе! — запротестувала Ільзе, і далі фарбуючись.

— Та ви ж самі так голосно розмовляєте по телефону з посередницькою фірмою з питань працевлаштування! — відповів я на свій захист.

— Але ж цікавитись поки що не заборонено! — відказала вона, закінчившії наводити марафет. — Та напризволяще я вас не покину, особливо тепер, коли на нас насувається така величезна робота.

— Величезна робота? — здивовано перепитав я.

Ільзе Фройде не відповіла. Вона спершу виставила на стіл свою напхом напхану сумочку з наплічним ремінцем, потім недбало кинула в неї дзеркальце й губну помаду.

— Пане докторе,— почала вона,— як для адвоката у вас надто добродушний вигляд. Адвокат повинен мати інший вигляд. Я адвокатів знаю, своїм виглядом вони або викликають довіру, або скидаються на художників чи музикантів — скажімо, на піаністів, тільки без фрака. А ви, пане докторе...

— На що ви натякаєте? — нетерпляче урвав я її.

— Я натякаю на те, пане докторе, що ви — обдертий собака. На адвоката ви не схожі, а все ж таки адвокат. І теж хочете витягти невинного кантонального радника з в'язниці.

— Що ви верзете, Ільзе? — вражено спитав я.

— Тоді нащо ж ви прийняли від кантонального радника Колера чек на п'ятнадцять тисяч франків?

Я стояв як громом прибитий.

— Звідки ви про це знаєте? — накинувся я на неї.

— Час від часу мені доводиться, зрештою, прибирати у вас на столі! — огризнулася вона. — У вас же там таке робиться!.. А ви ще й кричите на мене. — Вона втерла очі. — Та ви свого доб'єтеся! Ви визволите нашого доброго кантонального радника. Я залишуся з вами! Як реп'ях! Ми вдвох доб'ємося цього, пане докторе!

— Ви вірите в те, що старий Колер не винен? — збентежено запитав я.

Ільзе Фройде підвелася — грацiйно, незважаючи на свою респектабельну

огрядність,— і закинула на плече сумочку.

— Таж про це все місто знає!—відповіла вона. — І про те, хто вбивця.

— О, це вже цікаво! — промовив я, і раптом мене обдало морозом.

— Доктор Бенно,— заявила Ільзе. — Він був чемпіоном Швейцарії у стрільбі з пістолета. В усіх газетах пишуть.

Потім я сидів з Мокком у "Театральному". Щось у лісі здохло — старий скупердяга запросив мене сам. Узагалі він запрошує тільки тоді, коли певен, що ти відмовишся. Я про це знав, і все ж таки пішов. Мене брала нетерплячка подивитися, чи це правда, нібито після вбивства Вінтера Мокк узяв моду сідати лише за його столик. Це була правда. На мій подив, Мокк радо привітався зі мною. Та щойно я сів, як за нашим столиком з'явився начальник поліції (саме тоді ми з ним і познайомились), до того ж виявилось, що він спеціально прийшов познайомитися зі мною, і взагалі це він організував зустріч, він таки й запрошував, бо наприкінці сам за все й заплатив. А Мокк був тільки приманка. Начальник поліції замовив суп із фрикадельками з печінки, філе Россіні зі смаженою картоплею та бобами й пляшку шамбертену — на честь Вінтера, як він пояснив; професор, мовляв, страшенно любив почесати язика, зате ж і поїсти був мастак — любо було на нього подивитись, коли він сідав до столу. Я замовив те саме. Мокк вибрав на візку телячу печеню з картопляним пюре. В нашій трапезі було щось моторошне. Ми їли мовчки, тож Мокк тільки даремно зняв свій слуховий апарат і поклав на столі поруч із тарілкою (щоб йому не заважали балачкою їсти). Потім начальник поліції узяв шоколадний мус, і я розповів йому про свою розмову з Ільзе Фройде.

— Ви собі не уявляєте, Шпет, як же має рацію ваша секретарка-унікум! Ця чутка пішла з в'язниці. Директор і наглядачі присягаються, що Колер просто не може бути вбивцею. Дідько його знає, як цього добився той старий шельма. Як тільки в якусь дурницю повірять одні, зразу вірить і решта. Це як лавина. Вона захоплює і несе з собою все більшу й більшу масу, що вірить у дурницю. Спершу в це повірили в самому відділі вбивств. Звісно, вас це не обходить, Шпет, одначе Геррена недолюблюють, і якби раптом виявилося, що арешт Колера — помилка, лейтенантові підлеглі були б на сьомому небі. Щодо решти поліції, то вся вона ставиться до відділу вбивств ревниво, а пожежники й службовці безпеки руху порівняно з поліцією страждають комплексом неповноцінності. І тепер цю лавину просто годі спинити, вона вже докотилася до населення міста, а воно тільки й жде, щоб ми десь дали промах. Насамперед я. І ось вбивця вже обертається на таке собі

невинне ягнятко. Навіть більше — він стає популярним, багатьом це вбивство на руку, й уся ота шатія-братія, компанія Колера — члени Ради кантонів, національні, урядові, кантональні та міські радники й узагалі ті, в кого нечисті руки всі оті генеральні директори й директори, боси й шефи — вони невдоволені рішучою поведінкою Еммерліна і такою невдачею суддів. Загалом вони не проти, щоб Колера засудили, однак розраховували на умовний вирок чи й на виправдання через неосудність, що не робить неосудним політика. Якби виявилося, що Колер не винен, це був би бальзам на багато чиї рани, Шпет.

Мокк відсунув тарілку й уклав у вуха слуховий апарат.

— Старий Колер дав вам справді дивне доручення. А тепер ще й оці дурні балачки, нібито він не винен, нібито вбивця — отой баламут Бенно... Тільки через те, що колись він добре стріляв. Хоч у нас тут кожен вважає себе снайпером. Але чому б тоді тому лобуряці ховатися? — промовив начальник поліції і почав їсти шоколадний мус. — Не до вподоби це мені. Колерове доручення, чутка про те, нібито він не винен, зникнення Бенно — все це якось між собою пов'язане.

— Шпет ускочив у пастку,— кинув Мокк і заходився щось малювати вугільним олівцем на скатерці. То був пацюк: вже затиснутий у пастці, він усе ще гриз покладене для приманки сало.

На Цельтвег у моєму кабінеті сидів Лінгард.

— Як ви сюди потрапили?! —роздратовано запитав я.

— Не має значення,— кинув Лінгард замість відповіді й показав на стіл. — Звіти.

— Ви теж вважаєте, що Колер не винен? — недовірливо спитав я.

— Ні.

— Мокк каже, що я вскочив у пастку,— мовив я похмуро.

— Це залежатиме від вас,— відповів Лінгард.

Сто п'ятдесят сторінок — списані густо, в телеграфному стилі. Я сподівався знайти в них версії, здогади, невиразну комбінацію припущень, а наштовхнувся на факти. І в кожному випадку називалось конкретне ім'я. Самі звіти можна було оцінювати по-різному, проте ставитися до них я мав обережно.

Наслідки опиту свідків Шенбехлером. Очевидці давали суперечливі свідчення, настільки суперечливі, що доводилося просто дивом дивуватись. Наприклад, кельнерка твердила, нібито Колер вигукнув: "Паскуда!"— тоді як прокурист однієї крамниці, що торгує жіночою білизною,— він тоді сидів за сусіднім столиком ("На мене ще бризнула підлива"),— сказав, що Колерові слова для нього пролунали як "Добридень, друже!" А третій свідок сам бачив, мовляв, як кантональний радник ще потис професорові руку. Один запевняв, що Колер, застреливши Вінтера, зіткнувся з Лінгардом. Поруч — знак запитання і зауваження Лінгарда: "Я там не був". І такі інші суперечливі висловлювання — понад п'ятдесят сторінок. Виходить, жодного об'єктивного свідка. Кожен схильний несвідомо додавати до побаченого щось від себе. Подія, що стається в нього на очах, відбувається одночасно поза ним і в ньому самому. Свідок сприймає цю подію по-своєму, вкарбовує її собі в пам'ять, а пам'ять її перекарбовує. Пам'ять у різних людей відбиває ту саму подію по-різному. Зросла й кількість суперечливих тверджень, оскільки Шенбехлер, на противагу поліції, опитав усіх свідків. І що більше свідків, то більше суперечностей. Понад п'ятдесят сторінок цілком протилежних тверджень! Дійшло навіть до розбіжностей у часі, адже випадок стався рік і дев'ять місяців тому. Людська фантазія мала час деформувати пам'ять; до цього додалося прагнення виставити бажане іза дійсне, похизуватися тощо. Ще добрих п'ятдесят сторінок могли б заповнити свідчення тих, що уявляли себе очевидцями вбивства, хоч насправді ними не були. Проте Шенбехлер провів розслідування на совість.

Звіт Фойхтлінга. Цей діяв найпростіше. Він ставив запитання прямо і міг собі це дозволити, оскільки ставив запитання прямо завжди. На нього вже й не звертали уваги, коли він починав розпитувати. Фойхтлінг цікавився всім, зокрема й таким, що було чи здавалося безглуздим. Отак камінчик до камінчика (а поміж них чарка за чаркою мартіні), і зрештою воленьки-поволеньки виникла мозаїка, що підтверджувала, хоч і досить сумнівно, свідчення окремих очевидців, які траплялись у звіті Шенбехлера. Адже одні запевняли, ніби доктор Бенно теж був у "Театральному", інші — що він підходив до Вінтера ще раніше, ніж з'явився Колер, ще інші — нібито Бенно сидів за тим самим столиком; один навіть заявив, що доктор вийшов із ресторану відразу за кантональним радником, а одна буфетниця сказала, що невдовзі після вбивства професора Бенно влетів до бару, на радощах пустився танцювати, бив келихи й кричав: "Кліщеві амбаї Кліщеві амба!" — і штовхав усіх, і кожному пояснював, що тепер, мовляв, він із нею одружиться. Люди відразу подумали про Моніку Штайєрман, бажали йому щастя й напрошувалися на весілля. Усе те діялося в барі "Ушестя", — так називали одне злодійське кубло неподалік від кафедрального собору за багатий вибір міцних напоїв,— де останнім часом нерідко бував Бенно. Той "останній час" у нього тривав уже понад два роки. Бенно вийшов з порядної сім'ї, дістав добру освіту, зробив спортивну кар'єру, домігся блискучих успіхів у суспільстві, заручився з Монікою Штайєрман, найбагатшою нареченою в місті, але потім раптом пустився берега, перемінивсь, його почали уникати люди. Всі зійшлися на думці, що Моніка розірвала їхні заручини. Внаслідок його численних поїздок за кордон пішли чутки про те, нібито він "грає". Якийсь час йому ще вдавалося, хоч це було й не легко, підтримувати вигідні зв'язки з шанованими родинами в місті, та потім його майже перестали запрошувати, а тоді й зовсім знехтували. Бенно жив іще на широку ногу, та згодом спродав усе, що в нього лишилося від колишнього блиску: гравюри, меблі, кілька ящиків старого бордо. Багато з речей, які він продавав,— скажімо, жіночі приіфаси,— належали не йому. Як наслідок — два судових процеси. (Я не описуватиму тут детально боргів Гайнца-Олімпійця — вони були майже фантастичні, просто катастрофічні: понад двадцять мільйонів!) Хоч як це дивно, але дані Фойхтлінга щодо Бенно і

в справі з убивством Вінтера багато в чому відповідали дійсності (крім боргів): закордонні поїздки на конгреси пен-клубу, які насправді були вигадкою, але про які Бенно розповідав по кілька тижнів, чутки про те, що він нібито вчащає у казино. Вінтер теж часто набридав людям своїми цитатами з Гете в барі "Ушестя" — адже він перестав ходити за стіл для завсідників-літераторів на третьому поверсі у "Театральному".* Там він зустрічався з місцевими видавцями, редакторами, театральними критиками та корифеями агіографії, щоб разом з ними не втратити впливу на нашу культуру. Те ясновельможне товариство хоч професора й терпіло, однак насміхалося з нього і, коли він ушивався до своїх нідердорфських танцівниць, називало його Магараджею. Сумніву нема, робив висновок Лінгард, що коли не вважати вбивцею Колера, то єдиний, про кого може йти мова як про злочинця,— це Бенно. Він, мовляв, мав Дафну за Моніку Штайєрман, потім між ним і Вінтером пробіг чорний кіт, внаслідок цього Дафна порвала з доктором, і той зрештою пустився берега. Бувши зарученим з Монікою, Бенно мав змогу відкрити який завгодно кредит, без неї — ніякого. У мене виникла підозра. Версія Лінгарда не в'язалася з фактами. Адже Дафна порвала з Бенно вже після того, як він її побив, а Моніка Штайєрман відвернулася від Бенно аж тоді, коли Дафна порвала з нею. Вінтер і Людевіц знали, що Дафна — не Моніка Штайєрман, однак про це знали не тільки вони. Те, що людина приймає образ когось іншого, а сама ніби розчиняється, зникає,— справа непроста, і щоб її здійснити, в неї треба втаємничити й інших людей. Про це мав знати й дехто з представників влади. І ось це стало відомо Колерові. (Моніка Штайєрман розповідала мені сама.) Можливо, про це знало навіть багато людей. Пастка, в яку я, за висловом Мокка, вскочив, могла полягати лише ось у чому: бажаючи того чи ні, я поширював думку, що Колер не винен, хоч сам її і не поділяв. Я робив це тому, що прийняв доручення Колера. Коли вже я погодився на вигадку, що вбивця — не він, то доконче мав натрапити на іншого вбивцю: коли Цезаря вбив не Брут, виходить, його вбив Кассій. Можливо. Можливо, чутку про те, що Колер не винен, пустили й не директор в'язниці та наглядачі, а я сам. Хто розповів начальникові поліції про моє доручення? Коли ми розмовляли тоді з Колером, у камері був наглядач Мезер. А може, старі Кнульпе, Елен, особистий Колерів

секретар Фердер, котрийсь із адвокатів, Лінгард чи хтось із його людей? Про доручення знала Ільзе Фройде. Чи не прохопилась, бува, вона? Мабуть, про доручення Колера вже гуде все місто. Хоч я й певен, що він учинив убивство з наукового інтересу, проте завдяки його дорученню моє розслідування звернуло від Колера вбік, замість повести до нього. Може, в цьому й полягав сенс доручення? Може, то я й здійснив цей незрозумілий маневр, поставляючи своєму замовникові звіти про хід розслідування? Але ж я опинився в скрутному становищі. Незабаром Лінгард мав подати рахунок на витрати. Я потребував грошей, і тут було тільки одне джерело: Колер. Я мусив робити своє діло далі. Незважаючи на сумніви. Чи, може, вихід був? Мені спало на думку розшукати колишнього свого шефа Штюссі-Лойпіна й порадитися з ним. Та я вагався. Зрештою вирішив до нього таки не йти й про розслідування не розповідати. Хай буде що буде. Та потім я все ж відкинув вагання. Доктор Бенно прийшов до мене вночі з ЗО листопада на 1 грудня 1956 року, з п'ятниці на суботу. Близько півночі. Я добре пам'ятаю. Бо тієї ночі вирішилась його доля й моя. Я втретє перечитував звіт, коли він рвучко розчахнув двері кабінету, який колись належав йому і в якому тепер сидів я. Це був високий, можна сказати, здоровенний чоловік з довгою чорною чуприною, зачесаною пасмами назад — так, що вона закривала лисину. Накульгуючи, він підійшов до мого столу. Доктор Бенно справляв враження людини, кістякові якої стало важко носити тіло. Він уперся руками — на відміну від масивного тіла вони здавалися майже дитячими — в стіл і втупився у мене, освітленого з одного боку настільною лампою. Його розважливість де й ділася; переді мною стояв зневірений, однак симпатичний у своїй безпорадності чоловік. Я відкинувся в кріслі. Його чорний костюм був засмальцьований і лиснів.

— Докторе Бенно,— озвався я,— де ви були? Преса повсюди шукає вас.

— Байдуже, де я був,— промовив, важко дихаючи, він. — Шпет, доведіть справу до суду. Я прошу вас!

— Яку справу, докторе Бенно?

— Ту, яку ви проти мене порушили,— хрипко сказав він.

Я похитав головою і заявив:

— Ніхто не порушував проти вас ніякої справи, докторе Бенно.

— Брешете! — закричав він. — Ви брешете! Ви нацькували на мене Лінгар-да, Фантера, Шенбехлера, Фойхтлінга. Ще й підбурили проти мене пресу. Ви знаєте, що я мав причину вбити Вінтера.

— Це зробив Колер,— відповів я.

— Ви ж у це й самі не вірите! — Він тремтів усім тілом.

— У цьому ніхто не має сумніву,— спробував я вгамувати його.

Бенно втупився в мене, витер брудною хустиною чоло.

— Ви влаштуєте мені процес,— тихо промовив він. — Мені кінець. Я знаю, мені кінець.

— Ну що ви, докторе Бенно!

Похитуючись, він рушив до дверей, повільно відчинив їх і, не озираючись, пішов.

Алібі. Мене знов перебили. У двері постукала доля. Цього разу в образі Лаккі. Він привів з собою якогось типа, що назвав себе Маркізом. Узявшись описувати ці фатальні події, в які сам і вплутався, і в такий спосіб виступивши з них, я маю ще мужність визнати: у злочинному світі я й сам став злочинцем. Я певен, пане прокуроре, ви згодитеся з констатацією цього факту. Хочу висловити, правда, одне застереження: до цього злочинного світу я зараховую і вас самого вкупі з суспільством,

яке ви представляєте із службового обов'язку, а не тільки Лаккі, Маркіза й себе. Щодо отого людиноподібного типа, то його занесло сюди з Невшателя. Разом з відкритим "ягуаром". На фізії — усмішка, так ніби він прибув із самого Кокса, манери — немовби продає дороге мило. Було це в неділю, близько десятої вечора (пишу я в кінці липня 1958 року — кволі потуги дати лад своїм паперам). Надворі саме пройшла гроза, страшенно блискало й гуркало, дощ іще шумів, однак полегкості він не приніс, повітря стояло важке й задушливе. Піді мною гриміли псалми "Здайся, світе, в руки божі, радо западися" та "Хай дух святий вогонь і грім на грішні голови пошле". Лаккі якось збентежено посмикував вусики й здавався мені трохи знервованим; його апостольські очі теж заклопотано поблискували, чого доти я за ним ніколи не помічав. Мабуть, Лаккі міркував. На обох — плащі, які були, однак, майже сухі.

— Нам потрібне алібі,— несміливо почав Лаккі. — Маркізові й мені. На останні дві години.

Маркіз єлейно всміхнувся.

— А дві години тому? — спитав я.

— На той час алібі в нас залізне,— запевнив Лаккі й очікувально звів на мене о^і. — Ми були з Гізеллою і Мадлен у "Монако".

Маркіз на підтвердження кивнув головою.

Я запитав, чи бачив хто, як вони йшли до мене. Лаккі, як завжди, був оптиміст.

— Нас ніхто не впізнав,— запевнив він. — Щодо цього парасольки — штуки вигідні.

Я замислився.

— А де ж вони, ваші парасольки? — спитав потім, підвівся з-за столу й замкнув свої записи.

— Внизу. Ми поставили їх за двері до підвалу.

— Вони ваші?

— Ми їх знайшли.

— Де?

— Теж у "Монако".

— Виходить, дві години тому ви їх поцупили?

— Лив дощ...

Лаккі з тривогою відчув, що від його відповідей я не в захваті. Він з надією дістав з-під плаща пляшку коньяку "Наполеон". Маркіз теж поставив на стіл, ніби фокусник, таку саму пляшку.

— Непогано,— кивнув я головою. — По-людському.

Після цього обидва поклали на стіл по тисячофранковій банкноті.

— Ми ділові марнотрати,— заявив Лаккі.

Я похитав головою.

— Лаккі, любий мій,— скрушно зітхнув я,— я принципово не хочу сісти за фальшиве свідчення.

— Зрозумів,— сказав Лаккі.

Обидва виклали ще по тисячі франків.

Але я не д&вав себе вмовити.

— З парасольками вийшло надто по-дурному,— заявив я.

— Поліція розшукуватиме нас не через парасольки,— заперечив Лаккі, проте душа його була вочевидь не на місці.

— Але через парасольки може натрапити на ваш слід,— підказав я.

— Ясно,— мовив Лаккі.

Обидва виклали ще по тисячній.

— Ви часом не поставали мільйонерами? — здивувався я.

— У кожного свої прибутки,— відповів Лаккі. — А як одержимо решту, тоді вшиємося. За кордон.

— Решту чого?

— Решту гонорару,— пояснив Маркіз.

— Якого гонорару? — недовірливо спитав я.

— За доручення, яке ми виконали,— уточнив Лаккі. — Коли ми вже будемо в Ніцці, ті передам тобі Гізеллу й Мадлен.

— А я залишу вам своїх дівчаток,— запевнив Маркіз. — У Невшателі це діло вигідне.

Я уважно роздивився банкноти, згорнув їх і сховав до задньої кишені штанів. Лаккі ще хотів був розповісти про якісь подробиці, але я урвав його:

— Затямте собі: навіщо вам алібі — це не моє діло.

— Пардон,— вибачився Лаккі.

— А тепер сигарети на стіл! — наказав я.

У Лаккі сигаретами були напхані всі кишені — "Кемел", "Данхілл", "Блек енд уайт", "Супер Кінг", "Піккаділлі". На столі виросла ціла гора коробок.

— Одна подруга має кіоск,— пояснив Лаккі.

— А що курить пан Маркіз?

— Я курю рідко,— знічено прошепелявив той.

— І не носиш із собою сигарет?

Маркіз похитав головою.

Я знову сів за стіл. Треба було діяти.

— А зараз з півгодинки покуримо,— розпорядився я. — Як можна швидше і як можна більше. Я — "Кемел", Лаккі — довгі "Супер Кінг", а Маркіз, з божою поміччю,— "Данхілл". Сигарети скурювати не до кінця — щоб іще можна було прочитати марку, потім роздушувати й скидати в одну попільничку. А насамкінець кожен візьме з собою почату коробку.

Ми смалили не на життя, а на смерть. Згодом додумалися прикурювати відразу по чотири сигарети, а далі вони горіли вже самі. Надворі знов почалася гроза, а внизу під нами надривно лунали псалми: "Души нас, господи, души, наш дім, добро — усе круши. Самі ж тебе ми вбили, святий наш дух зганьбили".

— Правду кажучи, я взагалі не курю,— простогнав Маркіз. Йому було так погано, що він уже майже став схожим на людину.

Через півгодини в попільничці лежала купа недокурків. У кімнаті не було чим дихати — вікно ми зачинили. Потім ми вийшли з кабінету й поверхом нижче попали просто в руки поліції. Вона прийшла, однак, не до нас, а до "Святих з Уетлі". Сусіди, що ладні були потрапити до пекла без псалмів, поскаржилися. Отож пузатий Штубер з поліції моральності торгав двері, а два його помічники, патрульні поліцейські, підозріливо подивилися в наш бік — нас усіх трьох у місті добре знали.

— Слухай, Штубер,— сказав я,— ви ж поліція моральності. Яке вам діло до святих?

— Ви краще дивіться за своїми святими! — пробурмотів Штубер і пропустив нас.

— Повійницький адвокат! — гукнув мені вслід один із поліцейських.

— Краще нам одразу піти до поліційної управи! — простогнав Лаккі. Після зустрічі з поліцією він занепав духом.

А Маркіз від страху, здавалось, заходився проказувати молитву. Я вже бачив, що вплутався в якусь темну справу.

— Пусте! — підбадьорив я обох. — Кращої зустрічі, ніж із поліцією, нам би й не приснилось!

— А парасольки?..

— Заберу їх потім.

На свіжому повітрі нам відлягло від серця. Дощ перестав. На вулицях було багато людей, і на Нідердорфштрассе ми зайшли до "Монако". Гізелла сиділа ще тут, Мадлен уже не було (тепер я пригадав її ім'я). Зате були Корінна й Полетта, дві новенькі на службі в Лаккі — він їх недавно привіз із Женеви. Всі троє дівчат були вишукано вбрані (відповідно до цін) і вже обслужили кількох клієнтів.

— О, а чого це Маркіз такий зелений? — вигукнула Гізелла й помахала нам рукою. — Що ви йому зробили?

— Ми дві години грали в покер,— пояснив я,— і Маркізові довелося курити разом з нами. Це йому за те, що він хотів відбити тебе в Лаккі.

— Я нічого не зрозуміла,— сказала по-французькому Полетта.

— Серйозні справи люблять, щоб їх залагоджували в тиші.

— І що? — спитала знов Полетта.

— Тепер твоїм адвокатом буду я,— відповів я.

Дівчина здивовано підвела очі.

Я обернувся до Альфонса. Бармен із заячою губою саме витирав за стойкою склянки. Я замовив віскі. Альфонс поставив перед нами три "Шістдесят дев'ятки". Я випив своє віскі одним духом, кинув барменові: "Панове заплатять",— і рушив з "Монако". Ще не відійшовши від бару й десяти кроків, я почув, що біля нього зупинилася машина. Я оглянувся й побачив, як до бару ступив начальник поліції з трьома детективами з

відділу вбивств. Я відразу завернув за ріг, пройшов квартал і пірнув у забігайлівку. Пощастило мені й згодом (принаймні один раз): коли я через годину повернувся до себе на Шпігельгассе, IIIтубера з двома поліцейськими там уже не було. В будинку стояла тиша — видно, "брати з Уетлі" вже також розбіглися. Обидві парасольки стояли за дверима до підвалу. Я взяв їх і хотів був сховати в підвалі, коли мені раптом сяйнула інша ідея. Я рушив сходами нагору. У сектантів було тихо. Двері виявилися незамкне-ні. Щоправда, я однаково відчинив би їх ключем від входу — як у більшості старих будинків, він відмикав усі замки.

Я ступив до передпокою. Зі сходів сюди падало трохи світла. Біля дверей на підставці стояло кілька парасольок. Я поставив до них і обидві свої мокрі, потім ретельно замкнув двері, піднявся до себе й увімкнув світло. Вікно було розчинене навстіж. У кріслі сидів начальник поліції.

— Тут дуже накурено,— сказав він і перевів погляд на повну попільничку. — Я відчинив вікно.

— У мене були Лаккі й Маркіз,— пояснив я.

— Маркіз?

— Якийсь тип із Невшателя.

— Прізвище?

— Не люблю питати.

— Анрі Зюппе,— сказав начальник поліції. — Коли вони були у вас?

— Від сьомої до дев'ятої.

— Дощ уже почався, коли вони прийшли? — знов запитав начальник поліції.

— Вони прийшли до дощу,— відповів я. — Щоб не змокнути. А що таке?

Начальник поліції мовчки розглядав попільничку.

— Коли ви з Лаккі й Маркізом виходили із своєї нори, вас бачив Штубер з поліції моральності. Куди ви тоді пішли?

— Я?

— Ви.

— До "Часинки". Випив два віскі. А Лаккі з Маркізом пішли в "Монако".

— Я знаю,— кинув начальник поліції. — Там я їх і заарештував. Але тепер доведеться обох випустити. Вони мають алібі. Курили у вас. Дві години. — Він знов перевів погляд на попільничку. — Я мушу вірити вам, Шпет. Людина, яка дбає про законність, не стане забезпечувати алібі двом убивцям. Це був би абсурд.

— А кого вбито? — запитав я.

— Дафну,— відповів начальник поліції. — Дівчину, що видавала себе за Моніку Штайєрман.

Я сів за письмовий стіл.

— Я знаю, ви в курсі справи,— озвався мій співрозмовник. — Ви були у справжньої Штайєрман. Вона дала волю фальшивій Моніці пуститися

берега, і Дафна Мюллер опинилась на панелі. Не об'єднавшись із Лаккі та Зюппе. І ось її знайшли мертвою у власному "мерседесі" на стоянці. Десь о пів на дев'яту. На Гіршенплац. Вона приїхала туди о сьомій, але з машини не виходила. Була страшна гроза. Ну, а Лаккі й Зюппе тепер мають алібі. Зброї в них не знайшли, а плащі в обох були сухі. Доведеться їх відпустити. — Він помовчав. — З біса гарна дівка! — сказав потім. — Ви з нею спали?

Я не відповів.

— Та це й не має значення,— провадив він, потім прикурив улюблену свою "Баійяно" і закашлявся.

— Ви забагато курите, начальнику.

— Я знаю, Шпет,— відповів той. — Ми всі забагато куримо. — Він знов подивився на попільничку. — Але я бачу, ви виявляєте до мене певну увагу. Що ж, я теж виявляю до вас певну увагу. Такої загадкової, темної людини, як ви, Шпет, я ще не зустрічав. Скажіть, невже у вас немає товариша?

— Я не люблю заводити ворогів,— відповів я. — Хочете влаштувати мені допит, начальнику?

— Я просто з цікавості, Шпет,— ухильно відповів начальник поліції. — Вам немає ще й тридцяти.

— Я не міг дозволити собі прогулювати лекції в університеті.

1

Картярська гра у Швейцарії.

2

Наперед, заздалегідь, незалежно від досвіду (лат.).

3

Прізвище ЗсІюпЬасіїІег означає приблизно "той, що з чарівного струмка".

4

Уряд Швейцарської Конфедерації.

5

8іеіегтапп означає "уродженець Штірії", землі й історичної області в Австрії.

6

Картина швейцарського художника й скульптора, представника символізму А. Бекліна (1827—1901).

7

Зроблений в Енгадині, долині у Швейцарських Альпах.

8

За ваше здоров'я! (Англ.)

— Ви були в нас наймолодший адвокат,— промовив він. — А тепер ви вже не адвокат.

— Наглядова комісія виконала свій обов'язок.

— Якби я міг бодай створити собі про вас уявлення,— сказав начальник поліції,— мені було б легше зрозуміти вас. Але мені не вдається створити про вас уявлення. Коли я приходив до вас уперше, ваше прагнення домогтися законності викликали в мене захват, і я здався сам собі нікчемою. Але сьогодні ви не викликаєте в мене захвату. Щодо алібі, то я вам іще вірю, але що ви дбаєте про законність, у це я вже не вірю.

Начальник поліції підвівся.

— Шкода мені вас, Шпет. Що ви вплуталися в безглузду історію, я вже бачу. Але ж ви й самі втрачаєте глузд, і тут уже, мабуть, нічим не зарадиш. У цьому, здається мені, причина вашого падіння. Колер вам знов написав?

— З Ямайки.

— Скільки ж це його вже немає?

— Більше року,— відповів я. — Майже півтора року.

— Катається собі чоловік по білому світу,— проказав начальник поліції. — Та, може ж, скоро він усе-таки повернеться.

Після цього він пішов.

Р. Б. Знов через три дні. Про те, що я спав із Дафною, начальникові поліції я не сказав. Та він більше й не розпитував. Для нього це не мало значення. Я довго думав: написати про це чи ні? Зрештою, начальник поліції має рацію: все це настільки втратило сенс, що вже нема сенсу щось замовчувати. Реальністю стала вже й найбільша ганьба, і цією найбільшою ганьбою стала та роль, яку я відіграв у моральному падінні

Дафни, навіть коли до нього спричинилася помста "справжньої" Моніки Штайєрман. Після того скандалу Дафну майже цілий рік не можна було знайти. Жодна душа не знала, де дівчина, навіть Лін-гард не знав, як сам запевняв. Її квартира на Авроштрассе стояла порожня, хоч гроші за неї хтось платив. Хто — це не мало значення. Потім Дафна виринула знов. У колишньому своєму блиску. Так ніби нічого й не сталося. Навіть більше — тепер її оточували нові поклонники. Те, що вона робила колись із жиру, тепер стало її професією. Покинута друзями напризволяще, дівчина не пішла, а поїхала по руках на своєму білому "мерседесі", ціни гнула нечувані, і з матеріального боку стала на ноги. Хоч і доводилося платити податки — комунальний, державний, на оборону, страхування на старість, на випадок утрати годувальника. Побувати в неї вважалося неабияким шиком. Та про це не варто довго розводитись. Але як вона одного разу з'явилася до мене на Шпігельгассе, я все ж таки розкажу. Дафна постукала годині о другій ночі. Я думав, то Лаккі. Встав із канапи, де спав, ввімкнув світло, відчинив, і вона ввійшла. Роззирнулася. Вікно прочинене, у кімнаті —хоч собак ганяй (була середина лютого), на обклеєних дешевими шпалерами стінах знов картинки з "Беобахтера", в кріслі біля письмового столу — мій одяг, в іншому кріслі — пальто. На дівчині було пальто з шиншили — мабуть, про її ціни таки правду казали, або ж за неї все ще платила справжня Моніка Штайєрман. Дафна роздяглася, покидала все на крісло й лягла на канапу. Я ліг до неї. Вона була чарівна, а в кімнаті стояв холод. Дівчина пробула в мене недовго. Знов одяглася, взяла шиншилу й поклала на стіл тися-чофранкову банкноту. Коли я спробував запротестувати, Дафна щосили затопила мені правою в обличчя. Про таке взагалі не розповідають, і я теж нікому нічого не казав. Тепер пишу про це тільки через те, що махнув на все рукою. Сьогодні вранці, ще не було й шостої, до мене приходив Штубер з поліції моральності. Він розповів, що Лаккі й Маркіза виловили "Цолліконом" з озера (неподалік від того місця, де стоїть вілла Штайєрманів). Я трохи аж образився, коли щасливий Штубер пішов від мене. Навіть не поставив мені жодного запитання! Начальник поліції принаймні міг би прислати до мене когось із відділу вбивств. Виходить, Лаккі з Маркізом таки не встигли вшитися за кордон. Отож наше національне свято, перше серпня 1958 року, почалося з досить сумної

події. Та ще й була п'ятниця, та ще й ховали Дафну. Судово-медична експертиза дозволила забрати її. О десятій годині. Першого серпня до обіду в нас працюють, зокрема й гробарі,— для маленької держави цілого національного дня забагато, вона свою міру знає. Я саме вийшов з дому, коли це як загримить — цього літа без грози в нас і дня не минає. А мій "фольксваген" саме в ремонті. (Я тоді повечеряв був над якимсь озером, сів у "порше" —ну, пане прокуроре, коли вже писати, то писати! — і на Тюфвег під ошалілим нічним небом залетів юзом разом з Мадлен — а то була Мадлен? — у посадку; Лаккі ту справу зам'яв, ціпа два місяці пролежала в лікарні, а я знов пересів на свій старенький "фольксваген". Атож, тоді я ще мав "фольксваген". Правда, його треба було забрати вже давно, але в гаражі мені закрили кредит. А рахунків я боявся.) Отож на похорон Дафни я мусив їхати трамваєм. Чому я, однак, узявся за ручку дверей секти "Святі з Уетлі" й чому, коли двері подалися, прихопив одну з двох парасольок, які поставив туди шість днів тому, вже не має значення. Тепер уже важко сказати, що то було — моя неуважність чи чорний гумор. Небо вже було темне, як ніч,— і це о пів на десяту! — коли я поспішав через стару частину міста до Бельвю, спираючись на парасольку, як на палицю. Всі довкола були знервовані, я поспішав, як і щоразу перед грозою, а та, що саме насувалася, мала бути особлива, адже день, по суті, ще тільки почався. Яка Дафна, така й погода, промайнуло в мене. На Бельвю я сів у трамвай. Власне, йти в таку погоду на похорон було безглуздя, проте я майже машинально заліз до переповненого вагона. Час від часу крізь чорну стіну хмар пробивалося сонце — мов той прожектор, що то спалахував, то гас. На Кройцплац до вагона ввійшов огрядний, невисокий на зріст чоловік з лискучою лисиною, доглянутою чорною бородою з білими нитками сивини, в золотих окулярах без оправи і в чорному костюмі. Спершу я мимоволі подумав, чи це не дух Вінтера, який з'явився на похорон дочки,— так той чоловік був схожий на покійного професора. В руках він також тримав вінок, але що було написано на жалобній стрічці, прочитати я, звісно, не міг. На кладовищі вже зібрався цілий натовп. Тут були всі видатні люди міста,— тузі за своїм минулим піддаються всі,— однак з нових Дафниних клієнтів не прийшов ніхто. Але цього ранку люди сходилися на мальовниче міське кладовище не тільки заради

Дафни Мюллер. Поруч на вічний спокій проводжали прокурора Еммерліна. Його смерть також викликала в усіх почуття жалю, адже нема нічого сумнішого, ніж коли втрачаєш щоденну нагоду подратуватись. На щастя, до жалобного настрою додалося й трохи зловтіхи. Еммерлін сконав за досить комічних обставин. Він щотижня ходив до сауни, і ось того дня поруч із голим прокурором на лавці раптом з'явився... голий Лінгард! Такого жаху Еммерлін уже не зміг пережити. Одне слово, і сміх, і гріх. До того ж два похорони одночасно — у цьому теж є своя перевага. Можна побувати на обох водночас. Я стояв і міркував, хто ж до кого прийшов на похорон: голова міської общинної ради, прокурор Фойзер та кілька виправданих судом розпусників (цим просто кортіло подратувати покійного і в домовині) — до Еммерліна; Лінгард, Лойппінгер, Штосс і Штюссі-Лойпін — до обох; а от Фрідлі, Людевіц і Мондшайн — мабуть, тільки до Дафни. Всі мали при собі парасольки. Біля труни Дафни стояв пастор Зенн, біля труни Еммерліна — пастор Ваттенвіл. Обидва готові, тільки знак дай. Я нетерпляче ждав, переступаючи з ноги на ногу. Ударив грім. Але ні пастор Зенн, ні пастор Ваттенвіл молитву не почали. Літній чоловік, якого я бачив у трамваї, вже поклав свого вінка (інших вінків, крім його, біля труни не було). "Однокровній моїй сестрі Дафні. Гуго Вінтер". Мабуть, це й був учитель загальноосвітньої восьмирічки Вінтер. Знов торохнув грім, цього разу аж земля задвигтіла. Шарпонув вітер. Люди стояли, чекали, і навіть від сусідньої ями вже почали поглядати в наш бік. Всі чогось дожидали, і я не розумів чого саме, поки нарешті збагнув: від кладовищенських воріт худюща медсестра, крокуючи, мов у строю, котила в кріслі на коліщатах "справжню" Моніку Штайєрман. Карлиця яскраво нафарбувалася, на голові в неї була червона, як вогонь, перука, зачесана так, як носила коси Дафна,— від тієї перуки голова маленької потвори стала ще більшою; крім того, на ній була міні-спідничка, що справляла враження дитячої сукенки, поверх покручених ніжок із крісла звисало перлове намисто, а на колінах лежав чорний згорток. Поруч із Монікою Штайєрман виступав дебелий чоловік у чорному костюмі, дуже куцому й дуже тісному,— оте товстосуме мурмило національний радник Ешісбургер. Він тяг за собою вінок. Навіть голова міської общинної ради, Фойзер, ба вже й гробарі покинули яму Еммерліна й посунули до ями

Дафни Мюллер. Пастор Ваттенвіл зостався сам. Та, видно, йому теж кортіло податися за всіма. Знов торохнув грім, знов рвучко подув вітер.

— Сто чортів! —лайнувся хтось поруч. То був начальник поліції.

Медсестра підкотила Моніку Штайєрман до ями. Ешісбургер кинув на труну

вінок. "Моїй вічно коханій Моніці. Твоя Моніка",— впадало в око на стрічці.

Знов ударив грім. Пастор Зенн здригнувся, ступив наперед, і всі підійшли ближче. Під натиском юрби я мимоволі опинився відразу за Монікою Штайєрман, між медсестрою та начальником поліції; поперед нього стояв Ешісбургер, а поперед медсестри — Штюссі-Лойпін. Труну опустили в яму. Тим часом біля сусідньої ями труну Еммерліна не було кому опускати, і пастор Ваттенвіл усе ще дивився в наш бік. Пастор Зенн обережно розгорнув Біблію, оголосив: "Восьма книга Іоанна, вірші п'ятий — одинадцятий",— але зачитати текст не встиг. Моніка Штайєрман раптом підняла над головою свій згорток і з силою, якої ніхто в ній і не підозрював, жбурнула його в яму. Згорток важко гупнув на труну Дафни й луснув. То була бронзова голова "фальшивої" Моніки Штайєрман, виліпленої Мокком. Пастор Ваттенвіл підбіг ближче, а пастор Зенн так перелякався й розгубився, що несамохіть пробелькотів:

— Помолімось!

Але цієї миті впали перші важкі краплі, пориви вітру перейшли в ураган, і всі порозгортали парасольки. Я стояв позад карлиці й вирішив накрити своєю парасолькою і її. Отож натис кнопку, і дашок, на превеликий мій подив, спорснув із ручки, злетів угору, покружляв над жалобним натовпом і, оскільки вітер раптово вщух, великим чорним птахом упав у яму Дафни. Багато хто ледве не пирснув зо сміху. А я вражено дивився на держак парасольки в своїй руці: то був стилет! Мені

здалося, що я стою зі знаряддям убивства в почесній варті над могилою жертви, тоді як пастор проказує "отченаш". Нарешті гробарі взялися за лопати, і тепер можна було опускати й труну Еммерліна. Медсестра покотила Моніку Штайєрман назад, я мусив відступити вбік, одначе в руці все ще тримав той стилет, хоч люди вже й згортали парасольки. Гроза великодушно зглянулася над кладовищем і вилила весь дощ на центр міста (ще того ж таки вечора з підвалів відкачали воду, і в ній десь узялися жабенята). Тим часом почалося свято. Юрбу, що посунула тепер до виходу з кладовища, і гробарів, які налягали на лопати, затопив потік яскравого сонячного світла. Пастор Зенн і собі намагався якомога швидше дістатися до воріт, а пастор Ваттенвіл переступав з ноги на ногу. Голова міської общинної ради й Фойзер теж пішли. Тільки Лінгард ще стояв над могилою Еммерліна й дивився, як її закидають. Коли він потім проходив повз мене, я помітив у нього на очах сльози. Лінгард утратив ворога. Я знову втупився в свій стилет. Його вістря й вузенька канавка були бурі.

— Ваша парасолька вже своє відслужила, Шпет,— сказав поруч начальник поліції, узяв у мене стилет із ручкою від парасольки й рушив до воріт.

Продаж. Листівка від Колера з Хіросіми заспокоює мене: він летить до Сінгапура. Нарешті пора розповісти про найважливіше, навіть якщо це — безглуздя, що його не виправдує ніяка фінансова скрута. Я надіслав звіти Шткк> сі-Лойпіну, і через два дні він прийняв мене у вітальні свого будинку далеко за містом. Власне, "вітальня" — не те слово, то була ціла зала розміром десь двадцять на двадцять метрів; три скляні стіни, дверей ніде нема, крізь одну зі стін унизу видно старе містечко, автотраса його поки що не зачіпає, проте машини мчать через нього нескінченними колонами, і в вечірніх сутінках ті колони надають краєвиду чогось живого, примарного; вервечки вогнів тягнуться, мов прожилки, поміж давніх кам'яних мурів; а крізь дві інші прозорі стіни видні-ються підсвічені ззаду прадавні валуни — кількатонні бескиди, ощадно обтесані Мокком, гранітні боги, що володіли до людей землею, розривали материки й вивергали із своїх надр гори; ті моноліти, мов

велетенські колони, кидали свої тіні в порожню залу, бо, крім концертного роялю та двох м'яких крісел у протилежному кутку, тут більш нічого не було. Рояль стояв майже біля самого входу — гіршого місця годі й придумати,— перед дерев'яними східцями, що вели на галерею. Там, мабуть, було кілька невеликих кімнат, хоч коли я під'їхав своїм "порше" до будинку, він здався мені одноповерховим, а коли дивився на нього від містечка, то він, пригадую, мав вигляд такого собі невеличкого бунгало.

В одному з двох крісел сидів, загорнувшись у домашній халат, колишній мій шеф; сидів нерухомо, освітлений тільки торшером, що стояв між кріслами. Я кахикнув. Він не поворухнувся. Я пройшовся по підлозі, зі смаком викладеній різнобарвними мармуровими плитами. Штюссі-Лойпін усе ще не ворушився. Я сів у друге крісло й потонув у морі шкіри. Поруч із кріслом я побачив на підлозі кошик, у ньому була відкоркована пляшка червоного вина, невеличкий, схожий формою на тюльпан, кришталевий келих і ваза з горішками; те саме стояло й біля другого крісла, яке було метрів за чотири від мого і в якому сидів Штюссі-Лойпін, тільки на підлозі перед ним я ще помітив телефон. Я придивився до Штюссі-Лойпіна пильніше. Він спав. Я подумав про Варленів портрет, що його вважаю перебільшеним, і аж тепер збагнув, як геніально художник побачив адвоката: скуйовджена біла-білісінька чуприна, грубо витесаний квадратний селянський череп, ніс — вузлуватий наріст, до підборіддя, що його немов оброблено зубилом, тягнуться глибокі зморшки, вуста невимовно примхливі й усе ж таки ніжні. Я розглядав це обличчя так, ніби переді мною був добре знайомий, а проте загадковий краєвид. Я знав про Штюссі-Лойпіна не багато, хоч прослужив у нього кілька років; жодного разу він і слова не сказав мені у приватній розмові, і через те, мабуть, я й не залишився в його конторі.

Я сидів і ждав. І раптом крізь скельця окулярів без оправи на мене здивовано блимнули його дитинні очі.

— Чому ви не п'єте, Шпет? — промовив Штюссі-Лойпін бадьоро, так наче й не спав (а може, він і справді не спав). — Наливайте. Я собі теж наллю.

Ми випили. Він усе розглядав мене, мовчав і розглядав.

— Перше ніж ми перейдемо до розмови про вашу проблему,— почав він, дивлячись перед себе,— а мені неважко здогадатись, у чому ця проблема полягає, я дозволю собі одне особисте зауваження. Воно стосується, зокрема, й тих сумнівів, які тепер не дають вам спокою і через які ви сюди прийшли. Власне, це не зовсім так, адже ви не прийшли, а приїхали — на "порше"! Шикарно, шикарно!

Він захихотів сам до себе — щось його, здавалося, неймовірно тішило,— потім випив і провадив далі:

— А я вам коли-небудь розповідав свою історію? Ні? Та й навіщо!.. Гаразд. Я син гірника, а прізвище Штюссі-Лойпін наша родина носить для того, щоб її не плутали із Штюссі-Бірлінами. Ми з ними з давніх-давен ворогуємо — через одне картопляне поле. Там такий крутий схил, що на нього щороку доводиться наносити землю, а частенько й по кілька разів на рік. А картоплі те поле давало стільки, що її, коли був урожай, вистачало насмажити на три-чотири тарілки. І все ж таки за той клапоть люди судилися, підіймали одне на одного руку, вбивали. Та й дотепер. Одне слово, юний мій колего, після навчання я відразу переїхав до свого села й почав працювати адвокатом. А село називалося Штюссі, й ворогували там не тільки Штюссі-Лойпі ни із Штюссі-Бірлінами, а й Штюссі-Моозі із Штюссі-Зюттерлінами, і так усі Штюссі до одного. Але це було тільки на початку, ще коли село, так би мовити, ставало на ноги — якщо воно взагалі стало на ноги. А тепер кожна родина Штюссі ворогує з усіма підряд. І в тому гірському гнізді, Шпет, у тому кублі сімейних чвар, убивств, кровозмішень, клятвопорушень, крадіжок, привласнення чужого добра і наклепів минули літа моєї науки — науки селянського адвоката, "оборонця", як там кажуть люди. Я жив там не для того, щоб запроваджувати в долині правосуддя, а щоб не допускати його туди й

близько. Селянин, який влаштовує своїй старій нещасливий випадок, а тоді жениться на служниці, чи селянка, що спроваджує миш'яком свого чоловіка на кладовище й виходить заміж за наймита,— такі люди у своїх дворах дадуть більше користі, ніж у в'язниці. Порожні в'язниці обходяться державі дешевше, ніж повні. А порожніють селянські двори — і в хатах усе цвіллю обростає, і рідна земелька зсувається в долину.

Штюссі-Лойпін тихенько захихотів.

— Господи, які ж то були часи! — захоплено вигукнув він. — А тоді мене, видно, лихий попутав. Я взяв за дружину одну фон Мельхіор, переїхав до цього задрипаного міста і став знаменитим адвокатом. Яка там погода?

— Фен. Дуже тепло як для грудня,— відповів я. — Наче весна.

— Може, вийдемо надвір?

— Залюбки.

— "Вийдемо" — це, мабуть, не зовсім те слово,— промовив він, натис кнопку на бильці крісла, і величезні скляні стіни опустилися в підлогу, а прожектори позад прадавніх валунів погасли.

Ми сиділи під вільно завислою бетонною стелею, немов просто неба, освітлені тільки торшером.

— Врізна конструкція,— пояснив Штюссі-Лойпін, втупившись перед себе. —

Я здаюся собі фюрером у рейхсканцелярії. Та що ви хочете, Шпет, як знаменитий адвокат я мушу наймати ван дер Гойсена, хоч фюдлібюржець Фрідлі мені більше до душі. Така твоя доля, коли стаєш модним! А тепер ось сиджу тут сам. Колись у цій залі не вгавали свята,

люди в містечку, та й сам той фюдлібюржець, навіть скаржилися, поки... А втім, справи це не стосується. Після того, меблі я звідси прибрав. Все було сучасне...

Він помовчав, а тоді, наливаючи собі вино, сказав:

— Ну, а тепер до діла, Шпет.

Я почав докладно розповідати про доручення почесного доктора Ісаака Колера.

— Яв курсі,— урвав мене Штюссі-Лойпін і допив вино в келиху. — Кнульпе у мене теж були. А про ваше доручення мені сказала Елен, Колерова дочка. Прочитав я і звіт про розслідування Лінгарда та його компанії.

Я розповів про свої міркування з приводу мотивів Колера, про підозру Елен, нібито її батька примусили вчинити вбивство, про свою зустріч із Дафною, про візит до справжньої Моніки Штайєрман і про те, як у мене в кабінеті з'явився Бенно.

— Юначе, ви маєте шанс! — здивовано вигукнув Штюссі-Лойпін і знов налив собі вина.

— Не розумію, що ви маєте на увазі,— непевно промовив я.

— Добре ви все розумієте,— відказав Штюссі-Лойпін. — А то б не прийшли до мене. Знаєте що, давайте грати в Колерову гру разом! Якщо припустити, що він не вбивця, то знайти іншого вбивцю з біса легко. Це може бути тільки Бенно, тим-то він і тремтить. Проциндрив понад двадцять мільйонів, які належали гаданій Моніці Штайєрман. А Вінтер рознюхав, хто така справжня Штайєрман, заручини розриваються, Бенно зазнає фіаско й застрелює в "Театральному" Вінтера. Voila1. Це та версія, яка потрібна вашому замовникові і яка буде потрібна вам самим.

Штюссі-Лойпін підніс келих проти світла. Знизу від містечка долинули сигнали машин. Вони не змовкали по кілька хвилин. Відсвіти фар там не рухалися — як видно, колони вперлись одна в одну.

— І треба ж! — засміявся Штюссі-Лойпін. — Отакому жовторотому, як ви, з неба впав найкращий касаційний процес століття!

— Ніхто мені не доручав вести касаційний процес,— заперечив я.

— Доручення, за яке ви взялися, саме до цього приведе.

— Вінтера вбив Колер,— твердо заявив я.

Штюссі-Лойпін здивовано звів на мене очі.

— І що далі? — мовив він. — Ви там були?

У глибині зали дерев'яними сходами спустилася темна постать і, припадаючи на одну ногу, рушила до нас. Коли вона підійшли ближче, я побачив, що то священик із невеликою чорною сумкою в руках. За метрів три від ИІтюссі-Лойпіна він став, кахикнув, стїни-шиби піднялися, спалахнули прожектори, гранітні боги кинули свої тіні до знов закритої зали. Священик був старий, як світ, кривобокий, весь у зморшках, ще й клишоногий.

— Ваша дружина прийняла соборування,— промовив він.

— Гаразд,— відповів господар.

— Я молитимусь,— запевнив його священик.

— За кого? — перепитав Штюссі-Лойпін.

— За вашу дружину,— відповів священик.

— Це ваша робота,— сказав Штюссі-Лойпін байдуже і навіть не глянув на священика, коли той, щось мурмочучи собі під ніс, пошкутильгав до виходу. Там йому відчинила двері економка, що впустила сюди й мене.

— Моя дружина помирає,— кинув мимохідь Штюссі-Лойпін і випив келих до дна.

— Коли так... — знічено мовив я і встав.

— О господи, Шпет, не будьте такі манірні! — промовив господар.— Сідайте.

Я сів, а він знов налив собі вина. Скляні стіни опустилися в землю, прожектори згасли, ми знов сиділи на свіжому повітрі, Штюссі-Лойпін дивився перед себе.

— Дружина великодушно звільнила мене від муки сидіти там і ждати її смерті,— байдужним голосом пояснив він. — До того ж коло неї був священик, а тепер там лікар і медсестра. Моя дружина, Шпет, не тільки з біса життєрадісна, з біса багата і з біса побожна — вона ще й з біса гарна. Кумедно якось ми говоримо в Швейцарії по-німецькому... Ціле життя вона мене дурила. Її останнім коханцем був лікар, що сидить тепер біля неї. Та я її розумію. Такий чоловік, як я, тільки отруює жінці життя.

Штюссі-Лойпін захихотів, потім несподівано перемінив тему.

— А ви — дурень, Шпет,— сказав він. — Ви думаєте, що доктор Ісаак Колер винен. Я теж так думаю. Незважаючи на те, що всі свідки суперечать одне одному, що зброю так і не знайшли, що причина вбивства невідома. Незважаючи ні на що. Для нас убивця він. А чому?

Тому що вбивство сталося в переповненому ресторані. Люди все ж таки дещо помітили, хоч тепер і висловлюють суперечливі твердження. Отож напевно ми цього не знаємо, хоч віримо в це напевно. Така обставина викликала в мене подив ще на суді. Тоді ніхто ані поцікавився револьвером, ані допитав свідків. Суддя теж задовольнився свідченнями начальника поліції. А цей хоч і був тієї хвилини в залі, проте нє згадав, чи бачив на власні очі, як сталося вбивство, і чи допитував він сам свідків. До того ж захисник виявився нездарою, а Еммерлін був на висоті. Ми повинні докласти зусиль і підтягти те, що знаємо про Колерову вину, до того, що про неї думаємо. А те, що ми знаємо, відстає від того, що ми думаємо, і спритному захисникові уже самої цієї невідповідності досить, щоб домогтися виправдання. Одначе ми повинні були дати нашому славному Еммерлінові ще один шанс знайти мотив. Колер підкинув це вигідне доручення саме тому вам, що ви нічого не розумієте в більярді. І ви мали зробити з цього висновок,— я тоді слухав уважно,— й ось який: Колер убив, щоб дістати можливість спостерігати, вчинив злочин, щоб дослідити закони суспільства. А свій мотив він не назвав тільки через те, що суд йому однаково не повірив би. Любий друже, до цього я можу'додати лиш одне: такий мотив — надто літературний, такі мотиви придумують письменники. Хоч я й гадаю, що така людина, як Колер, повинна мати особливий мотив. Але який?

Штюссі-Лойпін замислився.

— Ви зробили неправильний висновок,— промовив нарешті він. — Бо нічого не тямите в більярді. Колер грав â la bande.

— Â la bande... — спробував пригадати я. — Колись Колер щось про це казав. За більярдом у "Театральному". "A la bande, отак треба бити цього Бенно".

— І що він тоді зробив?

— Важко тепер сказати. — Я задумався. — Колер послав кулю в борт, вона відскочила й поцілила в кулю Бенно.

Штюссі-Лойпін налив собі вина.

— Колер застрелив Вінтера для того, щоб занапастити Бенно.

— Навіщо? — нічого не зрозумів я.

— Шпет, ви ще й безнадійно простодушний чоловікі — здивувався Штюссі-Лойпін. — А Моніка Штайєрман натякнула ж вам. Колер веде її справи. Навіть із в'язниці. Він там плете не тільки кошики. Моніці Штайєрман потрібен Колер, а Колерові потрібна Моніка Штайєрман. Людевіц — то лише ширма. Але хто з них господар, хто наймит? Де в чому Колерова дочка має рацію. Це вбивство — така собі послуга. А чом би й ні? І своєрідний шантаж. У руках Штайєрман шалені мільйони. Ті двадцять мільйонів були теж її мільйони. Колер дістав щодо цього вказівку і через Вінтера поквитався з Бенно. На бажання Штайєрман. Може, їй навіть не треба було висловлювати цього бажання вголос. Може, Колер його просто вгадав.

— Ця теза ще безглуздіша, ніж правда,— сказав я. — Моніка Штайєрман любила Бенно, бо його любила Дафна, й відвернулася від нього вже після того, як Дафна її покинула.

— Ця теза реалістичніша від правди. У неї майже неможливо повірити,— відказав мій співрозмовник.

— Вашу тезу не прийме жодна душа! — кинув я.

— То правду не прийме жодна душа,— заперечив він. — Жоден суддя, жоден присяжний засідатель. Навіть Еммерлін. Вона діється на поверхах, недосяжних для правосуддя. Єдина теза, яка видасться правосуддю переконливою,— в разі, якщо дійде до касаційного процесу,

— це та, що вбивця — доктор Бенно. Тільки він має вагомий мотив. Навіть коли й не винен.

— Навіть коли не винен? — перепитав я.

— Вас це тривожить? — відказав Штюссі-Лойпін. — Що він не винен — також теза. Тільки він мав змогу сховати револьвер. Любий мій, починайте касаційний процес, і через кілька років ви порівняєтеся зі мною.

Задзвонив телефон. Штюссі-Лойпін узяв трубку, послухав і поклав її.

— Дружина померла,— сказав він.

— Прийміть мої співчуття,—'розгублено промовив я.

— Не варто про це.

Він хотів налити собі ще вина, але пляшка була порожня. Я встав, налив йому зі своєї пляшки й поставив її біля його крісла.

— Мені ще треба вести машину,— пояснив я.

— Розумію,— мовив він. — "Порше" теж коштував гроші.

Я вже не сідав.

— Я не починатиму касаційного процесу, пане Штюссі-Лойпін. І з Колеро-вим дорученням теж більше не хочу мати нічого спільного. А всі папери знищу,— заявив я.

Він дивився проти світла на келих.

— Скільки ви взяли завдатку? — спитав нарешті.

— П'ятнадцять тисяч. І ще десять тисяч на видатки.

Сходами спустився чоловік з портфелем — очевидно, лікар. Він нерішуче зупинився, певно, зважуючи, чи підходити до нас. Потім з'явилась економка й вивела його із зали.

— Нелегко вам буде повернути всі гроші,— сказав Штюссі-Лойпін. — А скільки загалом?

— Тридцять тисяч і видатки.

— Пропоную вам сорок тисяч. А ви передасте мені матеріали розслідування.

Я не знав, що відповісти.

— Ви маєте намір почати касаційний процес?

Штюссі-Лойпін усе ще розглядав свій келих із червоним вином.

— Моя справа. То ви продаєте мені папери?

— Мабуть, муситиму,— відповів я.

Він випив вино до дна.

— Ви не мусите. Ви хочете. — Він знов наповнив келих і знов підніс його до світла від торшера.

— Штюссі-Лойпін,— промовив я і відчув себе рівнею йому,— якщо дійде до суду, я буду адвокатом Бенно.

Я пішов. Коли я ступив у тінь від одного з валунів, Штюссі-Лойпін ще сказав:

— Вас там не було, Шпет. Зарубайте це собі на носі. Вас там не було, і мене там не було.

Потім він осушив келих і знов заснув.

...Почесний доктор Ісаак Колер надіслав мені телеграму про те, що прилітає післязавтра о двадцять другій п'ятнадцять рейсом із Сінгапура. Я його застрелю, а тоді застрелюся сам. Отже, я маю ще дві ночі, щоб дописати цей звіт. Телеграма застала мене зненацька — може, через те, що я вже не вірив у його повернення. Сказати правду, я добряче п'яний. Був у "Часинці". Останнім часом я ходжу тільки туди й сиджу за одним із довгих столів, серед таких самих п'яних. Живу я на подачки від Гізелли та дівчат, які після смерті Маркіза переїхали сюди — не з Невшателя, а з Женеви та Берна, тоді як багато хто перебрався звідси до Женеви та Берна; вони тільки те й роблять, що міняються місцями, але особисто я з тими переїздами не маю нічого спільного. Офіційно я не маю права щось зробити, а неофіційно мені не залишається нічого іншого, як чекати 20 години 15 хвилин післязавтра. Замість Лаккі тепер працює Нольді-Орхідейник; він приїхав нібито із Золотурна, а кар'єру зробив у Франкфурті. Живе куди твоє діло, його дівчатка тепер носять орхідеї, поліція шаленіє, однак орхідеї ж не заборониш. Одну базельську юристку, що переходила о першій ночі через вулицю в Бельвю з орхідеєю на блузці,— вона поверталася з телебачення після дискусії про жіноче право голосу,— затримали, у неї не було з собою ніякого посвідчення, дійшло до нечуваного скандалу, і поліція та її начальник — цей через своє невдале спростування — виставили себе на посміховище. Нольді-Орхідейник має необмежену владу, а тепер він ще й узяв собі адвоката, Віхерте-на, одного з найавторитетніших наших юристів. Віхертен має намір виступити із соціальних міркувань за право тих жінок, котрі, зрештою, платять, як і всі, податки, й клопочеться про відкриття масажних салонів. Мені самому Нольді-Орхідейник натякнув, нібито я з "моєю поведінкою" для такого діла вже непридатний, але він,

мовляв, не дасть мені впасти, це його борг перед Лаккі, я, каже, вже мав розмову зі своїм, як він любить висловлюватись, "персоналом", одне слово, поки що я можу сидіти в "Часинці", начальник поліції теж мене більш не турбував, тепер, здається, нікого вже не цікавить, як опинилися на тому світі Лаккі з Маркізом, а так і не розслідуване вбивство Дафни кануло в забуття. Отож я хоч і не сутенер, а все ж утриманець. Коли в "Часинці" у мене питають адреси, я даю їх, не вимагаючи грошей, і відвідувачі (переважно літні чоловіки) віддячують мені порцією віскі — просто такий собі благородний, звичайний людський жест. Це щоб якось пояснити мій нетверезий стан, почерк і поквапність. Бо коли я побачив телеграму від Колера, то, щцро кажучи, спершу обійшов "точки", якось дістався назад на Шпігельгассе й тепер, через двадцять годин, сиджу в себе за столом. На щастя, при мені ще знайшлася — на мій подив! — пляшечка "Джонні Уокера". О, я саме згадав про зубного лікаря з Ту на, він розшукав мене в "Часинці", і я познайомив його в "Монако" з Гізеллою; виходить, я повернувся з "Монако", а не з "Часинки", як, мабуть, написав вище,— адже я мушу тепер поспішати і не маю часу ані перечитати написане, ані як слід подумати; пляшку "Джонні Уокера" я заробив, а Гізеллі зубний лікар не сподобався, вона аж перелякалась, бо він повиймав з рота (за другою пляшкою) свої щелепи, спочатку верхню, а потім нижню,— він їх зробив собі сам, навіть показав нам на верхній, ліворуч від зуба мудрості, свої ініціали "Ц.В.",— а тоді взяв щелепи в руки, клацнув ними й потягся до Гізелли, щоб "укусити" її за груди, а в Гіндельмана за сусіднім столом від сміху аж сльози покотилися на черево, особливо коли щелепи випали в лікаря з рук під стіл, та не під наш, а залетіли аж під Гіндельманів, де той сидів із Мерілін, однією новенькою з Ольтена, з того самого, що й Нольді-Орхідейник, ба ні, із Золотурна — чи все ж таки з Ольтена? — одне слово, після цього зубний лікар поліз навкарачки шукати свої щелепи, адже їх ніхто не хотів підняти — кожен тільки намагався відсунути ногами далі під сусідній столик. Кінець кінцем Гізелла таки пішла з тим лікарем, а ми так зареготалися, що стало вже пізно, і я одержав свій "Джонні Уокер". А Гіндельманове гигикання дратувало мене через те, що в суді над Колером він надто вже нікчемно представляв обвинувачення. У суді, а не в касаційному суді. Всі

сподівалися, що Штюссі-Лойпін візьме курс на касаційний суд, одначе той приголомшив усіх своєю заявою до міністерства юстиції. Почесний доктор Ісаак Колер, писав Штюссі-Лойпін, ніколи не признавався, що застрелив у ресторані "Театральний" професора-германіста Адольфа Вінтера. За таких обставин, коли підсудний заперечує свій злочин, самих тверджень свідків не досить, свідки теж можуть помилятися. Тому справу Колера має розглядати суд присяжних, а не верховний суд кантону. Зважаючи на це, потрібно зробити, мовляв, усе можливе з погляду юриспруденції і законності, щоб визнати колишній вирок недійсним і передати справу Колера, як це й належить, на розгляд суду присяжних. Внаслідок заяви Штюссі-Лойпіна у міністерстві юстиції заходилися гарячково переглядати акти та протоколи, і в них, на превеликий жах міністра Мозеса Шпрюнгліна, справді не знайшли визнання підсудним своєї вини — просто за таке визнання прийняли були філософські просторікування Колера. Це призвело до того, що міністр юстиції передчасно спррвадив на пенсію голову кантонального суду Єгерленера й усипав перцю чотирьом членам суду та прокуророві Еммерліну, а тоді передав справу Колера до суду присяжних (з погляду права акція трохи необачна). Еммерлін оскаженів, проте це нічого не допомогло: його скарга до федерального суду була відхилена майже із сенсаційною поквапністю — так би мовити, спішно (безпрецедентний випадок у роботі цієї установи, яка через перевантаженість працює як мокре горить); одне слово, повторне слухання справи Колера почалося вже в квітні 1957 року. Еммерлін не здавався, він і цього разу захотів представляти обвинувачення, однак Штюссі-Лойпін послався на те, що прокурор тепер зацікавлений у наслідках суду, і відхилив його кандидатуру. Еммерлін упирався, мов чорт, і здався аж після того, як почув, що Штюссі-Лойпін виставив свідком і Лінгарда. Звичайно, Фойзерові теж було б важко змагатися зі Штюссі-Лойпіном, до того ж я оце пригадав, що ще не розповів і про сам суд, а також про ту сумну роль, яку в ньому відіграв начальник поліції, заявивши, нібито не бачив, як Колер стріляв,— він це, мовляв, тільки припустив. А Штюссі-Лойпін узагалі натиснув на всі педалі. Він діяв блискуче, що правда, то правда. Запрошені свідки висловлювали такі суперечливі твердження, що присяжні засідателі раз у раз мало не пирхали зо сміху, а публіка в залі

від утіхи аж вищала. Револьвера, як відомо, так і не знайшли, і цю карту Штюссі-Лойпін викинув після зауваження про те, що попередній суд на таку важливу обставину не звернув уваги, тому не було corpus delicti2, і вже це — підстава для того, щоб Колера, з огляду на брак доказів, виправдати. Та помалу Штюссі-Лойпін звернув усю підозру на Бенно, який тоді був у "Театральному",— все ж таки колишній чемпіон Швейцарії у стрільбі з пістолета, власник колекції револьверів (за словами Лінгарда, доктор, у зв'язку із своїм скрутним фінансовим становищем, хоче ту колекцію продати). Залою прокотилося шепотіння. А коли Штюссі-Лойпін натякнув на сварку між доктором Бенно та професором Вінтером, усі зрозуміли, що без допиту Бенно не обійдеться, і нетерпляче ждали його свідчень. Однак доктор Бенно на суд присяжних не з'явився. Я шукав його вже кілька днів. Я був сповнений рішучості взяти на себе, як і обіцяв Штюссі-Лойпіну, його захист, але для цього мені потрібна була від Бенно інформація, яку я міг би використати проти Колера. Проте навіть в "Ушесті" про доктора ніхто нічого не знав. Фойхтлінг висловив припущення, що той сховався в Дафни — дівчина, мовляв, добра душа й не кидає в біді колишніх своїх коханців; кілька днів тому такий собі Еміль Є., представник фірми, що виробляє дезодоранти, залишив у Дафни всю свою місячну платню, але в нього склалося враження, ніби в квартирі на Аврора-штрассе вони були не самі. Та Бенно як у воду впав. Дехто вже казав, що він утік. Підняли на ноги поліцію, залучили Інтерпол, закрутилася майже така сама веремія, як під час арешту Колера. Дафна теж завдала клопоту: вона зажадала судового рішення на обшук її квартири, а коли другого дня вранці Ільзе Фройде переступила поріг мого кабінету на Цельтвег, хвацький фехтувальник і влучний стрілець висів на люстрі, погойдуючись від протягу,— вікно стояло навстіж, а двері Ільзе теж не причинила. Бенно мав ключа від колишнього свого кабінету й тепер скористався моїм столом, що колись належав йому, а я тим часом шукав його в Дафни (від мене ще кілька днів пахло всілякими екстрактами, що їх Еміль Е., представник фірми, яка виробляла дезодоранти...). Може, саме через це я так неохоче й пишу про той суд. Якби Бенно не випередив своїм самогубством Штюссі-Лойпіна, той напевно влаштував би Дафні допит, дівчина згадала б про наші з нею відновлені зв'язки, і це почула б Елен.

А так самогубство доктора всі витлумачили як визнання ним власної вини, і почесного доктора Ісаака Колера суд з блиском та славою виправдав. Коли кантональний радник, виходячи із зали, порівнявся зі мною, він зупинивсь, поглянув на мене своїми холодними, бездушними очима й сказав: "Те, що тут сталося,— жалюгідний наслідок вашої матеріальної скрути. Господи, тепер мені зрозуміло, чого ви не прийшли до мене, а передали матеріали Штюссі-Лойпіну! А той узяв і влаштував оцю жахливу комедію з правосуддям. Виправдання! Чорт забирай, та мені гидко було стояти таким собі невинним ягням. Я — і невинне ягня!" А потім Колер промовив фразу, яка допекла мене до живого і завдяки якій я збагнув, що мій обов'язок — застрелити його, бо хтось же та має відновити справедливість, коли ми не хочемо, щоб вона цілком і назавжди обернулася на фарс. А сказав Колер таке: "Якби ви не продали були папери Штюссі-Лойпіну, то Бенно й без суду опинився б на люстрі". А тоді як стусоне мене, мов собаку,— я аж поточився на Мокка, що стояв позад мене (той поправив у жилетній кишені свій слуховий апарат і тільки гмукнув). Нарешті Колер пішов. Перемогу святкували в приміщенні корпорації "Мурашка". Вітальна промова гекзаметром голови міської общинної ради, далі — відліт Колера до Австралії, а я примчав з револьвером до аеропорту надто пізно. Цю історію в нас знають. Відтоді минуло вже півтора року, і знов настала осінь. Коли що — завжди осінь. Боже ж мій, знов я напився, мій почерк, боюся, скоро вже ніхто й не прочитає, а вже одинадцята ранку, лишається ще тридцять п'ять годин і п'ятнадцять хвилин, і якщо я жлуктатиму й далі, це скінчиться катастрофою. Якби Елен мене й досі любила, це був би жах — смертний вирок мені. Я можу тільки запевнити, що любив її, а може, люблю ще й тепер, хоч вона й спить з отам дідуганом Штюссі-Лойпіном, а днями я бачив її з Фрідлі, він обіймав її за плечі, так ніби вона вже давно його власність, та мені до цього, зрештою, байдуже. Нема потреби писати про наше кохання, так само, як і про мою розмову з проповідником секти Бергером недавно на сходах — атож, недавно, я ж бо знов ходив до "Часинки", однак мене там спіткала невдача, віскі роздобути не пощастило, завсідники дивилися футбол і мали поганий настрій, бо швейцарці грали паскудно, і типи, які звичайно питають адреси, теж мали поганий настрій. А "Монако" було зачинене. Грошей у

мене з собою не було (я забув гаманця), а віскі хотілося — хоч умри, і я по-плентав до "Театрального". Там теж нікого не було. Альфредо — коли то був Альфредо — якось дивно подивився на мене, десь із закутка рішуче вийшли Елла з Кларою, хтось гукнув мене на ім'я. За столиком, де завжди сидів Джеймс Джойс, я побачив Штюссі-Лойпіна; він жестом запросив мене сісти до нього. Еллі з Кларою таке не сподобалось, але Штюссі-Лойпін — це Штюссі-Лойпін. Він сказав мені застебнути штани, а потім, коли я сів, заявив, що я ходжу казна-як, і налив собі в каву вишневого лікеру.

— Мені потрібна пляшка віскі,— промовив я з майже непритомним виглядом.

Стан мій був безнадійний, я розумів: без віскі мені вже не жита, мене охопив панічний страх, що не роздобуду жодної краплі віскі, все в мені опиралося проти того, щоб пити щось інше, крім віскі,— скажімо, вино, чи пиво, чи горілку, чи й отой кислий сидр, який тут дудлять люмпени (вони через це хоч і поспивалися, зате не мають ревматизму); рештки людської гідності в мені вимагали, щоб я пив тільки віскі, заради справедливості, яка зводить мене зі світу. Аж глядь — Елла поставила переді мною склянку.

— В долині Штюссі знов потрібен адвокат,— сухо промовив Штюссі-Лой-пін. — "Оборонця" Штюссі-Зюттерліна, мого наступника, застрелили на полюванні. Хтось прийняв його за сарну — або Штюссі-Бірлін, або Штюссі-Фойзі, а може, й Штюссі-Моозі. Слідчий у Флетігені поклав ту справу під сукно — розплутати її нема ніякої надії. А для вас то було б непогане місце, ви стали б там першим "оборонцем", який не носить прізвища Штюссі. Адвокатський патент вам відразу віддадуть, це можна залагодити.

— Із цією пропозицією ви звертаєтесь саме до мене,— проказав я й одним духом випив віскі.

— Саме до вас,— підтвердив Штюссі-Лойпін. — Ви знаєте, Шпет, тепер такий час, що вам з усього треба робити висновки. У мене аж руки сверблять, так кортить вирвати з ненажерливої пащі правосуддя навіть невинного, якщо на це є надія. Ні, я не глузую з правосуддя, просто я хочу, щоб ви мали чітку картину. Адвокат — не суддя, і вірить він у справедливість та закони, що випливають з цієї ідеї, чи не вірить — справа його. Зрештою, це питання метафізики, як, наприклад, питання про суть числа. Проте як адвокат я повинен з'ясувати, чи вільно правосуддю вважати винною або не винною людину, незалежно від того, винна вона насправді чи ні. Елен розповіла мені про вашу підозру, однак ваші розслідування виявились недостатніми. Елен таки працювала тоді стюардесою,— господи, в той час люди ще думали, ніби ця робота — щось особливе! — але в тому літаку, яким англійський міністр повертався додому, вона не летіла. Він скористався англійським військовим літаком, а там швейцарська стюардеса навряд чи потрібна. А що Елен відповіла тоді на ваше запитання так непевно, то це можна зрозуміти — просто вона не зразу збагнула, яке важливе те запитання. Що ж до слів Колера, з якими він звернувся до вас після суду і про які мені розповів Мокк, то для мене вони, навпаки, лишаються загадкою. Колер сам захотів перегляду справи і, щоб не стояти перед судом таким собі невинним ангелятком, мав би тільки заявити, що то він застрелив старого Вінтера і де він, хай йому сто чортів, дів револьвера. А тепер мене гризе совість за те, що я визволив старого, хоч то й був мій обов'язок як юриста. Та мені вже починає здаватися, ніби я випустив на волю хижака — одного з тих звірів-одинаків, які особливо небезпечні. Діями Колера керує мотив, який він приховує. Спершу я гадав, що Моніка Штайєрман користується послугами Колера. А тепер у мене таке враження, ніби Колер користується послугами Моніки Штайєрман. Вінтер, Бенно, Дафна, двоє сутенерів... Трохи забагато жертв. І раптом із стічної ями — хоч вам це й не до вподоби — виловлюють вас...

Одне слово, нарешті я таки дістав свою пляшку, а як опинився на Шпігельгас-се, уже й не пригадую. Поки Штюссі-Лойпін розводився зі своїми премудростями, Елла поставила переді мною ще склянку віскі. Це просто якесь чудо, що я взагалі спроможний переказати ті його балачки.

Вже пів на другу ночі, я, мабуть, закуняв був за столом... Ще трохи більше двадцяти... ні, дев'ятнадцяти годин, я помилився, вже пів на третю... Колер буде... Почесний доктор Ісаак Колер... Та розмова з Сімоном Бергером відбулася, здається, на сходах, коли я повернувся на Шпігельгассе з пляшкою віскі від Штюссі-Лойпіна. Минуло вже, мабуть, кілька тижнів відтоді, як змовкли псалми "Святих з Уетлі". Вони перестали гриміти раптово. До мене тоді саме прийшов Штубер із "моральності" й недвозначно натякнув, що поліція має підозру, ніби між мною і організованою панеллю існує зв'язок, коли це несподівано урвався псалом "Боже наш, до ран твоїх", залунали крики, вигуки протесту, вереск, знявся страшний гармидер, потім на сходах почулося тупотіння, люди бігли вниз, а тоді запала мертва тиша, і Штубер почав розповідати про свої підозри далі... Тим-то я, власне, мав би •здивуватися, коли під дверима секти на поверсі, що піді мною, натрапив на Бергера. Він стояв нерухомо, прихилившись до одвірка. Я хотів пройти повз нього, але він хитнувся в мій бік і впав би, якби я не підхопив його. Коли я відштовхнув проповідника від себе, то побачив, що обличчя в нього обпалене, а очей нема. Я вжахнувсь і хотів був кинутися геть, до себе нагору, але Бергер обхопив мене руками й не відпускав; він кричав, що довго дивився на сонце — хотів побачити бога, а як побачив його, то став зрячим, бо доти був сліпий, і тепер він бачить, бачить... Викрикуючи отаке, він звалив мене з ніг, і ми обидва попадали на сходи, що вели до моєї кімнати. Вже й не пригадую, що він тоді мені розказував, адже я був дуже п'яний і взагалі мало що зрозумів, та, гадаю, він молов дурниці — щось про сонячне нутро, про суцільну пітьму в ньому, що та пітьма — божий сховок, і Всевишнього можна побачити лиш тоді, коли сонце випалить тобі очі, аж тоді, мовляв, збагнеш, як бог, ця безмежна цятка довершеної чорноти, зосереджується в сонячному нутрі, з невтолимою спрагою випиває сонце, засмоктує його, не збільшуючись, ніби він — бездонна діра, безодня в безодні, і сонце всередині порожніє, водночас зовні роздимаючись, тільки цього поки що ніхто не помічає, але завтра о пів на одинадцяту вечора воно стане таке велике, сонце, що це буде вже саме світло, воно сяятиме й дедалі збільшуватиметься, зі швидкістю світла, а тоді все обпалить, і земля в тому небаченому сяйві обернеться в пару, одне слово, це буде десь

так... Він говорив, як п'яний до п'яного, такий я тоді, зрештою, і був, а тепер ще п'яніший, і сам не розумію, навіщо пишу про цього сектанта-проповідника, що виступав перед своєю громадою завжди закутаний, оголосив про кінець світу й закликав своїх прихильників дивитися на сонце доти, доки воно випалить їм очі, а тоді зірвав з голови хустку. Відповіддю йому були крики, вигуки протесту, вереск, страшний гармидер, який я чув, і громада з тупанням кинулася сходами вниз.

Щойно я перечитав написане. Ще години три, і мені треба буде збиратися в аеропорт. О пів на восьму ранку чи ще й раніше приїздив начальник поліції; він сидів у мене біля канапи, і я здивувався, коли, прокинувшись, побачив його в кімнаті, тобто я помітив його аж після того, як виблював, повернувся з туалету й хотів був знов лягти на канапу. Начальник поліції спитав, чи не приготувати мені каву, потім, не чекаючи відповіді, пішов до ніші, що правила мені за кухню, а я знов заснув, і коли прийшов до тями, кава вже стояла готова, і ми мовчки почали пити. "Чи відомо вам,— озвався згодом начальник поліції,— що ви — кожен десятий?" І, на моє запитання, що означає його дивне запитання, відповів: кожного десятого він відпускає на волю, і я — один із них. А то б йому довелося, мовляв, заарештувати мене ще біля Дафниної могили; він, як і я колись, був адвокатом і, як і я, теж поганеньким, його тільки час від часу призначали в суді захисником, отож він перейшов до поліції; друзі соціалісти, яким і на думку не спало б звернутися до нього, якби їм потрібен був адвокат*у приватній справі, підсунули йому посаду юридичного радника в карному відділі міської поліції; отак він посувався вгору й нарешті став начальником. Все це, мовляв, наслідок не якихось там особливих його успіхів — то політичні інтриги вимили його нагору, і в інших інстанціях апарату правосуддя твориться те саме; ні, він не каже, що це корупція, однак претензії правосуддя бути об'єктивним інститутом, позбавленим будь-яких суспільних упереджень і переконань, настільки далекі від дійсності, що він, усвідомлюючи це, сприймає справу Колера не так трагічно, як я. Звісно, з мого боку було помилкою приймати Колерове доручення, а тоді передавати Штюссі-Лойпіну матеріали, з допомогою яких той загнав Бенно на люстру й виграв процес. І все ж — хай там Колер винен більше

чи менше (а загалом у нас тут кожен знає, що університетського професора застрелив кантональний радник, і в цьому не має сумніву й він, начальник поліції) — коли він дивиться отак на мене й думає собі, до чого ж мене довів мій протест проти виняткового з юридичного погляду, однак бездоганного й тому справедливого виправдання, навіть коли справедливість загнано ним у глухий кут, то мені, якщо в цій справі я ще хочу домогтися справедливості, не залишається нічого іншого, як присудити Колера й себе самого до смертної карй й виконати над обома цей вирок, тобто взяти револьвер, схований у мене за канапою, і спровадити спершу Колера, а тоді й самого себе на той світ, такий кінець він, начальник поліції, вважає закономірним, хоч водночас і безглуздим, бо перед лицем справедливості, якщо міркувати абстрактно й брати справедливість як ідею, я, мовляв, маю не кращий вигляд, ніж Колер; досить згадати хоч би про ту роль, яку я відіграв у смерті Дафни. Перед лицем справедливості ми з Колером обидва вбивці. А суддя, навпаки, виконує свій дискутабельний обов'язок. Він має дбати про те, щоб такий недосконалий інститут, яким є правосуддя, функціонував і допомагав наглядати за певним додержанням у цьому житті правил людської гри. А від самого судді справедливості вимагається так само мало, як від папи римського побожності. Та якщо хтось починає домагатися справедливості на свій страх і риск, це призводить до з біса прикрих наслідків. Така людина не бачить, що шахрайство іноді гуманніше від чесності, бо світовий механізм час від часу треба змащувати — функція, яка нашій країні властива особливо. Такий фанатик справедливості сам повинен бути справедливий, а чи справедливий я — на це запитання відповідати, мовляв, мені самому. Отже, пане начальнику поліції, ви бачите: я в змозі відтворити нашу розмову, чи, точніше сказати, вашу промову — бо я ж не озвався й словом, я просто лежав оббльований на канапі й слухав вас — щодо змісту більш-менш вірогідно; не здивувало мене й те, що ви здогадалися про мій намір, який виник у мене з самого початку, і, мабуть, я тільки для того так низько й падав, тільки для того, певно, й допомагав Лаккі й Маркізові з Невшателя забезпечити алібі, тільки для того, очевидно, й став тим, ким тепер є (навіть Нольді-Орхідейник вважає мене нікчемою, не гідним жінок, яких представляє), щоб по-своєму бути винним такою

самою мірою, якою винен почесний доктор Ісаак Колер. Але в такому разі мій вирок і його виконання мною самим — найсправедливіша річ у світі, бо справедливість може існувати лише серед однаково винних, так само як існує'тільки одне розп'яття, те, що в Ізенгеймському вівтарі (на хресті велет з розпростертими руками, огидний труп, під його вагою прогинаються бруси, до яких він прибитий цвяхами,— Ісус Христос, ще жахливіший від прокажених, для кого малювали цю ікону, і коли вони дивилися на розіп'ятого бога, між ними й тим богом, що, як вони гадали, наслав на них проказу, заходила справедливість: для цих людей він був розіп'ятий справедливо). Я пишу тверезо, пане прокуроре Фойзель, пишу тверезо, і саме тому прошу вас не робити начальникові поліції закидів — мовляв, він мав би забрати в мене револьвер; у всій нашій з ним розмові чи, краще сказати, в тій надзвичайно чесній промові начальника поліції батьківських мотивів не було, ота баєчка з кожним десятим, якого він буцімто відпускає на волю... може, в неї хтось і повірить, а сам начальник поліції, мабуть, був би радий, якби він бодай кожного десятого злочинця хапав; то все була провокація, згодом він іще пошкодує, що не заарештував мене на похороні, коли моя парасолька полетіла, а він узяв у мене з руки стилет; але я його знаю, він не в тім'я битий, одразу втямив, що тоді довелося б ставити по-іншому не тільки питання про вбивць бідолашної Дафни Мюллер, а й про вбивць тих убивць, що тоді він сам опинився б у сфері інтересів Моніки Штайєрман, а кому охота заводити сварку з протезною імперією, яка он має намір знов узятися за виробництво зброї; та коли через дві години — а точніше, через дві години й тринадцять хвилин — я вистрілю в почесного доктора Ісаака Колера, начальник поліції посиденьок не справлятиме, навіть якщо мої постріли не дадуть наслідків... А втім, пане прокуроре, погодьмося: своєю зворушливою промовою начальник поліції все ж таки намагався запобігти тому, щоб мої постріли, якщо я надумаю стріляти, виявились небезпечними; правда, я вже давно замінив холості патрони на справжні, але про це ви, пане начальнику поліції (я знову звертаюся до вас) так і не здогадались. Мабуть, саме тому я ніколи й не підходив близько до лахмітника на першому поверсі. Інстинктивно. Щоб до нього не підійшли близько й ви. Той одноокий — неабиякий дивак, у нього можна було роздобути все. Можна було. Бо

вже й це в минулому. Три тижні тому лахмітник вибрався з будинку, крамниця й квартира на першому поверсі стоять порожні, й оскільки тепер і в "Святих з Уетлі" тиша й пустка, а я, крім того, вчора (а може, позавчора чи позапозавчо-ра) знайшов у себе рекомендованого листа, якого одержав кілька місяців тому, але не розпечатав, а писалося в ньому про те, що старий будинок на Шпігельгас-се перебуває під охороною як історична пам'ятка і в зв'язку із загрозливим станом терміново потребує ремонту, і робитиме його Фрідлі, він усе перебудує всередині і влаштує розкішні квартири,— он як, виходить, він береться за нове діло,— отож до 01.10 я повинен звільнити квартиру, а оскільки те 01.10 вже давно минуло, то мені довелося попобігати по місту, поки я зрештою знайшов останню свою пляшку віскі,— вчора, у Штюссі-Лойпіна в "Театральному",— а якби одноокий був не вибрався, я б розжився у нього вдома коли й не на віскі, то принаймні на пляшку виноградної самогонки, як ото знайшов був у його крамничці патрони в альпійському ріжку, а холості, якими ви, пане начальнику поліції, зарядили мій револьвер, висипав у ріжок. Почесний доктор Ісаак Колер і я помремо так, як про це співають у народних піснях. Та перше ніж я (хміль помалу виходить у мене з голови, і це вже стає небезпечно — так небезпечно, що мені ввижається сонце, і я, мов той божевільний проповідник, змушений на нього дивитись), отож перше ніж я менш як через годину виїду до аеропорту (своїм "фольксвагеном", його не встигли до пуття відремонтувати, я просто пішов і забрав машину — чортма грошей), хочу востаннє звернутися до вас, пане начальнику поліції. Я беру свою підозру назад. Ви вчинили порядно. Ви не хотіли образити мою гідність і дали мені право прийняти рішення самому. Мені шкода, що я вирішив не так, як ви сподівалися. А тепер моє останнє зізнання: в цій грі за справедливість я програв не тільки себе, а й Елен, дочку вбитого мною чоловіка і мого вбивці. Мені доведеться застрелитись, бо я застрелю його. Futurum exactum3. На пам'ять мені знов приходять студенти-латиністи, яких колись у сирітському притулку приставив до мене старий пастор,— вони мали підготувати мене до вступу в міську гімназію. Я завжди любив розповідати про сирітський притулок, навіть у Мокка, хоч розмовляти з тим чоловіком було

й важко. Якось один письменник розповів там про смерть своєї матері, до якої він, видно, був дуже прив'язаний; тоді я заходився змальовувати переваги сирітського притулку і назвав сім'ю розсадником злочинів, а від отого "сімейного щастя", яке всі так розхвалюють, уже, мовляв, з душі верне. Ці мої слова вочевидь збили письменника з пантелику, а Мокк засміявся — щодо нього, то взагалі важко сказати, коли він тебе розуміє, а коли ні, але, здається, скульптор, хоч він це й заперечує (ще одна його хитрість), уміє читати по губах, бо тоді він саме сидів без слухового апарата. Коли ви, заявив мені Мокк, починаєте хвалитися тим, що виросли без батька-матері, то стає просто моторошно; на щастя, провадив він — як завжди, статечно (письменник уже давно пішов),— ви, Шпет, стали юристом і не маєте наміру ставати політиком, хоч це ніколи й не пізно; одначе людина, яка так захоплено розповідає про сирітський притулок, гірша, ніж та, що в дитинстві воювала з батьком чи матір'ю або навіть з обома, як він, Мокк; він ненавидів своїх старих, як сам казав, мов чуму, хоч то були добрі, щирі християни, ненавидів за те, що вони народили восьмеро дітей та ще й його самого на додачу, не питаючи в жодного з цього досить чималенького виводка, чи він або вона хоче, щоб його чи її приводили на світ; народжувати дітей — це, мовляв, страшний злочин, і коли він тепер несамовито довбає зубилом камінь, то уявляє собі, що то його батько чи мати, яким він помщається, а щодо мене, то в нього виникає запитання: що ж я за один, чого душі не чую за тим своїм сирітським притулком? Ну добре, він, Мокк, зачаїв у собі ненависть до тих, хто його зачав, народив, а тоді не викинув у перше-ліпше помийне відро, і тепер він видовбує цю ненависть із каменю, надає їй подоби й форми, яка йому до смаку, бо сам же її створив, а вона, якби вміла відчувати, в свою чергу ненавиділа б його, як він сам ненавидів своїх батьків, що теж любили його, а він же завдав їм стільки клопоту; але так уже серед людей ведеться, кругообіг ненависті й любові між творцем і творінням, та коли він, Мокк, уявить собі отакого, як я, Шпет, котрий, замість ненавидіти тих, хто його зачав і привів на світ, любить заклад, що поставив його на ноги й видресирував, одне слово, коли він уявить собі такого, якому наперед визначено розпалювати пристрасть до чогось нелюдського, до утопії, чи хай навіть до принципу, скажімо, справедливості, і коли він потім

подумає, як же після цього така людина поводитиметься з іншими людьми, котрі його принципу — принципу справедливості, щоб уже не відбігати від прикладу,— не відповідають (а хто йому відповідає!), то його проймає холодний піт. Його ненависть продуктивна, моя — деструктивна, ненависть убивці.

— А знаєте, Шпет,— промовив він на завершення того малозрозумілого виливу почуттів,— мені вас шкода. Ви жорстоко помиляєтесь.

Після того я вже не переступав порога його майстерні. Та ось чому я про цю розмову пишу, пане начальнику поліції: той скульптор — його, до речі, недавно вшановували у Венеції — має цілковиту рацію. Я людина з реторти, вирощена у зразковій лабораторії, вихована на принципах вихователів і психіатрів, що їх наша країна створила так само, як і досконалі годинники, психофармакологію, таємницю вкладу та вічний нейтралітет. Я був би навіть зразковим продуктом того науково-дослідного закладу, якби в ньому не бракувало одного: більярдного столу. Отож мене пустили в світ, який я не зміг розгледіти, бо зроду не мав із ним діла; я собі думав, у ньому все так, як у сирітському притулку, де я виріс. А мене випхнули, не підготувавши, у світ людей, де панують закони джунглів, і я, непідготовлений, опинився перед лицем інстинктів, що ними ці закони формуються,— жадоби, ненависті, страху, хитрощів, сили. Але такий самий безпорадний виявивсь я і перед почуттями, що їх закони джунглів роблять людськими,— гідності, міри, розважливості, зрештою кохання. Бурхливий потік людської дійсності підхопив мене, мов поганого плавця, і я мусив борсатись, щоб не потонути, і, йдучи на дно, сам став хижаком; цьому сприяла й та нічна розмова зі Штюссі-Лойпіном, коли я продав матеріали, що допомогли виправдати вбивцю, чия дочка прийшла до мене. Елен сиділа в моїй адвокатській конторі на Цельтвег — у розкішній трикімнатній квартирі, яка дісталася мені від Бенно. Я оце аж тепер пригадав, що Елен чекала мене не під дверима, а в самій квартирі, у кріслі за моїм столом. І що вона добре знала квартиру. Але Бенно... Та хто через нього не вскакував у халепу! Отже, Елен прийшла, бо довіряла мені, і вона віддалася, бо я її жадав. Але мені

забракло мужності довіритись і їй і повірити, що й вона любить мене й жадає. Так ми розминулися зі своїм коханням. Я їй не сказав, що її батька ніхто не примушував убивати (навіть коли цього нібито й хотіла ота чортова карлиця), що йому просто подобалося вдавати з себе на цій нікчемній планеті господа бога, що я двічі продався — йому, її батькові, й одному знаменитому адвокатові, який залюбки дограв до кінця гру правосуддя, мов той гросмейстер, що великодушно доводить до кінця шахову партію початківця.

Так ми кохалися, не розмовляючи одне з одним і не здогадуючись, що без слів щастя нема. Мабуть, саме тому й випадають хвилини щастя — щастя, яке я відчув тієї ночі, коли усвідомив, що могло б із мене вийти; незбагненна можливість, яка в мені крилась і якою я тоді не скористався; я був щасливий, щасливий цілу ніч, і напевно знав, що став би тим, ким не став. А коли вранці ми подивились одне одному у вічі, то зрозуміли, що все минуло. Ну, а тепер мені пора в аеропорт.

З

Післяслово публікатора. За досить дивних обставин і, по суті, випадково я познайомився з кількома людьми і вже пізніше збагнув, що вони не тільки були причетні до цієї багатопланової історії, а й виконували в ній головні ролі.

Було це десь у 1984 році. В Мюнхені. Я не веду щоденника й дати вказую не дуже точні. Якщо не помиляюсь, уже закінчувався травень, і та історія мені здавалася тоді вигадкою. Затишна вілла, затишний парк, над яким там і там здіймаються високі дерева. У парку біля будинку — накриті столи. Привітна господиня. Видавці, журналісти, працівники театру й кіно, інших галузей культури — кожних у розумній мірі. Як завжди, я когось із кимсь та сплутаю. І не певен, чи ота — саме та, за яку я її маю. Виявляється, то таки інша. Потім довідуюсь, що й інший — теж зовсім не той. Тоді я, ошелешений, ошелешую одного директора одного театру, де колись усіх знав, а тепер уже не знаю нікого. Я думаю, що він думає, ніби я хочу втелющити йому п'єсу, і він справді

думає, що я хочу втелющити йому п'єсу. Якийсь актор бігає сюди-туди, наче король Лір, який забув свій текст, і в розпачі белькоче: "Все, театру кінець! Жодної нової п'єси!" А іншого актора я так часто бачив на телеекрані, що подумав собі, нібито давно з ним знайомий. А чоловік стоїть і дивується — ми ж бо вперше зустрілися! Якась жінка підкочує у кріслі на коліщатах старезного діда. Сама елегантна, гордовита, гарна. Років п'ятдесяти. Я її знаю, а от як звати, забув. Вона стримано вітається, називає мене Максом і звертається на "ти". Жінка помилилася. Сміємось. Вона вибачається. Мені приємно. Тепер вона звертається до мене на "ви". Хто цей старенький чоловік? Її батько. Йому, мабуть, років та й років?.. Скоро сто. Такий тендітний, крихкотілий. І надзвичайно жвавий. Рожева шкіра. Ріденький білий чубчик, коротенькі вусики, доглянута борода — і не дуже широка, й не еспаньйолка. Він, розповідає жінка, мав розмову з прем'єр-міністром Баварії. Про політику? Ні, про заснування фонду дійової науки. Незрозуміло. Бачте, нині розвелося забагато непотрібної науки. А-а, зрозуміло. Жінка й досі гадає, що я її знаю, а я її не знаю. Господиня заводить розмову із старим. Про се, про те. І все сміється, сміється. Той дідусь, видно, жартун. Я сиджу між незнайомою знайомою і німкенею — вдовою видавця-італійця, якого я знав колись один день у Мілані. О, знайома, чиє ім'я я не можу пригадати, нарешті завважила, що я її не знаю. їй аж зацiпило. А вдова розповідає мені про актрису, в яку я колись був закоханий. Нібито "здиміла" з одним пожежником. Попоївши, всі сунуть до салону. Кіношники й театрали збиваються навколо директора театру. їх цікавить мистецтво. Решта — довкруг отого дідуся в кріслі на коліщатах. Цих цікавить дійсність. Один критик-мистецтвознавець звертається до господині з коротенькою подячною промовою і зводить на кілька хвилин обидві сфери докупи. Він надто добре розуміється на мистецтві, щоб не недооцінювати дійсність, і надто добре знає дійсність, щоб не переоцінювати мистецтво. Потім сфери знов розпадаються. Одна заводить дискусію про Бото Штрауса, друга — про Франца Йозефа Штрауса. А якої думки про цього жвавий дідусь? Він історик, а не метеоролог. Що він хоче цим сказати? Історик виступає з прогнозом на далеку перспективу. Він метафізик. Забрав собі в голову, нібито осягнув світовий дух. Метеоролог, мовляв, зважується

тільки висловити прогноз на близьку перспективу. А він — науковець. Він не забрав собі в голову, нібито осягнув газову оболонку. Світ — це темний ліс. Що можна зробити з погляду політики? Потрібні рішучі хірургічні втручання, а там подивимось, які будуть наслідки. їх передбачити важко. Що він має на увазі? Один концерн, якому він самохіть надавав консультації і яким несамохіть керував, попав у скрутне становище. Описувати його докладніше немає потреби. В економіці взаємозв'язки ще складніші, ніж у газовій оболонці, а прогнози ще приблизніші. Старий говорив невимушено, тихо й швидко. Тільки час від часу ледь чутно поклацували щелепи. Власне, виникла потреба, провадив він, убити одну особу або влаштувати так, щоб її хтось убив. Усі аж роти пороззявляли. Від нестями. Та зрештою похопилися й розчулились. Так ніби старий розповідав любовну історію. Звісно, просто вчинити вбивство — це було б непристойно. Тепер до його розповіді почав прислухатись уже й гурток діячів культури. Всі з такою цікавістю потяглися до старого, немовби він утнув казна-що, мало не їв ножем рибу. Та королі й майже сторічні люди можуть дозволити собі й таке. "Він просто чарівний!" — тихенько прошепотіла актриса, яку я колись уже бачив по телевізору чи в кіно або, може, гадав, що бачив. На теле— й кіноекрані всі обличчя скроєні на один копил. Принаймні з десяток не відрізниш одне від одного. Старому подали келих шампанського. Він надпив. З'явився режисер і актор, з яким я давно товаришував. Швейцарець за походженням. Тип російського великого князя, що втратив маєтність, звиклий поводитися з кріпаками, здоровенний, опасистий. Доглянуті вуса, вишукано-недбало вбраний. Поцілував руку господині, кинув погляд на збентежене товариство, весело перебіг його очима, промовив із тільки йому властивою гідністю гранда: "Доброго здоров'я, пане кантональний раднику! Вітаю тебе, Елен!"; тоді кивнув головою мені (досить прихильно) й сказав: "Здається, пан кантональний радник зібрався розповісти свою історію. Вона просто неймовірна!" Потім налив собі шампанського й сів. Старий провадив далі. Його показний вигляд і статечні манери зачаровували всіх. Річ була не в тому, про що він говорив, а як він говорив. Через те, власне, й не можна переказати його історію так, як її розповідав він. Нехай уже господиня, вів далі старий, дарує, що він так відверто завів мову про вбивство.

Його, мовляв, запитали, що можна зробити з погляду політики (десь так казав він). Політика й економіка підлягають тим самим законам — законам насильства. Це стосується й війни. Економіка особливо є продовження війни іншими засобами. Як бувають війни між державами, так бувають вони й між концернами. Громадянським війнам відповідають битви за владу всередині одного концерну. І щоразу постаєш перед необхідністю робити вибір: або усунути від влади когось, або відійти від неї самому. Тут потрібно рішуче вдатися до хірургічного втручання й подивитись, як воно закінчиться — успішно чи ні. А в окремих випадках — це треба визнати — таке втручання здійснюють шляхом убивства. Загалом убивство саме собою наслідків не дає. Тероризм тільки здіймає дрібні хвильки на поверхні світової структури. Вбивство, яке вчинив він, було необхідне. Одначе проблема полягала не в самому вбивстві, а в усвідомленні того, що лише вбивство допоможе вийти із скрутного становища. Певна річ, він міг би доручити здійснити те вбивство комусь іншому. Перекласти свій обов'язок на чужі плечі неважко. Але йому ось уже скоро сто, а він і досі сам зав'язує собі шнурки. І хоч потім виникла потреба ще в кількох убивствах, проте вони втряслися самі собою,— господь бог, створюючи світ, утрутився тільки один раз. Досить було зробити початок. Йому теж розв'язання проблеми спало на думку вмить. Старий усміхнувся. Понад тридцять років тому він мав проводжати від приватної клініки до аеропорту одного на той час такого ж відомого, як і непопулярного політика. Той чоловік стояв у клініці коло ліжка пригнічений, у теплому зимовому пальті. Його, казав він, цькують. Податок зі спадщини, який він провів, надто багатьох розорив. Тепер йому доведеться захищатись. І політик дістав із кишені револьвер. Тим револьвером він мав намір пристрілювати кожного позбавленого спадщини спадкоємця. Медсестра з переляку вереснула й кинулася геть з палати. Тоді політик знов сховав револьвера до кишені пальта. Прибіг лікар з двома санітарами. Полковник медичної служби. Ескулап-солдафон. Поставив діагноз: у пана політика, мовляв, не все гаразд із головою. Нічого страшного, він іще раз накачає бідолаху по саму зав'язку заспокійливими засобами, а тоді нехай забирається додому, а то ще, мовляв, відкине тут копита. Вони там трохи поборюкались — один санітар таки опинився в нокауті,— витрусили того

бідолаху разом з револьвером із зимового пальта, нашпигували йому зад — о, тут дами, пардон! — знов запакували його в пальто й укинули до "роллс-ройса". Отак він і поїхав з озброєним, збожеволілим державним діячем до міста. А видався чарівний весняний вечір. Спадали сутінки. Було близько сьомої години. А що в них усі встають рано, то й вечеряють теж рано. І коли вони їхали в машині вниз по Реміштрассе — фінансовий геній уже куняв собі,— і він побачив людей, що поспішали до ресторанів, йому сяйнула ідея. Тепер він знав, як вийти із становища,— вишукано, з гідністю, так, щоб світ ахнув. "Господи! — прошепотіла німкеня — вдова видавця-італійця. — Як же цікаво!" Особа, розповідав далі старий, чий вплив на концерн він мав нейтралізувати, часто мала звичку вечеряти о тій порі в одному відомому на весь світ ресторані. (Тут старий допив другий келих шампанського.) Він, мовляв, сказав шоферові зупинитись, узяв з кишені міністра — той уже тихенько похропував — револьвер, увійшов до ресторану, впевнився, що розрахував правильно, сподіваючись застати потрібну особу, потім застрелив її, вернувся до "роллс-ройса", поклав револьвера назад політикові в кишеню, відвіз того шанованого міністра її величності королеви й хворого керівного діяча партії до аеропорту й здав разом з револьвером у спеціальний літак, що доправив його на рідний острів, де він, щойно прибувши, остаточно завдав світовій імперії фінансової поразки. Культура нишком захихотіла. На обличчі дочки старого відбивався гордовито-таємничий спокій. Якби її батько розказав, ніби був начальником концентраційного табору, в неї і тоді не здригнулася б жодна рисочка. Ми теж слухали його з цікавістю. Як старого пілота-бомбардувальника. Тільки трохи скептично, навіть насмішкувато; одначе всі були зачаровані невимушеністю й сарказмом старого, які надавали його розповіді абстрактного, нереального відтінку. Якийсь видавець збентежено спитав: "А ви?" "Любий мій..." — мовив старий і взяв з коробки важку сигару (я пригадую той час, коли сам курив, і схиляюся до думки, що то була "Топпер"). Про видавця він по-дворушницькому забув і правив своєї. Мовляв, хоч би в яких суспільних колах мй оберталась, а правосуддя — хай навіть більше несвідомо, ніж свідомо — рівняється на них. Тоді як має стояти над ними. І, щоб заперечити свою упередженість, воно іноді поводиться — особливо

щодо привілейованих — надто суворо. Та нащо наводити нудьгу. Його заарештували, верховний кантональний суд ухвалив обвинувальний вирок, але потім суд присяжних той вирок скасував, хоч убивство й було вчинене публічно. Через необхідність, звісно. Незаперечних доказів не виявилося. Свідки висловлювали суперечливі твердження. А зброю, з якої стріляли, так і не знайшли. Хто ж заглядатиме до кишені міністра! Обвинувачення не довело, що він мав мотив для вбивства. Для юриста концерн — темний ліс. До того ж у ресторані тоді випадково був колишній чемпіон Швейцарії із стрільби з пістолета, і коли його надумали допитати, він повісився. Мабуть, везіння все ж таки є. Адже можливо, що в ту саму мить, коли хотів вистрілити він, тоді сімдесятирічний, вистрілив той, і так воно було й насправді, адже мертвий, лежачи головою у філе Россіні із зеленими бобами, як він пригадує... Та як став можливим такий збіг — це, по суті, не має значення. Старий припалив сигару, яку досі крутив у руках, мов диригент свою паличку. І раптом товариство вибухнуло реготом, дехто заплескав у долоні, а один товстий журналіст розчинив вікно й, сміючись, вигукнув у ніч:

— Безсмертний жарт!

Ніхто не мав сумніву, що старий не винен. Я теж так гадав. Але чому, власне? Через його привабливість? Чи вік? "Чарівно!" — сяяла німкеня — вдова видавця-італійця, а господиня зауважила, що життя пише найдивовижніші історії. Дочка старого подивилася в мій бік, холодно й пильно, так наче хотіла збагнути, чи вірю в цю історію я. А її батько курив сигару й показував фокус, який особисто мені ніколи не вдавався: пускав дим із рота кільцями. Він розуміє, сказав старий, у несправедливо звинуваченої людини не такий полохливий вигляд, як у вбивці (щирі оплески); але така вже його доля: ніхто не хоче вірити в те, що він учинив убивство. "Ви, мабуть, теж не вірите,— звернувся він до мене,— хоч у своїх комедіях посилали героїв на той світ цілими гуртами!" Знову сміх, веселощі на всю губу. Подали чорну каву, коньяк.

— Нез'ясованим залишається тільки моральний бік справи,— знов почав старий і задивився на попіл на кінці сигари, якого не струшував, а навіть беріг, щоб він не впав. І раптом старий став наче зовсім іншою людиною. Це був уже не сторічний дід. Він існував поза часом. — Чи вбив я насправді, чи тільки хотів убити. З погляду моралі має значення лише намір, а не його здійснення. І все ж питання моралі — це питання виправдання вчинку, що не відповідає загальним принципам суспільства, якими воно нібито керується. Таким чином виправдання переходить у категорію діалектичного. З погляду діалектики, а отже, й моралі, можна виправдати все. Тому будь-яке виправдання, на мою думку, позбавлене стилю, тобто, перебільшено кажучи, будь-яка мораль — це явище аморальне. На своє виправдання я можу тільки додати, що діяв в інтересах концерну, який, одначе, все ж таки збанкрутував, отож навіть моє розпрекрасне вбивство виявилося марним, незалежно від того, хто його здійснив — я сам чи хтось інший. А тепер на запитання, чого можна домогтися політичним шляхом, я відповім так: коли чогось досягнуто лише завдяки випадку або коли чогось досягнуто випадково, то цей успіх — протилежність тому, чого потрібно було досягти.

Після цього старий вибачився. Мовляв, він просив би вельмишановну господиню зробити ласку й відпустити його, а дочку Елен — відвезти його до "Чотирьох пір року". І жінка, навіть не глянувши в мій бік, покотила батька до дверей. Я вирішив, що старий свою історію вигадав. Хто ж так убиває! Але того, що колись старий стояв при владі і ще й тепер мав значний вплив, не можна було не помітити. А то чого б це його приймав сам Штраус! Мені старий здався одним із верховодів економіки, що мав на душі свої гріхи. Однак розповідати про біржові махінації важче, ніж про вбивства, тож він і плеще язиком про якесь вигадане вбивство, бо добре знає: це не махінація, ніхто не повірить, що він здатний на такий злочин. Я вже в таксі забув про його історію і міркував тільки про діалектику, яку він підпорядкував моралі. І раптом згадав його ім'я: Колер. Ісаак Колер. Колись я сидів навпроти нього на бенкеті друзів театру. Поруч із його дочкою. То було давно. Багато років тому. Вже й не пам'ятаю, що ми святкували. Промовам не було кінця-

краю. Колер мав тоді бадьорий вигляд, засмагле обличчя — дочка його сказала, нібито він щойно повернувся з навколосвітньої подорожі.

Другого літа, а може, вже й на початку вересня, помер батько моєї знайомої, однієї із Штюссі-Моозі. Років п'ятнадцять тому вона була в нас хатньою прислугою. Жінка повідомила мене, що батькову садибу мають продавати. Я ту садибу знав. Вона була стара й геть занедбана. Я вирішив її купити. Краєвид там милував око. Внизу — долина Штюссі, у ній Штюссікофен, далі Флетіген, вершини Альп. За садибою стрімко здіймалася скеля. Село-гніздо, справжні Альпи тут іще й не почалися. Старі хати. Каплиця. Вряди-годи сюди приходить читати проповідь священик із Флетігена. Заїзд. Аж дивно — й досі трапляються села без іноземних туристів. Домовлятися я мав із "оборонцем", як тут називають адвоката. Він займав кімнату в заїзді "До Лойєнбергера", а справи залагоджував просто в ресторанчику. Я примостився серед селян, слухаю. "Оборонець" більше скидався на такого собі сільського суддю. Коли я ввійшов, він саме закінчив розглядати якусь бійку. Дядько з перев'язаною головою, лаючись, вискочив за двері. Тепер, коли минуло стільки часу, змальовувати "оборонця" важко. Було йому років п'ятдесят. А може, й набагато менше. Непросипущий п'яниця. Пив "подружку" — горілку, яку в інших краях називають ще "фруктівочкою". Він здавався горбатим, хоч насправді такий і не був. Вовкуватий відлюдько. Обличчя одутле, проте не позбавлене шляхетних рис. Очі водянисто-голубі, губи в синцях. Загалом чоловік хитрий, але часто неуважний. Мене він спробував пошити в дурні. Загнув удвічі більшу ціну, ніж мені попередньо назвала наша колишня прислуга. Заходився торочити про те, як складно працювати з общинною радою Штюссікофена. Молов дурниці про неписані закони. Сказав, нібито садиба зачарована — господар Штюссі-Моозі повісився. Та й усі тамтешні господарі, мовляв, вішалися. Дядьки з сільською безцеремонністю слухали нашу розмову, накидали собі на шию уявний зашморг, коли "оборонець" розповідав про вішальників, здіймали над головою руку, немов підтягали мотузок, закочували очі, вивалювали язики. Я зрозумів, що "оборонець" силкується не ошукати мене, а відбити мені охоту купувати садибу (ошукав він згодом сім'ю колишньої

нашої прислуги — продав садибу за безцінь одному Штюссі-Зюттерліну). Відчувши, що мій інтерес до садиби згас,— не так через його викрутаси, як через вороже ставлення До мене з боку селян,— "оборонець" став доброзичливішим. Правда, він був уже п'яний. Але щоб неприємний, то ні. Навпаки. Навіть почав жартувати. Хоч і досить ущипливо. А потім заходився розповідати. Дядьки попідсідали ближче й почали його підохочувати. Видно, знали вже його історії. Слухали вони так, як діти слухають казку. "Оборонець" запевняв, що був колись у найбільшому місті нашої країни знаменитим адвокатом. "З біса знаменитим",— як він сказав. Гроші лопатою загрібав. До нього зверталися найбільші банки, найбагатші в місті родини. Та його улюбленою клієнтурою були повії. "Мої повійнички", як він сказав. Він так і сипав смішними історіями. Особливо про якогось Нольді-Орхідейника. Більшість із тих історій "оборонець", як на мене, просто вигадав. Але слухав я його, мов заворожений.

І не стільки через самі історії, скільки через суспільну критику, що крилася в них. Вона мала якийсь анархістський присмак. Та критика відповідала не дійсності — вона відповідала його уявленням про дійсність. Колись він нібито вплутався в якийсь судовий процес з убивством. "Оборонець" удав із себе підсудного, потім п'ятьох членів верховного кантонального суду. Дядьки загиги-кали. І як захисник він, мовляв, той процес виграв. Одначе згодом збагнув, що чоловік, якого виправдали,— один урядовий радник,— усе ж таки вбивця. Він і його, "оборонця", і п'ятьох членів суду пошив у дурні. Дядьки аж за животи бралися й теж жлуктили "подружку". Видно, вони вже не раз слухали цю історію й не могли наслухатись. Вони раз у раз вимагали, щоб "оборонець" розповідав далі, той комизився, йому наливали чарку, він показував на мене — мовляв, його ж це не цікавить, тоді наливали чарку й мені, і я казав: "Та чого, ще й як цікавить!" "Оборонець" розповідав, як намагався добитись касаційного процесу, але уряд, а зрештою і федеральний суд стали цьому на заваді. Урядовий радник — це вам, як-не-як, урядовий радник. Згадка про кожну юридичну перешкоду, кожну каверзу викликала злий регіт.

— Отак воно у вільній Швейцарії! — вигукнув один дядько і знов замовив "подружку".

— Тоді я вирішив діяти на власний страх і риск,— провадив "оборонець". — Я зачекав, поки урядовий радник повернувся з навколосвітньої подорожі. Про те, коли прибуває літак, вичитав у газетах. Потім повідомив про свій намір начальника поліції. Той наказав оточити аеропорт. Але я переодягся прибиральницею, сховав у накладних грудях револьвер і затерся між працівників аеропорту. А одному поліцейському скортіло мацнути мене за ті фальшиві груди. Тоді я як вересну: "Рятуйте! Гвалтують!" Начальник поліції вибачився, а поліцейського посадили в холодну при аеропорті.

Дядьки реготали й ляскали себе по стегнах. Потім "оборонець" почав розповідати, як застрелив того чоловіка, якого завдяки йому суд виправдав. Це сталося перед дверима до зали для пасажирів першого класу. Урядовий радник упав головою в урну зі сміттям.

— Він уколошкав того радничка, як Тель в ущелині Геслера! — загорлав якийсь дядько.

Решта слухачів схвально загукали — мовляв, оце правильно, оце справедливо. Шум, гам, тарарам. А "оборонець" уже перейшов до сцени свого арешту. Змалював, як начальник поліції зривав з нього фальшиві груди, потім виліз на стіл і повторив промову на власний захист, яку виголосив перед п'ятьма членами верховного кантонального суду, що колись виправдали вбитого, а тепер мали виправдати його вбивцю. На завершення тієї промови він заявив суддям: "Розту-ди його, таке правосуддя!" — і став "оборонцем" у долині Штюссі. Закінчивши розповідь, він упав на стілець. Один дядько з недопитою пляшкою "подружки" в лівій руці встав, поплескав оповідача по плечу, заявив, що самого його звати Штюссі-Штюссі, а "оборонець" — єдиний на весь Штюссікофен не Штюссі, проте все ж таки швейцарець до самих кісток; а тоді допив пляшку до дна, впав на стіл і захропів. Решта завели скасований національний гімн, перша строфа якого закінчувалася

словами: "Хвала Гельвеції1, хвала синам її, що ладні стать до лав — хоч завтра в бій!" Історія мені здалася ніби знайомою. Я хотів тільки уточнити деякі подробиці, але "оборонець" був уже надто п'яний, щоб з ним розмовляти. Декотрі дядьки грізно попідводились, тоді як інші вже доспівували другу строфу: "Ні бою грізний час, ні смерть не спинить нас. Нам біль — як жарт!.." Шкода мені стало "оборонця". Був же відомим адвокатом, а тепер — ні се ні те, крутій. Укоротив людині віку, виграв процес над самим собою. Однак те вбивство його доконало. Я відмовився від наміру купувати садибу. Мені пора було йти. В долині Штюссі міських людей і так не люблять, а тут ще й бачили, що моя машина з Невшателя. Отож я був для них такий собі чужак-нероба, хоч розмовляв тією самою мовою, що й вони, хіба лиш не так співуче. І я пішов із заїзду. "Рожевіють Альп вершини, помолімося до днини — бог почує..." — гриміло мені вслід. То дядьки вже завели новий національний гімн.

Далі знов нічого не пригадую. Старий у кріслі на коліщатах, його дочка, п'яний убивця серед п'яних дядьків у штюссікофенському заїзді — усе неначе вві сні. Домовитися з "оборонцем" не пощастило, і я не відчував нічого, крім роздратування. Ту садибу я хотів купити не просто через забаганку. Мені потрібна була переміна. Приїхавши додому, я заходився все перебирати й переставляти. Повикидав к бісу мотлох, що може зібратися за сорок років у домі письменника,— купи непереглянутої кореспонденції, оплачені рахунки, яких досі не бачив, квитанції, на які ніколи не звертав уваги, стоси коректур, безліч разів переписані рукописи, уривки текстів, фотознімки, малюнки, шаржі. Одне слово, жахливий безлад, що його треба було почасти довести до ладу, а решту знищити. Гори непрочитаних рукописів, накриті лавиною недоведеної до пуття пошти за кілька десятиріч. Не вибираючи, я розгорнув один із рукописів. "Правосуддя". Геть цю погань! Коли рукопис уже опинився в поліетиленовому мішку, мій погляд упав на його першу сторінку: там стояло ім'я почесного доктора Ісаака Колера. Я вийняв рукопис з мішка. Його надіслав мені з Цюріха якийсь доктор Г., але я ніколи не читаю рукописів, що їх одержую поштою. Література мене не цікавить — я її трохи сам роблю. Доктор Г. Я напружив пам'ять.

Кур, 1957 рік. Це було після мого виступу в одному готелі. Я ввійшов до бару, щоб випити ще одне віскі. Крім немолодої барменки там був ще один чоловік. Як тільки я сів, він відрекомендувався. Доктор Г., колишній начальник цюріхської

Давня назва Швейцарії.

кантональної поліції. Високий, огрядний, старомодний на вигляд чоловік, через жилетку звисав навскоси золотий ланцюжок від годинника, що сьогодні побачиш не часто. Незважаючи на його вік, чуб у нього був ще чорний, вуса кущуваті. Він сидів на одному з високих стільчиків біля стойки, попивав червоне вино, курив сигару "Баійяно" і розмовляв з барменкою, звертаючись до неї на ім'я. Голос він мав гучний, а його рухи були розкуті — одне слово, не дуже церемонний чоловік, що викликав у мене цікавість і настороженість водночас. На другий день уранці він ще підвіз мене своєю машиною до Цюріха... Я погортав рукопис. Він був надрукований на машинці. Над заголовком стояло від руки: "Робіть із цим що завгодно". Я почав читати. Дочитав до кінця. Автор, якийсь адвокат, не впорався з власним матеріалом. Його розповідь раз у раз перебивали свіжі події. Про найважливіше він почав писати,наприкінці, а тоді йому раптом забракло часу. Він дуже квапився. А загалом писанина дилетанта. Викликали в мене подив і окремі сцени. Або взяти назву розділу: "Спроба дати лад безладу". Те саме й щодо декотрих імен. Хто такі Нікодемус Мольх, Дафна Мюллер, Ільзе Фрой-де? А хто тепер держить у парку цілу армію гномів? Здається, начальник поліції якось казав мені, що любить Жана Поля4. Поговорити з начальником поліції я вже не міг. Він помер. У 1970 році. Потім я прочитав листа, якого він надіслав разом з рукописом: "Щойно повернувся з похорону Штюссі-Лойпіна. Був тільки Мокк. Після похорону ми їли з ним у "Театральному" суп із фрикадельками з печінки та філе Россіні з зеленими бобами. Після того довго шукали Мокків слуховий апарат. Кельнерка забрала його разом з підносом. Що ж до нашого славного борця за справедливість, то йому все ж таки пощастило пробратися в аеропорт. Переодягся прибиральницею. Він і вистрілив, але з переляку, що таки домігся свого, впав головою в урну зі сміттям.

На щастя, Колер нічого не помітив — тієї хвилини саме злітав чотиримоторний літак. А втім, той чоловік своїм револьвером однаково не завдав би нікому шкоди. Він помилився. Я тоді все ж таки перехитрував його в крамничці лахмітника. Патрони в альпійському ріжку були холості, я з них усе повитрушував. Потім я вже й сам не знав, що робити з тим фанатиком справедливості. Він дійшов до краю. Передавати його правосуддю не хотілося. Подбати про нього взявся Штюссі-Лойпін (див. вище). Він знайшов йому роботу. Це було кілька років тому. Ваш доктор Г., колишній начальник поліції".

Я зателефонував до Штюссікофена. Трубку взяв господар "Лойенбергера". Я попросив покликати "оборонця". Помер. Останній тиждень йому вже скрізь ввижалися чортики. Як його звали? "Оборонець". Де поховали? Мабуть, у Флеті-гені. Я поїхав гуди. Кладовище було за селом. Кам'яний мур, куті гратчасті ворота. День видався холодний. Це вперше в цьому році я відчув настання зими. Кладовища я люблю. В дитинстві я грався на одному кладовищі. Воно було "індивідуальне". Кожен покійник мав свою могилу, надгробок, кутий залізний хрест, постамент, колонки. Можна було навіть побачити ангела. На могилі такого собі Крістелі Мозера. Але тут, у Флетігені, кладовище було сучасне, узаконене відповідним рішенням місцевої общинної ради. Того, хто помер десять років тому, тут уже не знайдеш. Оскільки площа кладовища обмежена й збільшити її нема змоги,— земля коштує надто дорого,— полежати в рідній землі покійниками дозволялося тільки десять років. А потім — геть, у вічність. Але й ці десять років лежати доводилося в тисняві. Кожному — однакова могилка. Однакові квіточки. Однаковий надгробок. І однаковими літерами напис. Отак і лежали тут покійники плечем до плеча, як у шерензі,— навіть той, котрого я шукав. У житті без ладу, зате після смерті все до ладу. Його могила була передостання — біля ще порожньої ями. Стояв уже й надгробок, росли квіточки (айстри, хризантеми). На надгробку напис:

Фелікс Шпет, оборонець 1930 — 1984

Вдома я перечитав рукопис іще раз. Він, як видно, був передрукований з якогось давнішого рукопису. Крім літературних оздоб, доданих, мабуть, самим начальником поліції, більш ніяких змін він не зазнав. Що ж до розповіді Шпета, то цей хвалився у Штюссікофені вбивством, якого насправді не вчинив, а Колер накинув тоді в Мюнхені своє вбивство людині, що її хотів усунути через убитого. Я зробив з рукопису фотокопію. Адреса почесного доктора Ісаака Колера знайшлася в телефонній книзі. Я надіслав йому копію. Через кілька днів одержав листа від Елен Колер. Вона просила мене приїхати. Батько, мовляв, у такому стані, що відлучитися вона не може. Я їй подзвонив. І на другий день ступив у володіння Колерів.

Йдучи від кутих гратчастих воріт до вілли, я мав таке враження, ніби вступив у рукопис і він дає мені пояснення. Природа довкола дихала багатством. Жовтнева флора тут була щедра. Дерева стояли надзвичайно величні. Ще майже літні. Фен не відчувався. Живопліт і кущі гарно підстрижені. Порослі мохом скульптури. Голі бородаті боги з ногами й задами, як у юнаків. Тихі ставочки. Врочисто застигла пара павичів. Усе в глибокій задумі й мертвій тиші. Лунали тільки голоси кількох пташок. Великий, просторий будинок з вежами та фронтонами, повитий диким виноградом, плющем і трояндами. Всередині все зручне й легке. Меблі в античному стилі, що не стілець чи столик, то коштовність. На стінах — картини знаменитих імпресіоністів, далі — давніх голландських майстрів. Мене супроводжувала старезна служниця. У кабінеті почесного доктора Ісаака Колера я мав зачекати. Кімната була простора. Вся визолочена сонцем. Крізь відчинені двостулкові двері можна було вийти в парк. Двоє вікон обабіч дверей сягали майже до підлоги. Дорогий паркет. Величезний письмовий стіл. Глибокі шкіряні крісла. На стінах — жодної картини, самі книжки та книжки — аж до стелі. І усі тільки з математики та природничих наук. Одне слово, солідна бібліотека. У глибокій ніші — більярдний стіл, на якому лежали чотири кулі. Крізь відчинені двері в'їхав у кріслі на коліщатах старий, як світ, почесний доктор Ісаак Колер. Він став ще тендітніший, ще крихкотіліший, ще прозоріший — майже привид. Мене він, здається, не помітив, відразу покотив до більярдного столу. А потім,

на мій подив, вибрався з крісла й почав грати в більярд. З дверей у глибині кімнати вийшла Елен. Спортивна постава, сині джинси, шовкова сорочка, в'язана руками картата кофта — червоні, сині та жовті клітки. Елен приклала до губів палець. Я все зрозумів. І рушив за нею. Велика парадна зала. І тут відчинені двостулкові двері. На терасі ми посідали. Під маркізою. То востаннє в цьому році я сидів отак на свіжому повітрі. Старі плетені стільці, залізний столик з шиферною стільницею. На газоні — косарка. Перші купи опалого листя. Поміж них походжають пави. Елен сказала, що саме працювала в парку. Поодаль хлопець перекопував між деревами землю. І насвистував.

— Пав нам трохи не довелося позбутись,— промовила Елен. — Сусіди скаржилися. Років п'ятдесят скаржилися. А батько ж так любить пав! Мені здається, тільки через те, щоб дозолити сусідам. Він просто-таки примушує пав кричати. Незважаючи на поліцію, яка час від часу сюди приходить. А жахливішого крику, ніж у пав, на світі немає. Через пав будинки довкола почали падати в ціні. Земля теж. А батько все скуповував. Тепер сусіди вже бояться скаржитись.

Елен налила мені чаю.

— Ваш батько — нелюд? — сказав я.

— Можливо,— відповіла вона.

— Ви читали рукопис?

— Переглянула.

— Шпет вас любив,— мовив я. — Йому важко було про це писати. Та й ви його колись любили.

— Добра душа Шпет... — проказала Елен. — Він любив у житті лише одну жінку — Дафну. Про неї він і пише тепліше. А те, що він любить мене, Шпет собі тільки думає.

— Думав,— уточнив я. — Добра душа Шпет два тижні тому помер. У долині Штюссі.

— Чай уже холодний,— сказала Елен і вихлюпнула все із своєї чашки через балюстраду на вкритий жовтим листям газон — просто під ноги хлопцеві-са-дівникові, що, зухвало насвистуючи, саме пробігав повз терасу.

А потім закричали пави.

— Звичайно вони о цій порі не кричать,— пояснила Елен. — Зараз змовкнуть.

Але пави не змовкали.

— Ходімо краще в дім,— запропонувала господиня, і ми пішли з тераси, причинили за собою двері й посідали в крісла обабіч картярського столика.

— Коньяк?

— Дякую.

Вона налила. Пави надворі все кричали й кричали — нестямно і лиховісно.

— Добре, що хоч батько їх, клятих, не чує,— зітхнула Елбн, а тоді поцікавилась, чи я читав те місце, де йдеться про справжню Моніку Штайєрман.

— Мені все це здається просто неймовірним,— відповів я.

— Мене вона теж якось запросила до себе,— сказала Елен. — Одного літнього вечора. Мені тоді не було ще й вісімнадцяти, і я, як і решта людей у місті, гадала, що Дафна і є Моніка Штайєрман. Я нею захоплювалась. Навіть заздрила їй. Заздрила через Бенно, бо він уникав мене. Бенно тоді кого тільки не спокушав! Переспати з Бенно вважалося просто шиком. Так само, як шиком вважалося переспати і з Монікою Штайєрман, хоч усі були певні, що вони, Дафна й Бенно, одружаться. І це теж вважалося шиком. Але я була дочка Колера, я була недоторканна. Бенно пішов з моєї дороги. Та коли я дістала запрошення від Моніки Штайєрман, то не вагалася жодної хвилини. Може, в душі я навіть сподівалася зустріти там Бенно. Отака я була закохана! Я розповіла про це батькові після вечері за чашкою кави. "Тебе запросили на Авророштрассе?" — перепитав він і взяв чарку з "Марком" — вдома він завжди п'є "Марк". "До "Спочинку" ще нікого не запрошували",— сказала я. А батько підтвердив: "Так, досі туди запрошували тільки Людевіца й мене. — Потім спитав: — Можна, я дам тобі одну пораду?" Але я норовисто відрубала, що не потребую ніяких порад. Тоді батько заявив: "Ти не повинна приймати цього запрошення. Ось тобі моя порада". І допив свій "Марк". А я все ж таки пішла. Доїхала велосипедом до Вагнерівського узвозу, поставила велосипед під гратчастою огорожею і подзвонила. Ніхто не вийшов, і це мене здивувало. Тоді я помітила, що велика гратчаста хвіртка не замкнена. Я відчинила її й увійшла до парку. Та тільки-но ступила кілька кроків, як мене охопив якийсь незбагненний страх. Я хотіла вернутись, але хвіртка вже не відчинялась!

Досі Елен розповідала неквапно, ніби вагаючись, але тепер вона заговорила так, немовби все те діялося не з нею, а з кимось іншим. За її словами, в ту хвилину вона зрозуміла, що її заманили в пастку. Здичавілий парк осявали різкі відсвіти вечірньої зорі; в тій ніби розпеченій до червоного смузі Елен привиділося щось лиховісне. Дівчина простувала, мов сновида, стежкою вгору до невидимої вілли. Під ногами порипував гравій. Зненацька вона вздріла край стежки

гнома, потім ще трьох, ще і ще. Вони виглядали з некошеної трави, з люпину й сокирок, заглушених нечесаними паннами, і товстощокі обличчя тих гномів у надвечірньому світлі здавалися підступними, особливо коли Елен помітила, що гноми сидять і на деревах, шкірячи зуби й посмоктуючи люльки. Елен з відразою поспішила повз тих гномів, поки опинилася перед іншими — з великими, майже лисими головами й без борід. Ті фігурки з розмальованої глини були більші від решти й сягали зросту чотирирічних дітей. Елен боялася йти повз них, але раптом завважила, що один із тих гномів підморгує їй, і вона з жахом утупилася в нього. Тоді фігурка ошкірила зуби. Елен подалася стежкою вгору, крізь юрби гномів у непристойних позах, і нарешті вибігла на чистий луг. Це був пологий схил, і вгорі на ньому виднілася вілла. Задихавшись, Елен стала. Потім озирнулася, сподіваючись, що, може, помилилась. Може, то був тільки кошмарний сон. І раптом знов побачила гнома: ошкіривши зуби, він ішов до неї непевною дрібною ходою. Вона кинулася до вілли, вскочила у відчинені двері, й далі чуючи позад себе те дріботіння, промчала через передпокій, потім через залу з каміном, у якому потріскували дрова, хоч стояло літо. І скрізь — жодної живої душі, тільки оте дріботіння позаду. Нарешті Елен потрапила до якогось кабінету, хряснула за собою дверима, замкнула їх на засувку, роззирнулася. Вона була сама. Стіни обвішані фотознімками Бенно. Елен важко впала у шкіряне крісло. Відчула якийсь дивний солодкуватий запах. І знепритомніла.

Згодом вона, розповідала далі Елен, прийшла до тями. Її міцно тримали чотири голі велети. Вони були голомозі, слизькі, мов рибини, й смерділи оливковою олією. Всього вона вже не пригадує. Вона спробувала випручатись. Хтось засміявся. Потім їй розвели ноги. З'явився професор Вінтер, рпздягнений і пузатий. З-за цього похітливого сатира виглядав гном, що дріботів за Елен до вілли. Він сидів на шафі й позирав згори на дівчину. Аж тепер вона збагнула, що то не гном, а якась жіноча істота, а все, що там діялося, діялося лише задля тієї істоти з майже лисою головою дорослої людини й тілом чотирирічної дитини; це вона пригнала її, Елен, до вілли, щоб із нею зробили те, чого з нею не можна було робити і чого та істота бажала, щоб зробили з нею

самою. І коли Елен узяв Вінтер, а потім на неї накинувся Бенно, а тоді й Дафна, єдина зброя, що здолала дівчину, була хіть. І Елен кричала, кричала, і її хіть ставала тим нестримнішою, чим нестерпнішим був погляд тієї істоти. Її очі пекли болючою заздрістю, вона вся тремтіла від страждань, не в змозі зазнати тієї насолоди, що її відчувала Елен, яку з наказу господині гвалтували слуги. Нарешті істота, охоплена нелюдським жахом, вереснула: "Годі!" — і заридала ридма. Її винесли. Елен відпустили, і вона залишилась у кабінеті сама. Дівчина зібрала одежу й важко по-плентала через залу — у каміні ще жеврів вогонь,— через передпокій, крізь темний, хоч в око стрель, парк і дісталася до воріт. Хвіртка була незамкнена, і дівчина рушила велосипедом додому. Так Елен завершила свою розповідь.

Вона замовкла. Потім спитала:

— Ви вражені?

— Ні,— відповів я. — Але ще трішки коньяку не завадило б.

Господиня налила мені й собі. Повернувшись того вечора додому, повела

Елен далі, вона ще застала батька в кабінеті. За столом. Він не зводив на неї очей. Вона про все йому розповіла. Він підійшов до більярдного столу й почав грати. "Чого ж ти ще хочеш?" — запитав він нарешті. "Помсти",— відповіла дівчина. "Забудь про все",— відказав батько. Однак Елен стояла на своєму. Тоді він кинув грати, пильно подивився на неї і промовив: "Я тобі не радив туди ходити. А ти пішла. Це твоя справа. Поради не конче слухатись, а то це буде вже наказ. Те, що сталося, тепер не має значення, бо воно сталося. Його треба скинути з себе. Хто не вміє забувати, той протиставляє себе часу й гине". Однак Елен відповіла: "І все ж таки я хочу помститися!" "Дитино моя,— мовив батько, і то був єдиний раз, коли він так її назвав,— те, що я оце сказав, — теж тільки порада. Ти бажаєш помсти? Гаразд, ти її матимеш. Це вже

моя справа". Він поклав на більярдний стіл чотири кулі й ударив києм. Лиш один раз. Куля наскочила на борт, відкотилася й загнала іншу в лузу. "Вінтер",— мовив батько, коли куля вже лежала в лузі. Потім були Бенно, Дафна, а коли він промовив: "Штайєр-ман",— стіл лишився чистий. "А я?" — спитала Елен. "Ти — кий,— відповів батько. — Тобою я скористаюся тільки один раз". Тоді Елен поцікавилась: "А що буде з ними?" "Вони помруть,— сказав батько. — Одне за одним — у тій послідовності, як я оце їх назвав. А тепер іди спати, я ще попрацюю".

— Ця розмова,— озвалась Елен трохи згодом (ми вже налили по третій коньяку, а з сусідньої кімнати долинало стукання більярдних куль),— ця розмова лишила в моїй пам'яті ще лиховісніший слід, ніж те, що сталося у "Спочинку". Я погасила в себе світло й довго дивилася тієї безконечної ночі на далекі холодні зорі. їм було байдуже — чи є на нашій Землі, цій невимовній мізерії, життя, чи нема, вже не кажучи про людські долі. І раптом у душу мені закралася підозра: а може, батько сам хотів, щоб я пішла туди, може, він і сподівався, що моя цікавість візьме гору? Але чому карлиця вибрала мене? Кого вона мала намір зганьбити — мене чи батька? Якщо батька, то чого ж він спершу відраджував мене метатися? Може, він хотів просто обміркувати — приймати бій чи ні? Коли так, то що то був за бій? Хто виступав проти кого? Батько часто напівжартома згадував про цегельний трест. Мені не давала спокою думка про те, що за цим трестом, мабуть, ховаються інші, куди важливіші підприємства. Батько іноді щось казав про силікон, за яким нібито майбутнє. Та хоч кого я розпитувала, всі в один голос відповідали, що не мають про це й гадки. Може, між батьком і Людевіцом точилася боротьба за владу? А може те, що зі мною сталося, всього лише знак Моніки Штайєрман батькові? Знак, яким вона хотіла сказати, що не терпітиме далі його втручання?

Я замислився над словами Елен.

— Одне мені не зрозуміло,— мовив я. — В Мюнхені ваш батько розповідав про те, що вчинив убивство. Гаразд. Мотив він назвав вигаданий. Але те, що ідея скористатися револьвером політика сяйнула

йому вже перед самим рестораном,— це неймовірно, ні, просто неймовірно!

Елен звела на мене уважний погляд. То була з біса вродлива жінка.

— Маєте рацію,— відповіла вона. — Батько сказав неправду. Ми з ним про все домовились. Бідолаха Шпет здогадався. Батько застрелив Вінтера власним револьвером, а тоді поклав його в кишеню міністрові. А в літаку я забрала револьвер з міністрового пальта й викинула у Лондоні в Темзу.

— Міністр летів до Лондона не швейцарським літаком,— зауважив я.

— Штюссі-Лойпін мав рацію, коли опротестував рішення суду,— відповіла Елен. — Але він не міг знати, що на бажання міністра я супроводжувала його до Лондона. Щоб дістати його запрошення, я довго навідувала його в приватній клініці.

Вона замовкла. Я сидів і розглядав її. У неї позаду було життя, і в мене позаду було життя.

— Шпет? — спитав я.

Вона не відвела очей. Я розповів про свою зустріч із ним. Елен мовчки вислухала.

— Шпет створив собі про мене хибне уявлення,— спокійно промовила вона. — Ви теж матимете про мене хибне уявлення. Вже через кілька тижнів після тієї ночі я почала зустрічатися з Вінтером, потім із Бенно. Через те Бенно з Вінтером посварилися, потім порвали Дафна й Бенно, а Дафна покинула Моні-ку Штайєрман. З ким я тоді спала ще, тепер не має значення. Найлегше буде сказати так: з усіма. Я й сама себе не розумію. Я весь час намагаюся раціонально пояснити щось ірраціональне, однак моя поведінка завжди бере гору над

здоровим глуздом. Може, всі ці пояснення — всього-на-всього спроби виправдати мою вдачу, яка тієї ночі у віллі вирвалась на волю? Може, мені тільки й треба, щоб мене раз у раз гвалтували, бо людина лиш тоді справді вільна, коли її гвалтують,— вільна зокрема й від власної волі. Але це теж тільки одне з пояснень. Мене ніколи не покидало моторошне відчуття, ніби я — не що інше, як знаряддя в батькових руках. Всі, кого він назвав тоді за більярдним столом, загинули. Загинули в тій послідовності, яку він їм визначив. Остання була Моніка Штайєрман. Два роки тому. Батько порадив їй укласти гроші в одне підприємство, яке виробляло зброю. Це скінчилося тим, що "Трег АГ" збанкрутував. Після цього карлицю знайшли мертву на її острові в Греції. Чотири охоронці були подірявлені кулями. А саму її знайшли аж через півроку — вона стриміла головою вниз у дуплі оливи. Хіба ви про це не читали?

— Це ім'я нічого мені не говорило,— відповів я.

— Коли в газетах з'явилося повідомлення про те, що Моніка Штайєрман зникла,— провадила Елен,— я натрапила в батька на столі на телеграму. Там стояло лише кілька цифр — одинадцять, сім, тисяча дев'ятсот п'ятдесят три. Якщо їх прочитати як дату, то вийде день, коли мене згвалтували. Та чи карлицю вбили за дорученням батька, і хто це зробив, і хто стояв за тими, що це зробили, і хто знову ж таки за тими? Чи означала смерть Моніки Штайєрман кінець економічної війни? І чим була та війна як боротьба за владу — чимось раціональним чи ірраціональним? Що діється в світі? Я цього не знаю.

— Я цього теж не знаю,— промовив я.

— Повернімося до Шпета,— запропонував я. — Якщо вам не важко.

— Не важко,— мовила Елен. — Коли Шпет прийняв батькове доручення, я сподівалася, що він усе розкопає.

— Розкопає — що?

— Що батька штовхнули на вбивство. Я.

— Не дуже логічно.

— Чому ж? — заперечила Елен. — Батька штовхнула на вбивство я. У мене був вибір.

— Ви ходите колом,— заявив я. — Спершу переклали всю вину на батька, тепер берете її на себе.

— Ми винні обоє,— відповіла Елен.

— Збожеволіти можна! — кинув я.

— Це я збожеволіла,— відказала Елен.

— Далі! — зажадав я.

Елен не дала вивести себе з рівноваги. Коли суд виправдав її батька, провадила вона, Шпет наговорив їй грубощів і мало не довідався правду. Тоді вона пішла до начальника поліції і в усьому призналася.

— Тобто як?

— А так. Я в усьому призналася,— повторила Елен.

— І що?

Вона помовчала. Потім сказала:

— Начальник поліції теж тільки й спитав: "І що?" Тоді закурив сигару й промовив: "Торішній сніг". Бенно, мовляв, наклав на себе руки... З'ясувати тепер, хто ж насправді стріляв... Чи, каже, перешукати всю

Темзу, щоб знайти револьвера?.. Це неможливо. Бувають випадки, коли правосуддя втрачає глузд, стає просто фарсом. "Ідіть собі,— сказав начальник поліції. — Я забуду про все, що ви мені розповіли".

— А чому батько навіть не згадав про Шпета? — поцікавився я.

— Він про нього забув.

— Про Штюссі-Лойпіна теж,— докинув я.

— Дивно,— відказала Елен,— але батько гадає, що вбивство вчинив Бенно, а не він. Тепер тільки я й знаю, що вбивця — мій батько.

— Ви це добре знаєте? — запитав я. — Хоч воно й не дуже ймовірно, та, може, стріляв усе ж таки Бенно?

— Ні,— похитала вона головою. — Батько. Я перевірила револьвер, коли дістала його з міністрового пальта. Я сама його вдома заряджала.

— Нащо ви мені про все це розповіли? — спитав я.

Елен здивовано глянула на мене.

— А нащо ж тоді, питається, ви надіслали мені рукопис? Хіба не для того, щоб довідатися правду? Ви письменник, якого насамперед цікавить не чужа правда, а ваша власна. Головне для вас — написати роман, тільки це і ніщо інше.

І коли з'явиться книжка, на ній стоятиме ваше ім'я, а не отого Шпета. А чий рукопис — ваш чи Шпетів,— про це знаєте тільки ви. А ви твердите, нібито одержали його від начальника поліції. Я теж знала того старого базіку. Він частенько приходив до нас із батьком у гості й вибовкував таємниці. Він міг би робити це й у вас. Та коли вже ви

надумали писати про мене, то я не хочу вийти такою собі змальованою в стилі Гете розмазнею, з якої всі, кому не ліньки, знущаються. Бо в того старого добродія всі дівчатка прісні, крім Філіни, з якою він любив спати.

Вона втупила очі перед себе. Повз вікно пройшов, насвистуючи, молодий садівник.

— Ви знайдете дорогу самі?

Я попрощався. Колер усе ще грав у кабінеті в більярд. Â la bande.

Без чотирьох хвилин друга. Я підходжу до дверей свого кабінету. Коли я тільки поставив цю будівлю, з вікна було видно озеро. Тепер усе заступили дерева. Довелося звалити декотрі й з тих, яких ще не було, коли я сюди переїхав. Це дуже сумно, коли мусиш валити дерева, вбивати їх. Дуб уже став справжнім велетом. Я дивлюся на дерева й відчуваю час. Свій час. Зовсім не так, як тоді, коли простежую його на небозводі. З тінню жалю я вже спостерігаю Волосожар, Альдебаран, Капелу, зимові зорі. Але поки ще літо, ознака того, що через чотири місяці я на рік постарію1. На небозводі об'єктивно відмотується час людини, якій незабаром шістдесят п'ять. Той час можна виміряти. А в деревах він суб'єктивно росте разом зі мною назустріч смерті, і тут його вже не виміряєш, а тільки відчуєш. Але як сприймає час Земля? Я дивлюся на нічне озеро: воно не змінилось, коли не брати до уваги того зла, якого завдали йому люди. І все ж таки: на скільки років відчуває себе Земля? Об'єктивно. Старою як світ? На чотири з половиною мільярди років? Чи, може, суб'єктивно вона відчуває себе в розквіті літ, оскільки Сонце зігріватиме її ще цілих сім мільярдів років? А може, для неї час пролітає блискавкою, і вона відчуває себе нестримною, невгамовною силою? Вона клекоче, рве континенти, вивергає з себе гори, зсуває шари, випліскує на суходіл моря. Може, під ногами в нас не твердий грунт, а навпаки, хисткий, який щохвилини може розверзнутись і поглинути нас? А як там справи з часом людства? Ми виміряли його як можна об'єктивніше й поділили на давнину, середньовіччя, новий час і новітній, а тепер очікуємо ще новітнішого.

Але ж є і ще вишуканіші поділи, як, скажімо, той, де після східного завіту йде доба греків, а з нею межують Цезар та Ісус Христос, а за ними настає доба релігій, Ренесанс врочистими дзвонами проголошує добу реформації, і ось уже починається нова доба, в якій розум закликає не зупинятися, він закликає й досі, закликає нас не бути дріб'язковими, перша й друга світові війни, а також Освєнцім — то просто епізоди, про Чапліна знають більше, ніж про Гітлера, у Сталіна вірять тільки албанці, а в Мао — кілька перуанських терористів. Сорок років миру — це щось та означає; правда, мирно не скрізь, а власне, тільки між наддержавами, в Європі, на Тихому океані — загалом — та в Японії, що спокутувала свою вину Хіросімою і Нагасакі. Навіть Китай відчиняє двері для туристів. Та як йому ведеться, цьому мирові, чи має він узагалі час — свій час — так себе називати? Невже час у нього зупинився, а коли так, то чи знає він, що з ним робити? А може, час вислизає від нього? Може, час проноситься над ним, мов ураганний вітер, мов смерч, що жбурляє одну на одну машини, змітає з рейок поїзди, розбиває об гірські хребти реактивні літаки, спопеляє міста? Як протікає об'єктивно час нашого сорокарічного миру, час, що піддається вимірюванню, час, коли справжня війна, до якої світ озброюється, здається дедалі немислимішою, і все ж про неї не перестають думати? Чи не прибрав наш мирний час — щоб зберегти його, мільйони людей виходять на демонстрації, несуть транспаранти, співають популярних пісень і моляться — уже давно форми того, що його ми колись називали війною? І чи не називаємо ми, щоб заспокоїти себе, всі катастрофи мирними? Світова історія замилює людству очі, запевняючи, нібито час безконечний. Може, для Землі він, за об'єктивними вимірами,— лиш короткий епізод, дрібніший навіть від трапунку в межах земної миті, з погляду Всесвіту його навряд чи й визначиш, бо слід він залишає ледве помітний. Дорійці, щойно вийшовши з землі й ще не обтрусивши з себе глину, гадали, що напали

Автор народився 5 січня 1921 р.

самі на себе. Отак і ми: щойно льодовиковий період залишився позаду, нападаємо — у мирний час і у воєнний — самі на себе, чоловіки

на жінок, жінки на чоловіків, чоловіки на чоловіків, жінки на жінок, і керує нами не здоровий глузд, а інстинкт, який розвивався на мільйон років довше, ніж здоровий глузд, і мотиви якого незбагненні. Так ми, загрожуючи одне одному атомними, водневими й нейтронними бомбами, стримуємо одне одного від найгіршого; б'ємо себе, мов горили, кулаками в груди й відлякуємо так інші табуни горил, а насправді наражаємо себе на небезпеку загинути від миру, який прагнемо зберегти, накриваючись при смерті віттям померлих лісів. Стомлено повертаюсь я до робочого столу. До свого бойовища, до оселі моїх створінь, але не до іншої дійсності, а до тієї, що її час — не наш — минув. Я сам її винайшов і сам не можу її розгадати. У моїх створінь своя дійсність, вони відвоювали її в моєї уяви, а отже, і в моєї дійсності, в часу, що його я віддав, плекаючи їх. Отак і вони стали часточкою загальної дійсності, а отже, тим можливим варіантом, один з яких ми називаємо світовою історією, бо й вона обснована коконом наших вимислів. Та чи безглуздіша історія, яка стала дійсністю лише в моїй уяві і яка тепер, перенесена на папір, віддаляється від мене за світову історію? Хіба їй загрожують землетруси менше, ніж тій землі, що на ній ми будуємо наші міста? А бог? Згадаймо про нього — хіба він діяв не так, як почесний доктор Ісаак Колер? Хіба ІІІпет не міг відмовитися від доручення шукати вбивцю, якого насправді не було? Хіба ж він не мусив знайти вбивцю, якого не існувало, так само, як людина, вкусивши плід із дерева пізнання добра і зла, мусила знайти бога, якого не існувало,— диявола? А хіба цього вигадав не бог, щоб виправдати своє невдале твориння? Хто винен? Той, хто дає доручення, чи той, хто його приймає? Той, хто забороняє, чи той, хто забороною нехтує? Той, хто видає закони, чи той, хто їх порушує? Той, хто допускає свободу, чи той, хто нею користується? Нас занапащає свобода, яку ми дозволяємо іншим і яку ми дозволяємо собі. Я йду з свого кабінету; у ньому порожньо — немає моїх створінь. Пів на п'яту. На небосхилі я вперше бачу Оріона. На кого полює той красень-велет?

1

Ось так (франц.).

2

Складу злочину, речових доказів (лат.).

3

Майбутнє завершене (лат.).

4

Ж а н П о л ь (справжнє ім'я і прізвище Йоганн Пауль Фрідріх Ріхтер, 1763 — 1825), німецький письменник, автор творів-побутописань, в яких поєднував просвітницькі ідеї з сентименталізмом.

22.09.85 р.

Р. S. Роман "Правосуддя" я розпочав у 1957 році й думав написати за кілька місяців. Але трапилася інша робота — над п'єсою "Франк П'ятий", і "Правосуддя" довелося відкласти. Згодом я ще кілька разів (востаннє в 1980 році, коли роман мав вийти тридцятим томом видання моїх творів) намагався повернутись до рукопису, але всі мої спроби зазнавали невдачі. Мені все не вдавалося розвинути сюжет, я вже навіть не пригадував, як уявляв його собі на початку. Навесні 1985 року Даніель Кіл запропонував видати "Правосуддя" як фрагмент. Я нерішуче погодився й вирішив додати ще один розділ, центральний. Та потім я почав переписувати роман і доводити його до кінця, хоч тепер уже, певно, й у іншому ключі, ніж спершу замислював.

На завершення висловлюю вдячність Шарлотті Керр, своїй дружині, за важливі поради щодо драматургії твору та постійну критичну оцінку моєї роботи.

Ф.Д.

З німецькоі переклав Олекса ЛОГВИНЕНКО